

ПИРОТСКИ
ЗБОРНИК

4

П И Р О Т С К И З Б О Р Н И К

Б Р . 4

1 9 7 2 .

И з л а з и ј е д а н п у т г о д и ш њ е

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

др Петар Козић

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ

Божидар Антић

др Илија Николић

др Јован Ђирић

Јован Манић

др Миодраг Видановић

Новица Живковић

мр Радомир Антић

Радован Живковић

др Тодор Васић

Лектор: Новица Живковић
Коректор и технички уредник: Момчило Цветковић

Са посла се одсуствује због многих разлога: годишњих одмора, ванредних личних и породичних околности, трудноће, неоправдано и најзад из здравствено-медицинских разлога (боловања).

Циљ ове анализе је да сагледа одсуствовања са посла из последње категорије тј. боловања. Боловања могу да настану због:

- болести и повреда,
- неге оболелог члан породице,
- пратње оболелог лица и
- изолације услед појаве заразе или опасности од ширење заразе...

Боловања су један од најбитнијих момената у појави одсуствовања са посла. Дужина боловања зависи:

- од критеријума оцене радне способности од стране лекара и лекарске комисије,
- од интензитета и квалитета лечења,
- дисциплине и услова живота оболелог,
- од материјалне стимулисаности особе за рад,
- од услова рада,
- од организације и доступности здравствене службе,

бе,

— од пола, старости и других квалитета осигураника. Боловања тј. одсуствовања са посла због болести и повреда, у првом реду као социјално-економски проблем, а затим и као медицински проблем, су интересантна за многе институције:

- друштвену заједницу у ширем смислу,
- привредне организације, због великих економских губитака,
- заједнице социјалног осигурања, јер се она директно одражавају на фондове здравственог осигурања,
- здравствене службе, јер дају слику рада и ефикасности исте и
- сваког осигураника понаособ, јер директно утичу на лични и породични стандард.

ЦИЉ АНАЛИЗЕ

Привремена радна неспособност осигураника због болести и повреда је неминовност, са којом се и здравствена служба и привреда свакодневно сукобљавају, али на жалост, тај проблем у нашој општини није обрађиван и сагледаван, (како узроци тако и последице ових одсуствовања), мала је од великог значаја. Зато сматрам да су ово први покушаји систематског сагледавања тог проблема у целини.

Медицински разлози за израду ове анализе су многобројни. Набројаћу само неколико:

- поред осталих показатеља здравственог стања становништва (наталитет, морбидитет, морталитет и др.) сматрам да су стопе привремене радне неспособности због болести и повреда важне за коначну оцену здравственог стања једне популације, тим пре што оне обухватају искључиво активни део популације једног рејона,
- исти показатељи нам говоре и о организацији и ефикасности рада здравствене службе,
- добро обрађен и сагледан апсентизам може да послужи и за усаглашавање критеријума при оцени привремене неспособности за рад, јер мора се признати да су за сада здравствени радници, због непостојања одређених критерија, прилично слободни у оцени привремене неспособности за рад, те отуда влада једна шароликост, чије су крајње границе прилично одмакнуте једна од друге.

Друштвено-економске потребе за израду једне овакве анализе су можда још веће:

- велики број лица одсутних са рада због болести и повреда као и астрономске цифре изгубљених радних дана у току једне године су стварност за југословенску привреду,
- велики материјални губици и издаци су такви, да и далеко индустријски развијеније земље и организације не би могле поднети такво оптерећење, поготову кад се зна да један дан одсутности са посла, када се комплетно искалкулише, нашу зајединицу стаје од 150 до 200 нових динара,
- све критичкији став привредних организација према здравственој служби и здравственим радницима због доброг дела субјективизма при оцени неспособности за рад као и њихов захтев за конкретне мере и акције ради свођења апсентизма у границе реалности.

Сматрам да је и ово неколико набројаних разлога довољно да се схвати значај и важност систематског и континуираног обрађивања овог проблема.

МЕТОДОЛОГИЈА РАДА

Због непостојања искуства и критерија за израду једне овакве анализе, сматрам умесним да дам неколико података о методу рада.

Извори података

- индивидуални листићи (дознаке) који су сакупљени по свим привредним организацијама,
- статистички подаци КЗСО филијала Пирот,
- подаци добијени од Републичког завода за здравствену заштиту,
- Статистички годишњак Савезног завода за здравствену заштиту за 1965. годину.

Анализирани период

Обрађен је период од 1. 9. 1967. до 31. 8. 1968. године тј. 12 месеци. Није обухваћена календарска година зато што је идеја о изради анализе дата у почетном месецу (септембар 1967.) од када је и почето да се прикупљају подаци, мада је прикладније да се обради календарска година. Подаци су дати по месецима за наведени период и то најпре за општину Пирот, а онда посебно за сваку привредну делатност.

Садржај података

1. Укупан број прегледаних у свим амбулантима опште медицине.
2. Укупан број привремено неспособних за рад — где су урачуната боловања отворена од свих лекара на територији Пирота.
Овај број садржи укупан број лица на боловању до 30 и преко 30 дана.
3. Укупно изгубљени радни дани — трајање боловања рачуна се од првог дана до закључења, с тим што су одбијене недеље и државни празници тј. дати су само радни дани.
4. Пол лица на боловању.

5. Старост, тако што је оформљено 7 старосних група:
 - I од 15—19 година
 - II од 20—24 „
 - III од 25—29 „
 - IV од 30—34 „
 - V од 35—39 „
 - VI од 40—49 „
 - VII од 50 и више година.
6. Обољења због којих је настала привремена неспособност за рад. Сва обољења су класифицирана у 18 група. Ове групације се разликују од међународне класификације болести и повреда. Слободно групирање је извршено да бих добио прегледност, јер првих 16 група садрже најчешћа обољења. Поред наведеног разлога и сама патологија нашег подручја је таква да није изискивала употребу комплетне међународне класификације, јер би у том случају већи број колона остао непопуњен, поготову при обради мањих организација са релативно малим бројем радника.
7. Сви набројани подаци су дати најпре за општину Пирот, а затим по гранама привредних делатности и најзад за сваку радну организацију.
8. Ради сагледавања појединих показатеља обрађеног периода, дати су упоредо и подаци из ранијих година до којих сам могао доћи, мада су они некомплетни и оскудни, због непостојања здравствено-статистичке службе која би обрађивала здравствену статистику.

КРЕТАЊЕ УПОШЉЕНОСТИ

За основно схватање података о одсутности са посла због болести и повреда, нужно је и кратко сагледавање кретања упошљености на територији општине Пирот.

Интересантно је сагледати упоредне податке за две године у размаку од 10 година, тј. период 1957/58. упоредити са 1966/67. годином (табела 1):

1957/58. године на територији општине Пирот број упошљених расте много брже — индекс раста 117 — него у Србији за исти период — индекс 109. Такав пораст броја упошљених се бележи и у следећим годинама, све до 1966. године, када број упошљених почиње да се смањује, тако да у 1967. години имамо смањење од 3%, а у 1968. према 1967. години чак од 4,5%. Према расположивим подацима, у Србији, пак, напротив — константно се бележи повећање,

мада споријег темпа, чак и оних година када у Пироту долази до смањења.

Као закључак о упошљености могло би се рећи: на територији општине Пирот упошљеност константно и рапид-

ТАБЕЛА БРОЈА УПОШЉЕНИХ СА ИНДЕКСОМ РАСТА И ЛАНЧАНИМ ИНДЕКСОМ РАСТА ОПШТИНЕ ПИРОТ

табела 1

Година	ПИРОТ			РС СРБИЈА		
	укуп. бр. упошљен.	индекс раста	ланчани индекс раста	укуп. бр. упошљен.	индекс раста	ланчани индекс раста
1957	6.503	100		1.027.597	100	
1958	7.616	117	117	1.121.829	109	109
1966	13.632	210		1.642.231	160	
1967	13.262	204	97	1.655.412	161	100,8
1968	12.670	195	95,5			

но расте, чак и изнад републичких просека, све до 1966. године, када достиже свој врхунац, али већ наредне године опада број упошљених за 3%, да би тај постотак у 1968. години према 1967. био мањи за читавих 4,5%!

Ове податке сам дао да би се правилније сагледали подаци о боловањима, њихово кретање, јер сматрам да су боловања, поред осталог, у зависности и од броја упошљених (види таб. 1).

СЛУЧАЈЕВИ И ДАНИ ОДСУТНОСТИ СА ПОСЛА ЗБОГ БОЛЕСТИ И ПОВРЕДА

Одсутност са посла због болести и повреда можемо најбоље сагледати разматрајући број случајева одсутности тј. фреквенцију и број изгубљених дана, тј. дужину трајања одсутности.

Учесталост боловања

О учесталости, односно фреквенцији боловања говоре нам неколико показатеља: апсолутни број случајева одсутних, стопа одсутности на 1.000 упошљених и проценат дневне одсутности. Истим редоследом размотрићемо све те показатеље.

ТАБЕЛА БРОЈА СЛУЧАЈЕВА И ДАНА ОДСУТНОСТИ СА ПОСЛА ЗБОГ БОЛЕСТИ И ПОВРЕДА У ОПШТИНИ ПИРОТ

табела 2

година	Укупно случајева одсутности са посла		дани одсутн. са посла		
	индекс раста	ланчани индекс раста	индекс раста	ланчани индекс раста	
1957	6.336	100	69.684	100	
1958	7.022	111	73.744	106	106
1966	14.560	230	100.240	144	
1967	16.020	253	106.379	152	106
1968	16.180	255	123.537	177	116

Апсолутни број случајева одсутности са посла (табела 2) из године у годину ланчано расте, о чему нам очито говори и индекс раста и ланчани индекс раста, из којих се види да је годишњи пораст 10—11%. Тек 1968. године имамо много мањи пораст броја случајева одсутности, тј. те године долази до релативног смањења броја случајева боловања, те зато 1968. године у односу на 1967. то повећање износи свега 1%. Да не би било забуне, нагласићу да у истом периоду кретање упошљености не иде истим темпом, тј. не расте, чак је у периоду 67/68. дошло до смањења од 4,5%, другим речима, иако је дошло до смањења броја упошљених, број случајева боловања је повећан.

О учесталости боловања говори нам и податак колико просечно радника на 1.000 упошљених у току једне године одсуствује са посла због болести и повреда: 1957. године на 1.000 упошљених било је 974 радника просечно на боловању или, простије речено, сваки упошљени те године био је једном на боловању. Следећих година видимо да у просеку сваки упошљени у току једне године иде више од једанпут на боловање, значи расте учесталост боловања, да би у 1968. години на 1.000 упошљених било чак 1.277 радника на боловању, или у просеку сваки упошљени иде скоро 1,3 пута годишње на боловање. За исту годину просек за Србију је око 0,8 пута, што значи мање од једанпут сваки упошљени просечно је био привремено неспособан за рад због болести и повреда те године.

На крају, о учесталости нам говори и % дневне одсутности. Иако немамо податке за период од 1959. до 1965. године о кретању процента дневне одсутности, те ће ово разматрање бити донекле дефицитарно, неоспорно је да % дневне одсутности — податак који најпластичније показује одсутност са посла, јер показује колики је % свих упошљених просечно одсутан сваког дана у току једне године — има следеће карактеристике (табела 4):

**ТАБЕЛА ПРОЦЕНТА ДНЕВНЕ ОДСУТНОСТИ СА ПОСЛА
ЗБОГ БОЛЕСТИ И ПОВРЕДА**

табела 4

Година	Пирот	СР Србија	СФРЈ
1957	3,03	4,33	4,4
1958	2,75	4,31	4,3
1966	2,35	4,13	4,2
1967	2,57	3,42	3,5
1968	3,11	—	—

1. Велику променљивост са тенденцијом слабог опадања све до 1966. године, када је достигнут најнижи ниво у посматраном периоду од 2,35. Већ следеће године расте, а нарочито висок скок се бележи 1968, када је % дневне одсутности 3,11, што је изнад нивоа из 1957. године, а осетно изнад средње вредности за посматрани период.

2. У односу на Србију и Југославију, општина Пирот има јако низак % дневне одсутности, јер се као ниска одсутност рачунају све вредности испод 3, те се може закључити да је % дневне одсутности у Пироту био низак и да је још увек низак, али само у поређењу са југословенским и републичким вредностима, али никако се не може схватити да су те вредности и оправдане, како медицински, тако и економски.

3. Док се у Србији и Југославији у 1967. години бележи осетан пад % дневне одсутности, у Пироту те године он расте, што се поклапа са осталим подацима да од 1967. боловања у нашој општини расту, а узрок тој појави би требало посебно испитати. На жалост, немамо податке за 1968. годину, како за Србију тако и за Југославију, али знамо да у Пироту и те године одсуствовања због болести и

повред расту, чак су и достигла највише вредности за посматрани једанаестогодишњи период, што није у складу са општејугословенским кретањем боловања. Ова појава је тим чудноватија, што су управо пре тог периода предузете и ступиле на снагу многе мере, које су довеле до смањења % боловања у Југославији, али је све то или остало без утицаја на кретање боловања у Пироту или, пак, због изванредно ниске одсутности претходних година, те мере се нису осетиле манифестовале (табела 4).

Изгубљени радни дани

Као и учесталост, тако и изгубљене радне дане, тј. дужину трајања боловања, можемо размотрити кроз неколико показатеља.

Апсолутне бројке изгубљених радних дана због болести и повреда очито говоре да је константан годишњи пораст од 6—7%, па чак и много више, као што је ситуација у 1968. години када је у односу на 1967. дошло до повећања изгубљених радних дана због болести и повреда за читавих 16% (да подсетим: исте године број случајева одсутности је повећан за свега 1%). Ови подаци се најбоље виде разматрањем табеле 2, као и табеле 2а. Из тих података очито је да дужина боловања у последње три године (1966. до 1968.) расте, тј. иако се њихов број смањује, она дуже трају, а то је управо обрнута ситуација од оне коју смо имали до 1966. када је био већи број одсутности, али су оне краће трајале. Оваквим кретањем, одсуствовања у Пироту због болести и повреда се приближавају карактеристикама за Србију, о чему ће бити речи мало ниже.

Следећи показатељ о дужини боловања је просечан број дана боловања по једном случају боловања (табела 3).

табела 3

година	бр. дана болов. по једн. случ боловања		дани бол. по 1 упошљеном		бр. случ. бол. на 1.000 упош.	
	Пирот	Србија	Пирот	Србија	Пирот	Србија
1957	11	15,2	10,71	13,5	974	885,4
1958	10,5	17,6	9,68	12,4	922	761,1
1966	6,9	14,6	7,35	12,9	1.067	881,5
1967	6,6	13,6	8,00	10,6	1.208	785,3
1968	7,6	—	9,75	—	1.277	—

Евидентно је да просечна дужина трајања боловања од 1957. године, када је износила 11 дана, опада све до 1967, када достиже са 6,6 дана најнижи ниво. Међутим, 1968. године бележимо осетно повећање и тај просек износи 7,6 дана (табела 3).

Број изгубљени радних дана због болести и повреда можемо размотрити и у односу на број упошљених (табела 3). Из те стопе можемо закључити следеће: 1957, по једном упошљеном у просеку је било изгубљено годишње 10,71 дана, следеће године 9,68 дана и то смањење се бележи све до 1966. године, када је са 7,35 дана достигнут најнижи ниво. Међутим, 1967. као и 1968. године долази до наглог повећања изгубљених радних дана по 1 упошљеном, тако да се 1968. година са 9,75 дана изједначава са 1958-ом, када је било 9,68 изгубљених дана по 1 упошљеном. Насупрот овоме у Србији се константно од 1957. год. па надаље бележи пад, чак и у 1968-ој години, када у Пироту расте, али упркос раста у Пироту, тек 1968. године се ти процеси изједначавају.

Из свих тих показатеља јасно се види позитивност кретања одсутности са посла у Пироту у односу на Србију и то како из података броја дана боловања на 1 случај боловања, тако и из изгубљених дана по 1 упошљеном, јер у оба случаја те бројке за Пирот су много ниже, а да се тек 1968. изједначавају.

Ако све ове податке размотримо и упоредимо их са подацима за Србију, можемо о одсуствовању са посла због болести и повреда у Пироту закључити следеће:

1. Учесталост боловања — у Пироту су чешћа боловања, него што је просек за Србију: сваки радник у току 1 године просечно иде више од једанпут на боловање (скоро 1,3 пута), док у Србији испод 1, или прецизније, скоро за 30% радници Пирота иду чешће на боловање, мада су та боловања краћа;

2. Просечна дужина трајања боловања по 1 случају боловања је много мања (краћа) у Пироту него у Србији, нпр. 1957. 11 дана према 15,2 дана у Србији.

3. У Србији се просечно по 1 упошљеном изгуби много више радних дана због болести и повреда него у Пироту, и ти се процеси изједначавају тек у 1968. години.

4. За последње две године (1967. и 1968) чита је тенденција пораста броја случајева боловања (што се види из броја случајева боловања на 1.000 упошљених), а нарочито повећања дужине трајања боловања.

5. Очита позитивност кретања боловања у односу на Републику, све до 1967, када почиње из необјашњивих разлога погоршање свих показатеља о кретању боловања и изједначавање са просецима у Републици.

6. Док у Србији константно опада број случајева боловања и дана боловања, дотле у Пироту константно расте, али уз напомену да су те цифре ипак ниже од републичких просека и да се тек 1968. изједначавају (табела 2а), као и то да је повећање релативно и условљено у првом реду повећањем броја упошљених, а да је објективно повећање броја случајева и дана боловања настало тек 1967. и 1968. године.

ЛАНЧАНИ ИНДЕКС КРЕТАЊА АКТИВНИХ ОСИГУРАНИКА, СЛУЧАЈЕВА И ДАНА ПРИВРЕМЕНЕ НЕСПОСОБНОСТИ ЗА РАД У ПИРОТУ

табела 2а

година	активни осигуран.	случајеви одсутн. са посла	дани одсут. са посла
1966	100	100	100
1967	97	110	106
1968	95,5	101	116

УТИЦАЈ ПОЛА И СТАРОСТИ АКТИВНИХ ОСИГУРАНИКА НА ПРИВРЕМЕНУ НЕСПОСОБНОСТ ЗБОГ БОЛЕСТИ И ПОВРЕДА

А. Улога пола

Општа је констатација да жене иду много чешће на боловања од мушкараца. То се јасно види из следећих чињеница:

— иако у структури свих упошљених на жене отпада свега 24,6% (мушкарци 75,4%), у структури свих случајева одсутности са посла на жене отпада 39,8%;

— свака упошљена жена просечно годишње 2 пута одсуствује са посла, а мушкарци свега једанпут, односно на 1.000 упошљених жена у току једне године на боловање оде 2.069 жена према 1.018 мушкараца.

За овакву појаву вероватно оправдање треба тражити у томе што због неге оболелог детета у 95% случајева са посла је одсутна мајка, затим гинеколошка обољсња, компликације трудноће и порођаја повећавају тај постотак. На крају, опште позната је чињеница да је упошљена жена, поред обавеза на послу, оптерећена и домаћинством, што погоршава њено психофизичко здравствено стање и присиљава је да тражи чешће интервенцију и помоћ лека-

ра, па и привремену поштеду од обавеза у својој радној организацији. Ако све горе поменуте узроке неспособности за рад одбијемо, ипак је непобитна чињеница да жене чешће одлазе на боловање од мушкараца. Међутим, републички просек није такав: у Србији од 10 упошљених жена просечно 8 једаред голишње иде на боловање, што се изједначава са одсуствовањем мушкараца, док у Пироту од 10 упошљених скоро 15 иде на боловање и то по одбитку споменутих узрока који присиљавају жену да чешће иде од мушкараца на боловање.

Према расположивим подацима, у Србији боловања жена просечно трају дуже за два дана од боловања мушкараца; за Пирот не располажемо тим подацима, али према слободној оцени, та разлика у Пироту је већа.

Као закључак могли бисмо рећи: упошљена жена у Пироту иде чешће на боловање и дужина просечног боловања је већа од боловања мушкараца, према томе пол има значаја за процену и посматрање кретања боловања, јер он утиче како на фреквенцију, тако и на дужину сваког боловања у зависности од пола особе.

Б. Улога старости

Према подацима за 1968. годину општина Пирот (табела 5) види се да године старости утичу на одсутност са посла:

— најчешће на боловања одлазе радници до 30 година старости. То је општа карактеристика како за мушкарице тако и за жене. Нпр. најбројнија група у структури упошљених је VI (од 41 до 50 година), која учествује са 19,2%. Међутим, у структури одсутности са посла на првом месту је група радника са старошћу од 26 до 30 година и на њу отпада 24,2%;

— ова карактеристика је нарочито изражена за упошљење жена: III група, иако у структури свих упошљених жена учествује са 22,3%, та иста старосна група у структури одсутности заузима прво место са 29,2%;

— дужина трајања боловања је обрнута од учесталости: млађи радници иду на краћа боловања, док повећањем година старости повећава се и дужина боловања. Ради упоређења напоменућу да се ови подаци поклапају са подацима за СР Србију.

УЗРОЦИ ПРИВРЕМЕНЕ НЕСПОСОБНОСТИ ЗА РАД

Према статистичкој служби социјалног осигурања, узроци привремене неспособности за рад су дати у неколи-

Табела 5

ДООБНЕ ГРУПЕ	МУШКАРСКИ			ЖЕНЕ			УКУПНО								
	Прос. бр. упошљен.	Ук. случ. отсутн. са посла	Бр. случ. бол. на 1000 упош.	Прос. бр. упошљен.	Ук. случ. отсутн. са посла	Бр. случ. бол. на 1000 упош.	Прос. бр. упошљен.	Ук. случ. отсутн. са посла	Бр. случ. бол. на 1000 упош.						
	бр. %	бр. %		бр. %	бр. %		бр. %	бр. %							
I 15—20 (1953—1949)	367	3,8	381	3,9	1.038	285	9,2	239	3,7	639	652	5,2	620	3,8	961
II 21—25 (1948—1944)	1.007	10,5	1.326	13,6	1.316	692	22,2	1.643	25,4	2.374	1.699	13,4	2.969	18,3	1.747
III 26—30 (1943—1939)	1.637	17,1	2.037	20,9	1.244	695	22,3	1.882	29,2	2.708	2.332	18,4	3.919	24,2	1.681
IV 31—35 (1938—1934)	1.838	19,3	2.164	22,2	1.177	536	17,3	1.292	18,7	2.242	2.374	18,7	3.366	20,8	1.419
V 36—40 (1933—1929)	1.57	17,3	1.455	15,0	878	399	12,7	706	11,0	1.769	2.056	16,2	2.161	13,4	1.051
VI 41—50 (1928—1919)	2.016	21,2	1.652	17,0	819	412	13,2	644	10,0	1.566	2.428	19,2	2.296	14,2	945
VII 51— (1918— . . .)	1.033	10,8	718	7,4	695	96	3,1	131	2,0	1.365	1.129	8,9	849	5,3	752
	9.555	75,4	9.733	60,2	1.018	3.115	24,6	6.447	39,8	2.069	12.670		16.180		1.277

ко група. Према тој класификацији имамо следећу структуру узрока одсутности: (табела 6):

Табела 6

	Укупно случаја одсутности са посла		Дани одсутности са посла		Број случаја боловања на 1000 улош.	Број дана боловања на 1 случај боловања	Број дана боловања по 1 улошљеном
	број	%	број	%			
Све болести и повреде	13.450	83,1	110.585	74,6	1.062	8,2	8,7
Повреде на радном месту	405	2,5	3.885	2,3	32	9,6	0,3
Нега чл. пор. пратил. изол.	2.325	14,4	9.067	6,1	183	3,9	0,7
С В Е Г А	16.180	100,0	123.537		1.277		
Трудн. и порођ.	234		24.552				
У К У П Н О	16.414		148.089				

1. Све болести и повреде ван радног места учествују

са

- а) 83,1% у Пироту, а у Србији са 86—88% свих случајева одсутности;
- б) дани одсутности са 74,6% укупно изгубљених дана;
- в) на 1.000 улошљених било је 1.062 одсутна радника, према 677 колико их је било 1967. године у Србији;
- г) један случај боловања због овог узрока је трајао просечно 8,3 дана.

Према томе, видимо да у односу на Србију улошљени у нашој општини због овог узрока (свих болести и повреда ван радног места) иду на боловање нешто мање за 4—5%, али је учесталост већа.

2. Повреде на радном месту учествују са:

- а) 2,5% према 5% у Србији; — значи повреде у Пироту су упола мање;
- б) са 2,3% свих изгубљених радних дана;
- в) на 1.000 улошљених била су 32 одсутна радника у Пироту (према 42,7 у Србији);
- г) због овог узрока свако боловање просечно је трајало по 9,6 дана.

За ову групу узрока — повреде на радном месту —

карактеристично је да су за 50% већи у односу на Србију и да им је фреквенција јављања нешто нижа.

Ова позитивност је само у односу на Србију, јер повреде у нашој општини, у поређењу са осталим болестима и у укупној одсутности, учествују са високим % тј. прилично су масовне.

3. Нега оболелог члана породице, пратилац и изолација учествује са:

- а) 14,4% према 8,2% у Србији;
- б) 6,1% свих изгубљених радних дана;
- в) на 1.000 упошљених била су 183 радника одсутно у Пироту (према 65 у Србији);
- г) због овог узрока свако обољење просечно је трајало 3,9 дана.

Као што видимо, одсутност са посла због неге оболелог члана породице у Пироту је далеко изнад просека у Србији.

* * *

На крају, интересантно је погледати таб. бр. 7, где су сврстане све повреде и подељене према месту настанка, тј. ван посла и на послу. Према тим подацима, свака четврта повреда је настала на радном месту и због њих је изгубљено укупно 3.885 радних дана у току 1968. године, што

Табела 7

	Укуп. случ. одсут. са посла		Дана одсутн. са посла	
	број	%	број	%
Повреде ван рад. места	1.162	74.2	9.411	78
Повреде на рад. месту	405	25.8	3.885	22
У К У П Н О	1.567	100.0	13.296	100,0

чини 2,3% свих изгубљених радних дана исте године, или на сваког упошљеног радника због повреде на радном месту изгуби се просечно у току једне године по 0,3 дана, што је далеко испод просека за Србију.

Да напоменем и то да у структури изгубљених радних дана због свих повреда, на повреде на радном месту отпада 22% свих изгубљених радних дана због повреда, односно нешто више од једне петине изгубљених дана.

УТИЦАЈ ОБОЉЕЊА НА ПРИВРЕМЕНУ НЕСПОСОБНОСТ ЗА РАД АКТИВНИХ ОСИГУРАНИКА

Најважнија ствар у читавој овој анализи је осврт на обољења која су доводила до привремене неспособности за рад. Ти подаци су дати у табели бр. 8. Оформљено је 18 група обољења, које се доста разликују од међународне класификације болести и повреда. То сам учинио из два разлога:

- ако бих се држао међународне класификације, која је врло обимна, не бисмо добили довољну прегледност материјала и

Табела 8

ГРУПЕ БОЛЕСТИ	Укупно случајева одсутности са посла		Дани одсутности са посла		Број случ. болести на 1 000 улож.	Бр. дана болова на један сл. бол.
	број	%	број	%		
Акутна инфекција гор. дис. путева	2.688	16,6	12.566	10,2	212	4,7
Enterocolitis acuta, гровање храном	557	3,4	1.855	1,5	44	3,3
Бронх. Пнеумонија	1.023	6,3	7.164	5,8	81	7,0
Грип и прехладе	1.243	7,7	5.101	4,1	98	4,1
Бол. орг. за варење	804	5,0	3.487	2,8	63	4,3
Психо-неурот. обољ.	494	3,1	2.472	2,0	39	5,0
Бол. уха, грла и носа	449	2,6	2.882	2,3	35	6,4
Бол. бубр. и мокр. кан.	311	1,9	2.315	1,9	24	7,4
Болести нерава	200	1,2	1.844	1,5	16	9,2
Повреде и ране	1.382	8,5	10.915	8,8	110	7,9
Бол. миш. и вез. ткива	520	3,3	2.568	2,2	42	4,8
Болести ока	304	1,9	1.199	0,9	24	3,9
Повреде ока	96	0,7	349	0,4	8	3,6
Бол. кож и потк. ткива	373	2,3	2.650	2,1	29	7,1
Бол. кост. и зглоб.	379	2,3	2.227	1,8	30	5,0
Преломи костију	89	0,6	2.032	1,6	7	22,8
Сва ост. обољења	2.940	18,1	52.843	42,8	232	17,9
Нега чл. породице	2.325	14,3	9.067	7,3	182	3,9
УКУПНО	16.180	100,0	123.537	100,0	1.277	7,6

— главни разлог овог одступања је тај што сам у ове групе ставио најчешће болести због којих активни осигураници иду на боловање, значи обухваћен је у прегледном обиму најчешћи морбидитет.

Усаглашавање ових група са међународном класификацијом дато је у уводу ове анализе.

Из података је евидентно да најмасовнију групу представљају инфекције горњих дисајних путева, које у структури свих обољења због којих се ишло на боловање чине читавих 16,6% и заузимају прво место. Иста група и у структури свих изгубљених радних дана, због болести и повреда, са 10,2% је на првом месту (ако се изузме 17. група, у коју су сврстана сва остала обољења која нису ушла ни у једну другу групу). Упоредбујући ова два показатеља види се да су ова обољења најмасовнија, али да кратко трају, у просеку свако боловање траје 4,7 дана, (док је просек за све болести: 7,6 дана).

Учесталост боловања због овог узрока види се и из података да на 1.000 упошљених 212 одлази на боловање, или, простије речено, сваки пети упошљени радник у општини Пирот у току једне године једаред оде на боловање. И у Србији ова група обољења представља највећи проблем и сви показатељи у Републици су скоро идентични са подацима за нашу општину. С обзиром на све ове податке, са једне стране, и материјалних издатака око ових боловања са друге стране, ова група је један од највећих проблема са којим здравствена служба мора да се суочи и разним превентивним акцијама. Здравственим просвећивањем, побољшањем услова рада и живота, као и мењањем извесних животних навика, могло би се учинити много на смањењу боловања из ове групе.

На другом месту, са 14,3% свих одсутности, је нега оболелог члана породице и са тим процентом је далеко изнад просека у Србији (8,2%), што се још боље види и из податка да док у Србији због неге оболелог члана породице сваки 12. радник једаред годишње одсуствује са посла, докле у Пироту из истих разлога сваки 5. упошљени.

Та боловања нису краткотрајна и у просеку трају скоро 4 дана. Мислим да највећи проценат необјективних боловања лежи баш у овој групи и да се она олако дају, без објективних разлога са медицинског становишта.

По учесталости одсутности, на трећем месту су боловања због повреда, како на радном месту, тако и ван рада, и у структури свих одсутности на њих отпада 8,5%. Просечна дужина трајања боловања је 7,9 дана, што је изнад општинског просека дужине трајања свих боловања и отуда у структури свих изгубљених радних дана са 8,8%, заузимају II место. Мада повреде на радном месту чине свега

1/4 свих повреда, такве повреде изискују дуже лечење, према томе и дужу одсућност са посла и тиме умногоме доприносе да је просечано трајање боловања због повреда тако високо. Зато сматрам да побољшање услова рада и стриктно придржавање свих прописа о заштити на раду, као и примена свих заштитних средстава, први је и најважнији услов за смањење боловања у овој групи, тј. због повреда.

Посебно интересантна је IV група, где су сврстане прехладе и грип. У структури учесталости са 7,7% заузима четврто место. Међутим, ако се погледа да је у 1968. години било 1.243 боловања, због тих болести (грипа), са просечним трајањем боловања од 4,1 дан (укупно изгубљено 5.101 дан) што значи да је скоро 10% свих упошљених било оболело, јасна је масовност ових обољења, а следствено томе и одсуствовања са посла. Ако знамо да један дан боловања у нашој општини друштвену заједницу стаје 12.340 ст. динара, и с обзиром на укупан број изгубљених радних дана (5.101), лако је израчунати да је привреда општине Пирот у 1968. години због грипа претрпела новчане губитке од 62.946.340 ст. динара. С обзиром да једна комплетна вакцинација кошта око 1.000 ст. дин. по раднику, вакцинисање свих упошљених укупно би стајала око 13.000.000 ст. дин. Знамо да је заштита те вакцине у око 80% случајева, те је веома просто израчунати колике би се уштеде учиниле, под условом да се покаже само мало више добре воље и више разумевања за превентивни рад и акције, како здравствене службе тако и свих заинтересованих институција (предузећа, завода за социјално осигурање, општинских органа).

Навео сам овај пример да бих илустровао:

1. могућности савремене здравствене службе,
2. незаинтересираност појединих органа за коришћење тековина савремене медицине и
3. потпуно непостојање организованије превентиве у нашој општини.

Да напоменем и то да у структури укупног морбидитета активних осигураника, ова група заузима X место, док је у структури одсућности са посла на IV месту, као и то да је било 1.311 оболелих, а од њих на боловању 1.243 радника, то значи 95% свих оболелих оде на боловање, тј. није способно за рад у просеку по 4 дана.

На V месту и по учесталости и по броју изгубљених дана је група која обухвата обољења органа за дисање (без туберкулозе). Интересантно је и то да је ова група и у структури морбидитета на истом месту. Посебно трајање боловања ове групе са 7 дана је прилично високо.

Даље, већа група су обољења органа за варење, која са 5% заузима VI место и због њих сваки 13. радник једаред годишње оде на боловање. Међутим, значајно је и то да због ових обољења у просеку сваки 6. радник у току године једаред затражи помоћ лекара, а узрок овој масовности ових обољења лежи у неадекватној исхрани осигуранника, која се граничи са дефицитарном исхраном и имамо велики број потхрањености. Нема сумње да увођење ресторана друштвене исхране у скоро свим већим привредним организацијама умногоме је допринело смањењу ових обољења, те зато свуда где за то постоје услови треба ићи на организовање таквих ресторана.

Скренуо бих пажњу још на неколико момената:

- болести периферних живаца, у првом реду мислим на болести н. ischiadicus-a (популарно: ишијас) је својеврстан проблем, нарочито у оним предузећима где су радници изложени сталној влази (као што је ИВК), што се најбоље види да просечно трајање боловања од 9 дана је врло високо;
- повреде ока, с обзиром на број упошљених, прилично су масовне, у првом реду због некоришћења заштитних средстава на раду;
- обољења која су у свету свуда у порасту, тј. неурозе, са 3,1% у структури свих боловања заузимају значајно место, што се донекле и могло очекивати с обзиром да је последњих година дошло до великих миграционих кретања на релацији село — град, и да то сеоско становништво упадом у једну урбанизовану средину, са другачијим начином живота, мора да прође кроз један период адаптације на нову средину, и том приликом долази до извесних пореметаја без органског обољења, па су и зато психосоматска обољења у рапидном порасту;
- на крају, објашњења ради, морам напоменути и то да у XVII групу углавном су уврштена сва гинеколошка обољења и тешке хроничне болести, које по својој природи изискују дуже лечење и отуда врло висок просек трајања боловања од 17,9 дана у овој групи.

КРЕТАЊЕ ОДСУТНОСТИ СА ПОСЛА ПО МЕСЕЦИМА

С обзиром да немамо податке за континуирано праћење кретања одсутности са посла по годинама у односу на врсту обољења због којих до њих долази, мислим да је ко-

рисно погледати, бар кретање по месецима за посматрани период (табела 9).

Табела 9

Месец и година	Укупно случаја одсутности са посла	Дани одсутности са посла	Број дана боловања на један случај боловања	Дани боловања на 1000 упућених	Број случајева боловања на 1000 упућених	Процент дневне одсутности
IX 1967	1.308	9.301	7,1	734	103	2,82
X „	1.380	10.521	7,6	830	109	3,19
XI „	1.433	11.409	8,0	900	113	3,46
XII „	1.598	12.744	8,0	1.006	126	3,87
I 1968	1.446	10.756	7,4	841	114	3,14
II „	1.573	10.877	6,9	858	124	3,43
III „	1.660	11.813	7,1	932	131	3,58
IV „	1.348	11.202	8,3	884	106	3,40
V „	1.243	8.916	7,2	704	98	2,61
VI „	1.229	8.641	7,0	682	97	2,72
VII „	1.088	9.189	8,4	725	86	2,68
VIII „	874	8.168	9,3	644	69	2,39
	16.180	123.537	7,6	9.750		

1. Процент дневне одсутности је највећи у децембру, а изнад годишњег просека је све од октобра до априла, када са малим варијацијама почиње да опада.

2. Укупан број случајева одсутности такође расте у зимским месецима, тј. од октобра до марта.

3. Најдуже просечно трајање боловања је, међутим, у летњем месецу тј. у августу, и износи 9,3 дана по случају боловања. Како је ово период годишњих одмора, такво стање је мало чудновато и једино би се могло протумачити тако да се у том периоду на боловању воде, углавном, хронични болесници или пак, појавом да лекари, после измене прописа о бањскоклиматским лечењима, када су права осигураника у том погледу прилично сужена, отварају боловања оним пацијентима којима је такво лечење потребно и они о свом трошку одлазе на лечење. Изненађујући је и други податак да је најнижи просек трајања боловања у фебруару, тим пре што је у том месецу прилично висок проценат дневне одсутности.

4. На првом месту, у погледу изгубљених радних дана је децембар, са укупно 12.744 дана, што значи да је у том месецу у просеку сваки упошљени по један дан био одсутан са посла због болести и повреда.

5. Фреквенција одсутности је највећа у марту месецу, када је било 1.600 случајева одсутности или од 1.000 упошљених 131 је био одсутан, што је највећа одсутност. Вероватно да је грип утицао на ову високу одсутност, јер је у марту и била епидемија грипа.

На основу свега досад реченог, може се извести закључак: годишња доба на одсутност са посла због болести и повреда утичу утолико што су она у зимским месецима изразито чешћа, а што се тиче дужине трајања тих одсутности (боловања), не би се могла извући нека зависност и закономерност, тј. да годишња доба утичу на дужину трајања боловања.

* * *

Што се тиче кретања одсутности у оквиру оних најмасовнијих група обољења, по месецима, ситуација је оваква:

— инфекције горњих дисајних путева свој максимум достижу у децембру, а иначе су изнад просека у свим зимским месецима, што је и нормално очекивати;

— нега члана породице константно се одржава на једном нивоу у току читаве године све до пред период годишњих одмора (јули, август), када се број случајева одсутности смањује скоро до половине вредности годишњег просека за ову групу;

— за повреде је карактеристично да у зимским месецима (фебруар, март) доста опадну, а у осталим месецима су на једној истој висини, са малим варијацијама;

— грип је најмасовнији у периоду март—фебруар, заправо у време које је најпогодније за јављање ове епидемијске болести. Тако у 1968. години по месецима, када је био најмасовнији, имамо овакво стање:

јануар	—	161 случај
фебруар	—	217 случајева
март	—	368 "
април	—	145 "

значи, у јануару почиње да расте, да би у марту достигао свој врхунац, а већ у априлу се смањује;

— неурозе су изразито повећане у пролетњим месецима, а у истом периоду и дужина боловања је највећа.

Остала обољења не показују неке специфичности у јављању према годишњим добима.

Табела 10

1988. година

Делатност	Просечан бр. Упошљених	Укуп. случ. одсут. са посла	Дани одсут. са посла	Бр. дана болувања на једног Упошљеног	Бр. случ. болувања на једног Упошљеног	Дани бол. на једног Упошљеног	Бр. случај. болувања на 1000 Упошљ.	% дрвне одсутности	
								Пирот	Србија
Индустрија	6.709	12.325	81.529	6,6	1.837	12,15	1.837	3,9	4,6
Пољопривреда	542	333	4.357	13,1	615	8,04	615	2,6	2,9
Шумарство	190	249	2.260	9,1	1.310	11,89	1.310	3,8	2,9
Грађевинарство	828	574	5.395	9,4	693	6,51	693	2,03	4,0
Саобраћај и везе	395	184	1.565	8,5	466	3,96	466	1,3	3,7
Трговина и угостит.	666	312	4.027	12,9	468	6,05	468	1,9	3,2
Занатство	958	1.309	12.259	9,4	1.366	12,80	1.366	4,1	3,6
Комунална делатн.	352	161	1.845	11,4	457	5,24	457	1,7	3,9
	10.640	15.447	113.239						
Културно-просветна и здравст. делатн.	1.133	463	6.749	14,6	409	5,96	409	1,9	2,1
Делатн. држ. органа	462	202	2.573	12,7	437	5,57	437	1,8	2,0
Приват. осигур.	435	68	976	14,3	156	2,24	156	0,7	
УКУПНО	12.670	16.180	123.537	7,6	1.277	9,75	1.277	3,11	3,4

АНАЛИЗА ОДСУТНОСТИ СА ПОСЛА ЗБОГ БОЛЕСТИ И ПОВРЕДА ПО ГРАНАМА ПРИВРЕДНЕ ДЕЛАТНОСТИ ОПШТИНЕ ПИРОТ

Пошто би приказ одсутности по радним организацијама био непотребна опширност, сматрам да је боље учинити такав приказ, бар, по гранама привредне делатности.

Из података у табели бр. 10 лако је уочљиво да одсутност због повреда и болести је најмасовнија у индустрији. Иако индустрија у структури укупне упошљености, са својих 6.709 радника, учествује са свега 53%, она у структури одсутности са посла учествује са читавих 76%. И у структури укупно изгубљених радних дана она је много изнад просека општине: на индустрију отпада 66% свих изгубљених радних дана због болести и повреда. Процент дневне одсутности је за читавих 0,8 изнад општинског просека, тј. 3,9. Истина, проценат дневне одсутности индустрије у Пироту је доста испод просека Србије (4,6), али ипак то не умањује чињеницу великог броја боловања у индустрији општине Пирот. То се још боље види из податка да у просеку сваки радник запошљен у индустрији скоро два пута годишње одсуствује са посла због болести и повреда, и да се просечно годишње на сваког упошљеног радника у индустрији изгуби по 12 радних дана.

Други забрињавајући моменат је висока одсутност и у шумарству. Процент дневне одсутности (3,8) шумарства општине Пирот је далеко изнад просека за исту делатност у Србији (2,9) и то је једина делатност у нашој општини, поред занатства, која је са својим процентом дневне одсутности изнад републичких просека. Иако је шумарство по броју упошљених на последњем месту (просек упошљених 190 радника), по броју одсутности је изнад многих делатности које имају већи број упошљених, а поготову у погледу изгубљених радних дана. Поред индустрије, једино још шумарство има просек од око 12 изгубљених радних дана по једном упошљеном у току једне године због болести и повреда.

Стање у занатству, у погледу одсутности са посла, такође је врло лоше и забрињавајуће, јер се сви показатељи налазе изнад општинских просека, те бих могао рећи да је стање исто као и у индустрији. Процент дневне одсутности — 4,1 — је и овде, као и код шумарства, изнад просека у Србији (3,6). Мада у структури упошљености на занатство отпада 7,6%, у структури изгубљених дана ова делатност учествује са 9,9%, а по броју изгубљених дана по једном упошљеном, са 12,8 дана је на првом месту у нашој општини. И по дужини трајања сваког боловања — 9,4 дана — је међу првима и изнад просека општине.

СЛУЧАЈЕВИ ПРИВРЕМЕНЕ НЕСПОСОБНОСТИ ЗА РАД НА 1.000 АКТИВНИХ ОСИГУРАНИКА ПРЕМА ДЕЛАТНОСТИ И ВРСТИ ОБОЉЕЊА 1968. ГОДИНЕ

табела 11

ГРУПЕ БОЛЕСТИ	ДЕЛАТНОСТИ												УКУПНО ПИРОТ
	Грана делатности	Индустрија	Пољопривреда	Шумарство	Грађевинарство	Саобраћај и везе	Трговина и Угостилъ.	Занатство	Комунална делатност	Културно-просветна и здравствена делатност	Државни органи	Приватни осигураници	
Акутне инфекције горњих дис. путева	324	66	132	92	58	60	180	43	66	82	28	212	
Enterocolitis ac. тровање храном	60	22	84	37	13	21	36	31	12	24	14	44	
bronchiti, Pneumonia Pleuritis	107	55	174	50	33	35	103	40	24	39	11	81	
Грип и прехлада	132	73	95	62	51	57	108	28	37	67	5	98	
Гастритис, улкус	89	31	95	42	18	18	87	34	12	15	7	63	
Психо-неуротична обољења	55	18	26	18	5	17	42	20	14	32	5	39	
Болести уха, граа и носа	52	18	26	18	18	9	43	23	9	15	7	35	
Болести бубрега и мокраћних канала	30	18	16	12	3	21	38	17	19	11	5	24	
Обољења нерава	18	13	32	21	—	8	32	—	8	9	5	16	
Повреде и ране	149	55	184	71	48	29	168	82	13	11	14	110	
Болести мишића и везивног ткива	58	33	78	50	23	12	25	9	8	15	9	42	
Болести ока	33	13	21	18	20	5	40	—	3	2	5	24	
Повреде ока	1	9	—	7	3	—	17	3	—	—	—	8	
Болести коже и поткожног ткива	38	22	37	30	18	11	37	9	10	11	7	29	
Болести костију и зглобова	37	9	53	39	15	18	49	—	8	9	—	30	
Прелом костију	1	6	16	6	6	—	4	17	4	2	7	7	
Остале болести	322	142	216	101	78	113	281	82	103	91	—	232	
Нега члана породице и пратилац	313	7	26	19	58	38	80	17	58	2	28	183	
УКУПНО ПО ДЕЛАТНОСТИМА	1.837	615	1310	693	466	468	1.366	457	409	437	156	1.277	

Интересантно је да грађевинарство, познато као делатност у Србији са врло високом одсутношћу због болести и повреда (процент дневне одсутности за грађевинарство је 4), у нашој општини има кудикамо мањи проценат дневне одсутности — свега 2,0, значи упола мања одсутност. И остали показатељи показују овакав однос. Међутим, чини ми се да није ово права слика стања, из простог разлога што је грађевинско предузеће „Прогрес“, које је доминантно предузеће у грађевинској делатности општине Пирот, развило своју делатност по читавој Југославији, значи ван комуне, и да ти радници здравствену заштиту остварују у другим здравственим установама, те нису регистрани у нашој стастичкој служби, па зато и немамо право стање о боловањима које остварују радници из ове делатности.

Могло би се рећи да ове четири набројане делатности остварују гро свих боловања у општини Пирот, јер кретања боловања у осталим гранама су у границама нормале или врло ниска, као што је случај са трговином и угоститељством, јер су испод просека општине а и Републике. Интересантно је да су непривредне делатности скоро у свим показатељима одсутности негде на нивоу Србије, сем што показују висок просек трајања боловања.

У табели бр. 11 дат је број случајева боловања на 1.000 упошљених према обољењима која их узрокују и по делатности. И ови подаци се уклапају у оно што је већ речено, односно да су индустрија, шумарство и занатство изнад општинских просека:

- због болести горњих дисајних путева на 1.000 упошљених било је 212 радника на боловању, док у индустрији 324, шумарству 132 и занатству 180;
- због неге оболелог члана породице просек за Пирот је 183, а у индустрији чак 313;
- обољења органа за дисање: Пирот — 81, индустрија 107, шумарство 174 и занатство 103;
- грип: Пирот 98, индустрија 132, шумарство 95 и занатство 108.
- повреде су такође веома масовне у односу на просеке општине: Пирот 110, индустрија 149, шумарство 184, (најмасовније у општини) и занатство 168.

ТЕРИТОРИЈАЛНО ПОРЕКЛО
РАДНЕ СНАГЕ ФАБРИКЕ
ГУМЕНИХ ПРОИЗВОДА
„ТИГАР« — ПИРОТ¹⁾

Пошто развијање индустрије најчешће прати и њена концентрација на ужим или ширим подручјима, што изазива неопходна просторна померања становништва, структура радне снаге појединих индустријских предузећа према територијалном пореклу најчешће је веома хетерогена. То може, као што је познато, значајно утицати на највећи део друштвених појава и промена у индустрији, па су тиме у приличној мери оправдана истраживања територијалног порекла индустријске радне снаге.

Територијално порекло радне снаге фабрике „Тигар“ разматраће се у складу с тим у овом раду из два основна разлога: 1. различити ужи територијални делови испитиваног подручја имају, по правилу, различите природне, а пре свега, географске, као и привредне одлике које значајно утичу на испољавање ширих друштвених процеса; 2. услед тога се у њима образовала различита друштвена структура, што са своје стране утиче на различиту друштвену покретљивост и различит однос радника са појединих подручја према индустријском раду.

Територијално порекло је сагледавано на основу обавештења о месту рођења испитаника. Као допуна овоме је обавештење о времену запослења, да би се територијално порекло могло сагледати временски нешто одређеније. Ради јасније анализе територијалног порекла, утврђена су посебна ужа територијална подручја из којих потиче радна снага. Принцип поделе је удаљеност од Пирота и предузећа, саобраћајне везе и конфигурација терена. Анализа пресељавања биће недовољна због непостојања података и

¹⁾ Ово је саставни део рада: Друштвено-професионална структура и друштвено порекло радне снаге Фабрике гумених производа „Тигар“; Пиротски зборник бр. 2, НИУ „Слобода“, Пирот, 1969. год.

о ранијим пресељавањима испитаника. Али, то и није основна сврха рада.³⁾

Ради јаснијег сагледавања територијалног порекла радне снаге фабрике „Тигар“, како у целини тако и њених појединих ужих делова, територијално порекло ће бити приказано према основним друштвено-професионалним групама радне снаге ове фабрике. Полази се од следећих основних друштвено-професионалних група:

1. неквалификовани и полуквалификовани, односно специјализовани радници и помоћни службеници;
2. квалификовани и висококвалификовани радници и пословође;
3. службеници са нижом стручном спремом;
4. службеници са средњом стручном спремом и
5. службеници са вишом и високом стручном спремом и руководећи кадрови.

Због неопходности детаљније анализе, указиваће се у извесним случајевима и на поједине уже делове друштвено-професионалне диференцијације које садржи следећа класификација:

I гумарски радници:

1. неквалификовани и специјализовани
2. квалификовани и висококвалификовани
3. пословође

II радници и пом. дел.

1. неквал. и полукв. и пом. службеници
2. квалифик. и висококвалификовани
3. пословође

III службеници:

1. нижа стручна спрема
2. средња стручна спрема
3. виша и висока стр. спрема и рук. кадар⁴⁾

1. Као што је већ речено, овде ће се анализирати територијално порекло запослених у фабрици „Тигар“ према ужим територијалним деловима у шире узетом пиротском подручју. Те уже територије су: 1. територија града Пиро-

³⁾ Анализа се заснива осим на подацима анкете која је организована ради самог истраживања и на подацима евиденције фабрике „Тигар“, подацима које редовно прикупљају службе СО Пирот, као и на подацима Савезног завода за статистику.

⁴⁾ Више о друштвено-професионалној структури радне снаге фабрике „Тигар“ може се видети у раду: Друштвено-професионална структура и друштвено порекло радне снаге фабрике гумених производа „Тигар“.

та; 2. територија чија је ближа граница одређена градским подручјем, а даља удаљеношћу 12 км или ивицом Пиротске котлине. То значи да су из ње искључене територије које су Пироту ближе од 12 км а изван су Пиротске котлине и територије које су у Пиротској котлини, а удаљене су од Пирота више од 12 км. Ова територија ће се у раду обележавати као ближа околина; 3. територија изван ближе околнине чија је спољна граница одређена територијалним границама општине Пирот. О њој ће се у раду говорити као о даљој околини; 4. територије општина: Димитровграда, Бабушнице и Беле Паланке и 5. остале територије, тј. територије изван напред поменутих.⁵⁾

Ближа околина је, као што је познато, претежно равничарски предео и њу пресецају основне саобраћајнице:⁶⁾ железничка пруга која иде долином Нишаве, 2. паралелно са њом међународни аутопут, 3. скоро истог правца је и пут који спаја Крупац са Пиротом и 4. саобраћајница која спаја Бабушницу, Пирот и Књажевац, пресецајући раније наведене саобраћајнице. Добри путеви постоје и између Пирота и свих осталих села на овом подручју. Већи број села повезан је редовним железничким или аутобуским саобраћајем са Пиротом. У ближој околини се налази, као што се види у табели 1, скоро једна четвртина (24,2%) укупног становништва општине и 26,0% (Н19) насеља.

Табела 1. Општина Пирот и њена ужа подручја према насељима и становништву; 1961. година.

	Н а с е љ а		Становништво		Просечан бр. станов. у 1 насељу
	Н	%	Н	%	
Пирот (општина)	73	100,0	68073	100,0	932,5
Пирот (насеље)	1	1,4	18415	27,1	18415,0
Ближа околина	19	26,0	16497	24,2	868,3
Даља околина	53	72,6	33161	48,7	625,7

Извор: Попис становништва 1961. год., књ. 10, Савезни завод за статистику, Бгд, стр. 47 и 48.

⁵⁾ У раду др Тодора Васића „Смисао кретања сеоског становништва у Нишави и Лужници (Докторска теза браћења на Правном факултету у Београду 1965. год., Пирот, 1965) постоје три различите територијалне поделе насеља. Ниједна од њих се не поклапа са овом, јер су изграђене у основи на другим принципима поделе; стр. 134, 147 и 179.

⁶⁾ Села ближе околнине су: Барје Чифлиж, Бериловац, Блато, Држина, Ђбиљан, Градашница, Извор, Костур, Крупац, Мали Јовановац, Мали Суводол, Петровац, Пољска Ржана, Расница, Трњана, Велики Јовановац, Велики Суводол, Велико Село и Војнеговац. Сва остала села општине Пирот припадају даљој околини.

У просеку ова насеља су већа од насеља у даљој око лини. Најмање насеље је Трњана са 388 становника, а највеће Крупац са 2247 становника. Ово је уједно и највећа село у општини. Ближа околина, о којој је овде реч, основни је пољопривредни рејон општине Пирот.

Даља околина обухвата неколико специфичних ужих подручја у Пиротском пољу која су удаљена од Пирота више од 12 км, а налазе се поред Нишаве узводно и низводно од Пирота. Села ових подручја су скоро исто тако добро повезана основним саобраћајницама које иду поред Нишаве са Пиротом као и села ближе околине, само што су знатно удаљенија. Добро су повезана са Пиротом и села даље околине која се налазе на путу који повезује Пирот преко Књажевца са Неготином. Посебне територијалне целине у даљој околини чине подручја: горњи Висок, чије је средиште Височка Ржана, и средњи Висок, чије је средиште Велика Лукања. Слично овима је и подручје на коме се налазе села Топли До и Засковци.

Скоро сва насеља на подручју даље околине слабо су повезана са Пиротом и осим лоших сеоских, нема скоро никаквих бољих путева. (Има међу њима и села која нису тако далеко од Пирота, која су ближа Пироту од многих села ближе околине, а за које се ипак може рећи да су овојена од Пирота као и најудаљенија села. Типичан пример за то је село Басара. Живот у овом селу и његови односи са Пиротом одају утисак као да се ради о селу веома удаљеном, иако до њега нема ни десетак км. Из података табеле 1 види се да у селима даље околине живи скоро 1/2 (48,7%) становништва општине у 53 сеоска насеља. У једном насељу живи просечно 625,7 становника, што је за 242,6 становника мање од просечног броја становника у једном селу ближе околине.

Може се претпоставити да ће оваква природна подела на уже територије и њихове везе са Пиротом као и време њиховог успостављања у склопу осталих фактора значајно утицати на запошљавање у „Тигру“ и у појединим друштвено-политичким групама његове радне снаге.

2. Табела 2 приказује структуру радне снаге фабрике „Тигар“ према територијалном пореклу. По три бројке које се налазе у сваком пољу табеле приказују: 1. средња означава број радника у одређеној комбиначији територијалног порекла и друштвено-професионалне групе, 2. у доњим левим угловима поља су бројке које означавају у постоцима расподелу радника одређеног територијалног порекла према појединим професионалним групама; 3. бројке у горњем десним угловима поља означавају постотке радника одређене професионалне групе које потичу са по-

Табела 2: Територијално порекло радника фабрике „Тигар“; 1966. г.

Професионалне групе						
	НКВ и ПКВ СП рад. и пом. служ.	КВ и ВКВ радн. и пословође	Службен. са НСС	Службен. са ССС	Служб. са виш. и високом и руж. кадрови	УКУПНО
Пирот (насеље)	26,6 352 56,2	32,3 172 27,5	45,9 39 6,2	38,0 38 6,1	41,7 25 4,0	30,0 628 100,0
Ближа околина	22,7 301 61,1	28,2 150 30,4	22,4 19 3,9	15,0 15 3,0	13,3 8 1,8	23,5 493 100,0
Даља околина	35,3 467 73,8	23,9 127 20,1	18,8 16 2,5	19,0 19 3,0	6,7 4 0,6	30,1 633 100,0
Суседне општине	11,0 145 63,6	10,0 58 25,4	3,5 3 1,3	14,0 14 6,2	13,3 8 3,5	10,8 228 100,0
Остали	4,00 54 48,6	4,3 23 20,7	5,9 5 4,5	14,0 14 12,6	25,0 15 13,6	5,2 111 100,0
Непознато	0,4 5 50,0	0,4 2 20,0	3,5 3 30,0	— — —	— — —	0,4 10 100,0
Укупно	100,0 1324 63,0	100,0 532 25,3	100,0 85 4,1	100,0 100 4,8	100,0 60 2,8	100,0 2101 100,0

Извор: Евиденција фабрике.

јединих територија. У табели се може уочити прилична неравноправност расподеле радника различитог територијалног порекла на поједине професионалне групе. Ако се табела посматра водоравно, према територијалном пореклу, запажа се да су постоци одлива радника пореклом са подручја даље околине и суседних општина највећи у неквалификованој мануелној групи 73,8, 63,6; и међу најмањима у квалификованој мануелној групи 20,1 и 25,4. Постоци одлива радника са подручја ближе околине и из Пирота мањи су од постотка одлива радника са подручја даље око-

лине и суседних општина у неквалификованој мануелној групи 61,1 и 56,2; а већи у квалификованој мануелној групи 30,4 и 27,5. Док се постоци одлива радника пореклом са осталих подручја међу најмањима у обе мануелне групе 48,6 и 20,7; а међу највећима у немануелним групама 4,5, 12,6 и 13,6. У немануелним групама постоци одлива радника са територија суседних општина и из самог Пирота нешто су мањи од постотка одлива радника са осталих подручја. У групи службеника са средњом стручном спремом они износе 6,2 и 6,1, а у групи службеника са високом стручном спремом 3,5 и 4,0. Радници пореклом са територија ближе и даље околине имају најмање постотка одлива у немануелним групама. Када се табела посматра вертикално, према друштвено-професионалним групама, онда се види да у неквалификованој групи има највише радника са подручја даље околине (35,3%). Мање је радника пореклом из Пирота и ближе околине (26,6%) и (22,7%), а још мање са територија суседних општина и „осталих“ територија (11,0% и 4,0%). У квалификованој групи састав је другачији. Ту је највећи постотак радника из Пирота (32,3), нешто је мање учешће радника са подручја ближе околине (28,2%), а најмање је, у односу на подручја општине Пирот, учешће радника пореклом са територија даље околине (23,9%). Мање од овог је учешће радника са територија суседних општина (10,9%) и „осталих“ територија (4,3%). Група службеника са нижом стручном спремом има сличан састав према територијалном пореклу као и квалификована мануелна група, само што запослени пореклом из Пирота још више доминирају (45,9%). И у остале две немануелне групе највећи су постоци службеника пореклом из Пирота (38,0) и (41,7), али овде је знатно и учешће службеника пореклом са „осталих“ територија, и то нарочито у групи службеника са високом стручном спремом (25,0%). У групи службеника са средњом спремом и у групи службеника са високом стручном спремом слично су заступљени службеници са подручја ближе и даље околине и суседних општина, осим што је веома низак постотак запослених са подручја даље околине у групи службеника са високом стручном спремом (6,7). При овом посматрању раника према друштвено-професионалним групама запажају се два, иако не тако изразита, ипак, значајна одступања: 1. у неквалификованој мануелној групи већи је постотак радника пореклом из Пирота (26,6) од постотка радника пореклом са подручја ближе околине (22,7). С обзиром да је у овој групи највећи постотак радника са подручја даље околине (35,3%), затим мањи постотак радника са подручја ближе околине (22,7), могло би се очекивати да ће постотак радника из Пирота бити још мањи. То,

међутим, није случај; 2. у групи службеника са средњом стручном спремом слично је одступање постотка службеника са подручја даље околине (19,0). У овој групи највећи је постотак запослених из Пирота (38,0), мањи је постотак службеника са подручја ближе околине (15,0), те би се могло очекивати да постотак запослених са подручја даље околине буде још мањи.

Ради јаснијег уочавања разлика у расподели радника различитог територијалног порекла на поједине професионалне групе у табели 3 приказани су индекси појединачних асоцијација између територијалног порекла радника и њихове расподеле на поједине друштвено-професионалне групе.⁷⁾

Индекси се заснивају на поређењу стварних и теоријски очекиваних фреквенција које служе као основа за поређење. „Идеално теоријске“ очекиване фреквенције означавају овде фреквенције које би се теоријски могле очекивати када не би постојала никаква веза између територијалног порекла и припадности одређеним друштвено-професионалним групама. „Реалистичности“ теоријски очекиваних фреквенција у овом случају не може се придавати већи значај, јер постоје знатне разлике на појединим подручјима, пре свега према друштвеној структури становништва, а и према другим обележјима која утичу на запошљавање. Зато оне служе само за поређење са посматраним фреквенцијама. У табели се види да је индекс асоцијације радника пореклом са подручја даље околине највећи у неквалификованој мануелној групи (1,170). То одговара запажањима на основу табеле 2, али се овде јасније може уочити изразито смањење индекса асоцијације запослених радника са подручја даље околине и у квалификова-

7) Индекси асоцијације рачунати су према формули

$$J_{ax} = \frac{f_{px}}{f_{tx}};$$

J_{ax} — индекс асоцијације одређеног поља табеле
 f_{px} — посматрана фреквенција одређеног поља табеле
 f_{tx} — теоријски очекиване фреквенције одређеног поља табеле. Индекс асоцијације је 1 кад се подударају посматране фреквенције; ако је индекс виши и стварна фреквенција је виша од теоријски очекиване и обрнуто.

Теоријски очекиване фреквенције једног поља рачунате су множењем магистралних фреквенција обележја која се ујурштају у датом пољу и дељењем резултата са укупним фреквенцијама табеле. На основу: Др Војин Милић: Склапање и развод брака према занимању, Статистичка ревија, год. VII, (1957), стр. 31 и 32. и Социолошки метод, Нолит, Београд, 1965, стр. 615. и 616, и Шкара Видојевић — Љубица: Основи статистике, Београд, 1963. год. стр. 219, 220. и 221.

ној мануелној групи и у свим немануелним групама, а нарочито у групи са високом стручном спремом. Запослени пореклом из Пирота имају сасвим различите индексе — асоцијације од запослених радника са подручја даље околине. Наиме, индекси, асоцијације запослених из Пирота су знатно већи у немануелним него у мануелним групама, а у неквалификованој мануелној групи, где је индекс асоцијације радника са подручја даље околине био највећи (1,170), код радника из Пирота је најмањи (0,891). Запос-

Табела бр. 3. Индекси асоцијације између територијалног порекла радника и њихове заступљености у основним професионалним групама Фабрике „Тигар“ 1966. године*)

Професионалн. групе	Територијално порекло					Н
	Пирот (насељ.)	Блжа околн.	Даља околн.	Суседн. општ.	Остали	
НКВ, ПКВ и помоћ. служб.	0,891	0,967	1,170	1,014	0,771	1319
КВ и ВКВ и пословође	1,082	1,200	0,793	1,000	0,821	530
Службеници са НСС	1,625	1,000	0,640	0,375	1,250	82
Службеници са ССС	1,266	0,652	0,633	1,272	2,800	100
Службеници са ВСС	1,388	0,571	0,222	1,000	5,000	60

*) Искључени су радници из групе „непознато“.

Извор: Табела 2.

лени са подручја ближе околине имају највећи индекс у квалификованој групи (1,200), за разлику од радника из Пирота чији су индекси асоцијације највећи у немануелним групама и од радника са подручја даље околине, чији је индекс највећи у неквалификованој мануелној групи. Радници са подручја ближе околине имају у немануелним групама мање индексе од индекса запослених у истим групама из Пирота, а веће од индекса запослених са подручја даље околине. Најближи јединици су индекси асоцијације радника са територије суседних општина, с тим што имају најмањи индекс у групи службеника са НСС (0,375). Радници са „осталих“ територија имају далеко највеће индексе у немануелним групама, нарочито у групи службеника са високом стручном спремом (5,000). То је преко 6 пута више од њихових индекса у мануелним група-

ма појединачно. Овим се још јасније истиче закључак према табели 2, о неравномерној расподели радника са „осталих“ територија на поједине професионалне групе.

Анализа датих података омогућује да се као најопштије закључи: 1. од радника који потичу са три основна подручја општине Пирот, највећи постотак одлива у неквалификованој мануелној групи имају лица која потичу са подручја даље околине. У квалификованој мануелној групи већи је одлив радника са подручја ближе околине и из Пирота, а у немануелним групама је највећи одлив лица из самог Пирота. 2. Испитаници који потичу са територија суседних општина у НКВ мануелној групи су се одливали скоро истим делом као и лица која потичу са подручја ближе околине, а у немануелним групама као лица из самог Пирота. 3. Радници пореклом са осталих територија, у односу на остале, имају знатно веће постотке одлива у немануелним групама са средњом и високом спремом. 4. Неквалификована група је састављена у највећој мери од радника са подручја даље околине; 5. Квалификована од радника из Пирота и ближе околине; 6. немануелна група од радника из Пирота и са „осталих“ територија; 7. одступање које се изражава у већој заступљености радника из Пирота у неквалификованој групи за сада се може само констатовати, а вероватно је да су томе допринели неки посебни разлози, као и код веће заступљености службеника са подручја даље околине, у групи са средњом стручном спремом.

На основу до сада изложених података не види се територијално порекло радника ужих функционалних група као и запосленост из суседних општина појединачно. Због тога се треба осврнути на табелу 4 у којој се поред осталог запажа да радници из Пирота чине већи део групе неквалификованих гумарских радника (27,8%), а мањи део групе неквалификованих радника помоћних делатности (17,2%); и обрнуто, мањи део групе квалификованих гумарских радника (28,1%), а већи део групе квалификованих радника помоћних делатности (39,4%). Сасвим је обрнут однос код радника пореклом са подручја даље околине, који у неквалификованим групама чине већи део групе радника помоћних делатности (49,0%), а у квалификованим већи део групе гумарских радника (29,0%). Део мануелних група који отпада на раднике пореклом са подручја ближе околине чини најчешће прелаз између делова радника из Пирота и са даље околине. Раније учешће веће учешће радника из Пирота у неквалификованој групи сада се конкретизује у оквиру неквалификоване групе гумарских радника. У табели се јавља још једно, истина мало али приметно одступање, а то је највећи постотак који

у квалификованој групи гумарских радника чине радници пореклом са подручја даље околине (29,0). Раније је речено да у квалификованој групи веће учешће имају радници из Пирота и са подручја ближе околине.

Табела 4: Територијално порекло радника фабрике „Тигар“: 1966. године

Територијално порекло	У Ж Е Ф У Н К Ц И О Н А Л Н Е Г Р У П Е							
	НКВ и СП гумарс. радници	НКВ и ПКВ рад. пом. дел. и пом. са.	КВ и ВКВ гумар. рад. и пом.	КВ и ВКВ рад. пом. дел. и пом.	Служб. са НСС	Служб. са ССС	Служб. са ВСС и рук.	кадровни УКУПНО
Пирот (насеље)	27,8 326 52,1	17,2 26 4,1	28,1 91 14,5	39,4 81 13,0	45,9 39 6,2	38,0 38 6,1	41,7 25 4,0	30,0 626 100,0
Ближа околина	22,5 264 53,7	24,5 37 7,4	26,5 86 17,4	30,8 64 23,0	22,4 19 3,9	15,0 15 3,0	13,3 8 1,6	23,5 493 100,0
Даља околина	33,6 393 62,1	49,0 74 11,7	29,0 94 14,8	15,4 33 5,3	18,8 16 2,5	19,0 19 3,0	6,7 4 0,6	30,1 633 100,0
Димитровград	6,6 77 59,2	4,6 7 5,4	7,4 24 18,5	4,8 10 7,7	2,3 2 1,5	8,0 8 6,2	3,3 2 1,5	6,2 130 100,0
Бабушница	3,3 39 52,7	2,7 4 5,4	3,4 11 14,9	4,8 10 13,5	1,2 1 1,3	4,0 4 5,4	8,3 5 6,8	3,5 74 100,0
Б. Паланка	1,5 18 75,0	— — —	0,3 1 4,1	1,0 2 8,4	— — —	2,0 2 8,4	1,7 1 4,1	1,1 24 100,0
Остали	4,3 51 45,9	2,0 3 2,7	5,0 16 14,4	3,3 7 6,3	5,9 5 4,5	14,0 14 12,6	25,0 15 13,6	5,2 111 100,0
Непознато	0,4 5 50,0	— — —	0,3 1 10,0	0,5 1 10,0	3,5 3 30,0	— — —	— — —	0,4 10 100,0
Укупно	100,0 1173 55,8	100,0 151 7,2	100,0 324 15,4	100,0 208 9,9	100,0 85 4,1	100,0 100 4,8	100,0 60 2,8	100,0 2101 100,0

Извор: Евиденција фабрике

Даљим територијалним рапчлањивањем радника из суседних општина може се утврдити да је највећи број са територије општине Димитровград (Н 130) (6,2%) од укупно запослених. Знатно је мање радника са територије Бабушнице (Н 74) (3,5% од укупно запослених), а најмање је радника са територије Беле Паланке (Н 24) (1,1%). Због малобројности радника са ових територија, не може се говорити о неким значајним разликама у њиховој подели на поједине групе. Једино се значајније разликују радници са територије Бабушнице, јер су од укупног броја

Табела 5: Територијално порекло гумарских радника
Фабрике „Тигар“, 1966. године

Територија	Г У М А Р С К И Р А Д Н И Ц И				
	НКВ	Специјал- зовани	КВ и ВКВ	Послово- бе	Укупно
Пирот (насеље)	19,7 148 35,5	42,3 178 42,7	28,6 76 18,2	39,5 15 3,6	417 100,0
Ближа околина	25,1 189 54,0	17,8 75 21,4	27,6 79 22,6	18,4 7 2,0	350 100,0
Даља околина	37,1 279 57,3	27,1 114 23,4	28,4 81 16,6	34,1 13 2,7	487 100,0
Суседне општине	13,2 99 58,3	8,3 35 20,6	12,2 35 20,6	2,7 2 0,5	170 100,0
Остали	4,4 33 49,2	4,3 18 26,9	4,9 14 20,9	5,3 2 3,0	67 100,0
Непознато	0,5 4 66,6	0,2 1 16,7	0,3 1 16,7	— — —	6 100,0
Укупно	100,0 752	100,0 421	100,0 286	100,0 38	1497

Извор: евиденција фабрике.

52,7% запослених у неквалификованој групи гумарских радника, што је мање од делова радника са територије осталих општина у овој групи; поред тога, 6,8% су у групи радника са високом стручном спремом, што је више од радника са осталих територија суседних општина у овој групи.

Одступања уочена у овој табели могу се конкретизовати даљим диференцирањем постојећих група радника. У табели 5 види се да је уочено веће учешће радника из Пирота у неквалификованој групи, које је конкретизовано у оквиру групе неквалификованих гумарских радника, везано је једино за групу специјализованих гумарских радника у којој постотак учешћа радника пореклом из Пирота (42,3) далеко прелази постотак радника из ближе (17,8) и даље околине (27,1). Већи део у квалификованој групи гумарских радника што га чине радници са подручја даље околине односи се, према табели, више на групу гумарских пословоћа, јер у њој они чине 34,1%, што је далеко више од постotka радника са подручја ближе околине (18,4). После ових података потребно је чиниоце који доводе и до једног и до другог одступања тражити у првом случају у групи специјализованих гумарских радника, а у другом гумарских пословоћа.

3. Анализа досадашњих података не омогућује да се прецизније утврди заступљеност становништва појединих територија у радној снази фабрике „Тигар“, што би могло да се учини поређењем структуре радне снаге према територијалном пореклу са бројем становника на одређеним територијама. Овакво поређење је могуће само када су у питању уже територије општине Пирот.

У табели 6 израчунате су стопе заступљености активног становништва са одређених територија, које означавају број радника, пореклом са одређене територије на 1000 активних становника те територије. У табели се налазе и индекси заступљености.⁸⁾

⁸⁾ Индекси заступљености рачунати су према обрасцу:

$$I_{zx} = \frac{p_{zx}}{p_{sx}} \cdot 100$$

p_{zx} — постотак радника са неке територије у одређеној друштвено-професионалној групи;

p_{sx} — постотак активног становништва исте територије у укупном становништву општине Пирот.

Ако је индекс заступљености 100, онда је заступљеност активног становништва неке територије у укупном активном становништву општине Пирот пропорционална заступљености радне снаге пореклом са те територије у укупној радној снази одређене професионалне групе. На основу: Др Војин Милић: Социјално порекло ученика средњих школа и студената, Статистичка ревија, година IX, (1959), број 1—2, стр. 58.

Табела 6: Стопе и индекси заступљености активног становништва ужих територијалних рејона у основним друштвено-професионалним групама фабрике „Тигар“; 1966. године

		Територија					Н
		Пирот (власке) 8219 (21,3%)	Бачва околна 10002 (26,0%)	Даља околна 20282 (52,7%)	Општина Пирот 36513 (100%)		
НКВ и ПКВ радн. и пом. службен.	а)	42,9	30,4	23,1	29,1	1120	
	б)	124,8	68,6	67,0			
КВ и ВКВ радн. и послов.	а)	20,9	14,9	6,2	11,9	459	
	б)	151,6	78,3	45,3			
Службеници са са НСС	а)	4,7	1,8	0,8	1,9	74	
	б)	215,4	62,2	35,6			
Службеници са ССС	а)	4,6	1,4	0,9	1,9	72	
	б)	183,1	41,6	36,0			
Службеници са ВСС	а)	4,6	0,8	0,2	1,0	37	
	б)	186,8	36,9	12,7			

*) Број и постотак активног становништва на одређеној територији.

а) Стопа заступљености

б) Индекс заступљености.

Извор: Табела 2 и попис становништва 1961. године, Све-ске Електронског центра, табела 7.

Стопе показују стварну заступљеност активног становништва са одређених територија а индекси заступљености су израз поребења стварне заступљености и заступљености која би постојала када би се равномерно распоредивало активно становништво појединих рејона у свим професионалним групама, те се та два показатеља међусобно допуњују.

Активно становништво Пирота је натпросечно заступљено у свим, а нарочито у немануелним групама. У групи службеника са НСС његов индекс заступљености је око 6 пута већи од индекса заступљености активног становништва са подручја даље околне. У групи службеника са ВСС тај однос показује још веће разлике, односно индекс заступљености активног становништва из Пирота преко 14 пута је већи од индекса заступљености активног становништва са подручја даље околне. И стопе и индекси заступљености активног становништва са

подручја ближе околине у свим групама су, такође, нижи од истих показатеља заступљености активног становништва Пирота. Нешто повољнија је њихова заступљеност у квалификованој групи (стопа — 14,9). Активно становништво даље околине у целини је далеко мање заступљено. Најбоље, иако доста испод просека је заступљено у неквалификованој групи. Коefицијенти ове табеле, поред повтрђивања ранијих правилности, омогућују да се изведу и следећи специфични закључци: 1. заступљеност активног становништва Пирота у свим основним професионалним групама далеко је изнад просека заступљености активног становништва општине Пирот, 2. активно становништво са подручја даље околине заступљено је у целини испод просека; 3. заступљеност активног становништва са подручја ближе околине чини прелаз између заступљености активног становништва из Пирота и са подручја даље околине. Његова заступљеност, иако нешто мања, најближа је просеку; 4. са аспекта покретљивости може се рећи да су се према „Тигру“ највише кретали радници пореклом из самог Пирота, мање са подручја ближе, а најмање са подручја даље околине; 5. радници са појединих територија неравномерно су се кретали према појединим друштвено-професионалним групама. Што је територија удаљенија, то је веће кретање према неквалификованој групи. За потпуније сагледавање територијалног порекла неопходно је анализирати и запосленост са појединих ужих рејона о којима је напред било речи, јер се може претпоставити да постоје значајне разлике у запошљавању радника који потичу са њих. Но, због недостатка простора о томе неће бити речи.

4. До сада је било речи, углавном, о територијалном пореклу радне снаге у једном одређеном моменту, али може се очекивати да је у формирању постојеће структуре значајну улогу имала и структура радне снаге према територијалном пореклу ранијих година. Она се вероватно разликовала од садашње, јер, како је већ речено, „Тигар“ се интензивно развијао и последњих година, а онда се однос појединих територија према Пироту знатно мењао, пре свега изградњом разних комуникација и оспособљавањем саобраћајних веза. Разматрање промена у структури радне снаге према територијалном пореклу у појединим временским периодима од њеног оснивања до сада може се извести на основу опширних података о територијалном пореклу у појединим временским периодима од њеног оснивања до данас. У одсуству таквих података, а ради бар делимичног увида у временску димензију формирања садашње структуре радне снаге према територијалном пореклу, анализа ће се задржати само на разматрању података о времену запослења садашње радне снаге фабрике „Тигар“.

У табели 7 види се, из података у последњем реду, да се највећи део садашње радне снаге (67,5%) запослио у периоду између 1957. и 1965. године. То се могло и очекивати када се зна да су у истом периоду у „Тигру“ највећим темпом расли бруто производ, народни доходак, као и инвестиције. У овој табели постоци показују да су радни-

Табела 7: Територијално порекло и време запослења радне снаге фабрике „Тигар“, 1966. године

Територијално порекло	Година запослења у „Тигру“					Укупн.
	1951. и раније	1952-1956.	1957-1961.	1962-1965.	1966. и касније	
Пирот насеље	50,7 74 11,8	51,1 133 21,2	27,8 188 30,0	23,6 175 28,0	20,1 56 9,0	30,0 626 100,0
Ближа околина	23,3 34 6,9	19,7 50 10,1	28,1 190 38,6	19,1 139 28,2	28,7 80 16,2	23,6 493 100,0
Даља околина	18,7 27 4,3	14,7 38 6,0	26,9 182 28,8	39,6 296 46,7	32,2 90 14,2	30,1 633 100,0
Димитровград	2,0 3 2,3	3,4 9 6,9	7,9 54 41,6	6,1 45 34,6	6,8 19 14,6	6,2 130 100,0
Бабушница	2,0 3 4,0	2,0 5 6,8	3,4 23 31,0	4,1 30 40,6	4,6 13 17,6	3,5 74 100,0
Бела	— —	0,3 1	1,1 7	1,5 11	1,8 5	1,1 24
Паланка	—	4,2	29,0	46,0	20,8	100,0
Остали	2,7 4 3,6	8,0 20 18,0	4,2 29 26,1	5,6 42 37,8	5,8 16 14,5	5,2 111 100,0
Непознато	0,6 1 10,0	0,8 2 20,0	0,6 4 40,0	0,4 3 30,0	— —	0,4 10 100,0
Укупно	100,0 146 7,0	100,0 258 12,3	100,0 677 32,3	100,0 741 35,2	100,0 279 13,2	100,0 2101 100,0

Извор: Евиденција фабрике.

ци пореклом из Пирота најравномерније подељени на поједине временске периоде. Од њиховог укупног броја 11,8% су запослени до 1952. године, што је више од запослених после 1965. године (9,0%). Са подручја ближе околине, мањи део радника запослен је у прва два временска периода (6,9% и 10,1%) од делова запослених радника у истом периоду из Пирота, док су се они више запошљавали у периоду 1957 — 1961. године (38,6%) од радника из Пирота (30,0%). Већи су и делови радника са подручја ближе околине у периодима после 1961. г. (28,8% и 16,2%) од делова радника из Пирота (28,0% и 9,0%). Радници са подручја даље околине тек у периоду 1962 — 1965. године имају већи постотак (46,7) од радника са подручја ближе околине и из Пирота (28,2 и 28,0). У три прва временска периода у целини већи су постоци запослених радника са подручја Димитровграда, у односу на остале суседне општине. Постоци запослених са подручја Бабушнице чине прелаз између постотака запослених у појединим периодима са подручја остале две општине. При посматрању дуж колона, према запошљавању у појединим временским периодима, постоци показују да од укупно запослених у периоду пре 1952. године 50,7 потиче из Пирота, мање са подручја ближе околине (23,3), а још мање са подручја даље околине (18,7). Са територија других општина у овом периоду има веома мало запослених. Сличан однос се задржава и у периоду 1952 — 1956. г. Однос се мења тек у периоду 1957 — 1961. године у коме су од укупно запослених 28,1% радници са подручја ближе околине, што је нешто више од постотка радника из Пирота (27,8%), а близак овоме је и постотак запослених са подручја даље околине (39,6% и 32,2%). У то време нешто је веће у целини и учешће радника са подручја суседних општина.

Може се закључити: 1. међу запосленима до 1957. године највећи део чине радници пореклом из Пирота. Ако се има у виду да је флукутација у овом предузећу незнатна, то значи да је предузеће најпре привлачило радну снагу из самог Пирота; 2. кретање радне снаге са подручја ближе околине изразитије је тек у периоду 1957—1961. године; 3. са подручја даље околине у наредном временском периоду 1962—1965. и касније. То је у складу са познатим ставом да индустрија постепено шири свој утицај на удаљеније територије. Приметна је веза између времена запошљавања радника са подручја ближе и даље околине и времена успостављања, пре свега саобраћајних и других веза између Пирота и ових подручја; 4. у односу на остале општине најраније се више почињу запошљавати радници са територија општине Димитровград, која има најбоље везе са Пиротом, а преко Пирота воде и све везе Димитровграда са дру-

гим индустријским центрима. После тога долази повећање запослености из Бабушнице, која је слабије повезана са Пиротом, а отворенија је према Нишу; да би већа запосленост из БелеПаланке, иако и онда незнатна, уследила тек у периоду 1962 — 1965. год.; и 5. запосленост са „осталих“ територија прилично је равномерна у свим временским периодима, што указује да време није значајно утицало на њихово запошљавање. Важно је овде истаћи и тенденцију да међу запосленим после 1961. године више опада учешће запослених са подручја ближе околне и из Пирота, што изгледа значи да је незапосленост у то време у овим подручјима мањи проблем. Таква је ситуација највероватније условљена већим запошљавањем радника са ових подручја у ранијем временским периодима.

С обзиром да се из досадашње анализе није могло видети како је радна снага запослена у појединим временским периодима са одређених територија распоређена међу професионалним групама, потребно је осврнути се на табеле, 8, 9 и 10. У табели 8, већ апсолутни бројеви су довољни да покажу да и у неквалификованој и квалификованој групи међу запосленим пре 1956. године највећи део потиче из Пирота. Знатно разлике се јављају у периоду 1957—1961. године, када у неквалификованој групи радници са подручја даље околне чине већи, а у квалификованој мањи део од радника из Пирота. То упућује на закључак да су се запослени са подручја даље околне најпре почели укључивати у групу неквалификованих, па тек кас-

Табела 8: Мануелни радници према територијалном пореклу и времену запослења у „Тигру“, 1966. године

Територијал. порекло	Година запослења					
	НКВ и ПКВ — СП радн и помоћ. служб.			КВ и ВКВ радн. и посл.		
	1956 и раније	1957- 1961	1962 и касп.	1956 и раније	1957- 1961	1962 и касп.
Пирот (нас.)	125	103	124	65	48	59
Ближа окол.	40	119	142	36	56	58
Даља окол.	40	135	292	19	32	76
Сусед. општине	15	57	73	4	17	37
Остали	16	14	24	3	7	12
Непознато	—	2	3	1	1	—
Укупно	236	430	658	128	161	243

Извор: Евиденција фабрике.

није, после 1962. године, у групу квалификованих радника. То се може рећи и за раднике са територија суседних општина „осталих“ територија.

У табели 9 структура запослених у групи специјализованих гумарских радника према времену запослења одступа од исте структуре неквалификоване групе. Збирни подаци у последњем реду показују да је већи број радника запослен у ранијим периодима него у каснијим, док је тај

Табела 9: Специјализовани гумарски радници и пословође према територијалном пореклу и времену запослења у „Тигру“, 1966. године

Територијално Порекло	Година запослења					
	Специјализ. гум. радн.			Гумарски пословође		
	1956 и раније	1957- 1961	1962 и касп.	1956 и раније	1957- 1961	1962 и касп.
Пирот. (нас.)	104	38	36	11	3	1
Ближа окол.	30	30	15	4	1	2
Даља окол.	31	45	38	1	4	8
Суседне општ.	8	17	10	—	1	—
Остали	12	5	1	1	1	—
Непознато	—	1	—	—	—	—
Укупно	185	136	100	17	10	11

Извор: Евиденција фабрике.

однос обрнут у групи неквалификованих радника. Изгледа да добрим делом баш ови радници запослени пре 1956. године утичу да у групи специјализованих радника има више запослених из Пирота. Али на основу података табеле 9. види се да учешће запослених из Пирота, у односу на запослене са других територија у овој групи, и у каснијим периодима опада спорије него исто у другим групама, те се мора прихватити постојање и неких посебних разлога који привлаче радну снагу баш из Пирота.

Поређењем апсолутних бројева из збирног реда, табеле 10, види се да међу службеницима који су запослени пре 1957. године има 25 службеника са НСС, 8 са ССС и 6 са ВСС. Међу запосленима у периоду 1957—1961. године је 39 службеника са НСС, 38 са ССС и 9 са ВСС, а у периоду после 1961. године је 21 службеник са НСС, 54 са ССС и 45 са ВСС. Дакле, јасно се види да се група службеника са високом стручном спремом формирала највећим делом од службеника запослених после 1961. године, који углавном потиче из Пирота и са „осталих“ територија. У групи службеника са средњом стручном спремом, налази се већи део

Табела 10: Службеници према територијалном пореклу и времену запослења у „Тигру“ 1966. год.

Територијал. порекло	Година запослења								
	Служб. са НСС			Служб. са ССС			Служб. са ВСС		
	1956 раније	1957 — 1961	1962 — касније	1956 — раније	1957 — 1961	1962 — касније	1956 — раније	1957 — 1961	1962 — касније
Пирот (н.)	11	16	12	4	17	17	2	4	19
Бл. окол.	6	9	4	1	4	10	1	2	5
Даљ. окол.	4	8	4	1	7	11	1	—	3
Сусед. општ.	—	3	—	2	5	7	—	2	6
Остали	2	2	1	—	5	9	2	1	12
Непознато	2	1	—	—	—	—	—	—	—
Укупно	25	39	21	8	38	54	6	9	45

Извор: Евиденција фабрике.

запослених и пре овог периода. Поред службеника из Пирота, којих је највише, овде се равномерно распоређују и службеници са осталих територија. У групи службеника са НСС скоро 1/3 је запослена још раније, пре 1956. године, а у свим периодима највећи број службеника потиче из Пирота.

На крају анализе територијалног порекла, оправдано је указати на досад уочене правилности.

1. Радна снага фабрике „Тигар“ у основи потиче са територије општине Пирот (83,6%). Са територија суседних општина потиче 10,8%, а са осталих територија 5,2%. То је условљено, поред осталог, највероватније периферним положајем пиротског подручја у односу на остала подручја наше земље; знатном незапослености у оквиру саме општине Пирот; као и скромним развитком фабрике „Тигар“, која није могла, поред локалног становништва, значајније да привуче и становништво са удаљенијих територија.

2. Постоји значајна веза између радне снаге која потиче са ужих територија пиротског подручја и њене припадности одређеним професионалним групама. Што је професионална група са већом стручном спремом, то је у њој већи прилив радника са ближних територија, и обрнуто. Оваква тенденција да запослени из забаченијих крајева раде најчешће међу радницима без квалификација и на најтежим пословима, а да се радници са ближних територија налазе више у квалификованим и немануелним групама изгледа да стално прати развитак индустрије. Анализирајући индустријску револуцију у Енглеској, Енгелс је о радници-

ма који долазе из забачене Ирске писао да им међу разним гранама индустрије одговарају: „... све оне у којима је потребно мало или нимало вештине...⁹⁾“. Сличне тенденције су уочене и у нашој земљи¹⁰⁾.

Одступања која се јавља у већој заступљености радника из Пирота у групи специјализованих гумарских радника и у већој заступљености радника са подручја даље околине у групи пословођа у гумарству и у групи службеника са средњом стручном спремом дугују се вероватно неким посебним разлозима.

Највећи прилив са „осталих територија“, тј. територија изван шире узетог пиротског подручја, у групама службеника са високом и средњом стручном спремом потврђује познату правилност да се на већој просторној удаљености више крећу радници са вишом стручном спремом.

3. Активно становништво појединих ујких територија различито је заступљено у радној снази фабрике. Што је територија удаљенија и има неповољније природне и друге, а пре свега саобраћајне, везе са Пиротом, то је у „Тигру“ запослено мање радника са те територије, на 1000 њених активних становника. То потврђују подаци о запослености са ујких територија општине Пирот, као и подаци о запослености са територија суседних општина.

4. Подаци о времену запослења радне снаге омогућују да се закључи да су се најраније почели запошљавати радници из Пирота, затим што је територија удаљенија, интензивније запошљавање је почело касније. Оваква поступност у запошљавању стоји у уској вези са поступношћу у успостављању разних саобраћајних веза између Пирота и појединих територија. Иста правилност у запошљавању са појединих територија зависно од удаљености и развијености саобраћаја уочена је и у другим предузећима у другим крајевима наше земље¹¹⁾.

⁹⁾ Фридрих Енгелс: Положај радничке класе у Енглеској; Култура, Београд, 1951. год., стр. 114.

¹⁰⁾ Др. Цветко Костић: Сељаци индустријски радници; Рад, Бгд., 1955. год., стр. 47—49.

¹¹⁾ Дипломски радови (Филозофски факултет — катедра за социологију, Београд): Силвано Болжић: Утицај рудника на демографско-социјалну структуру и друштвене односе у Лабину; Бгд., 1964. год. стр. 52.
Јосифова Злата: Проблем незапослености у Охридској комунити; Бгд., 1966. год. стр. 18—24.

Потврђује се и правилност да прву радну снагу која се покрене са одређене територије према индустрији, ако је реч о пољопривредном подручју, најчешће чине неквалификовани радници, као и правилност да после периода интензивног запошљавања радника из најближих подручја долази период њиховог мањег запошљавања, што је условљено вероватно ублажавањем проблема незапослености у тим подручјима, као и све бољом образовном и професионалном структуром становништва на подручјима која је индустрија раније захватила.

Проф. др ЈОВАН БИРИЋ

О ЈЕДНОЈ МИГРАЦИЈИ СТАНОВНИКА ГОРЊЕГ ПОНИШАВЉА У БАНАТУ

Миграциони покрет становништва горњег Понишавља, током последња два века, најчешће је усмерен у правцу Поморавља и Тимочке крајине, а затим у правцу Шумадије и, у најновијем периоду, у Војводину. Указаћемо на неке примере послератне миграције становништва пиротског краја у Банат и Срем. Није познат број одсељеника, поготову што се један број ових — не прилагодивши се — вратио у завичај, али се рачуна да је одсељено више стотина домаћинстава са преко 2 000 становника. Одсељавањем је био захваћен добар број села из горњег Понишавља, а нарочито из пиротског Висока (Паклештица, Нишор, Топли До, Завој, Велика Лукања, Гостуша, Сиња Глава, Куца Врана, Рсовци, Јеловица, Градашница и друга).

Насељавање је текло у правцу појединих војвођанских села, ређе у правцу градова. Села са највећом концентрацијом горње-нишавског становништва су **Долово** и **Старчево** у Банату и **Добановци**, **Сурчин** и **Јаково** у Срему. У Долово је, на пример, досељено преко 200 домаћинства, од којих највише из Топлог Дола (око 100). Долово је због тога добило фигуративан назив „мали Пирот“.

Овде ћемо се задржати на једној од таквих миграција која је обављена у Банату, у селу Старчеву.

Старчево је прилично велико сеоско насеље, смештено 9 км југоисточно од Панчева. Године 1970. имало је преко 8.000 становника, са контурама постепеног преображаја из чисто пољопривредног у насеље мешаног типа у широј приградској зони Панчева. Године 1948, међутим, Старчево је типично Банатско село са 3.880 становника.

Управо у том периоду (у првим годинама након ослобођења —1945), процес колонизације — који је карактеристичан и за друга војвођанска насеља — добија нов подстрек и интензивније размере. У том периоду датира и долазак првих насељеника из горњег Понишавља.

Полазну материјалну базу насељавању после другог светског рата дао је одлазак приличног броја Немаца (око

200 домаћинстава) и њихова сеоба у друге крајеве или у Немачку¹). Министарство за колонизацију ФНРЈ одредило је да се у ово село колонизира 160 домаћинства чији су чланови учествовали или помагали НОБ. Прва партија колониста приспела је у село фебруара 1946. године, а друга — међу којима и први колонисти из горњег Понишавља — априла исте године. Укупно се населило 114 домаћинства са 537 чланова, односно само око 2/3 домаћинства, јер се више од 1/3 домаћинстава (53 домаћинства са 215 чланова), због неприлагођавања новој средини, вратило у стари крај. Међу новонасељеним становницима 85% су Срби, 8% Цигани, 4% Црногорци и 3% остали. Између првих пет досељених домаћинстава из горњег Понишавља (са 31 чланом) нико се није вратио у стари крај.

Ову групу од првих пет домаћинстава са 31 чланом — која је кренула 8. IV и стигла у Старчево 12. IV 1946. године — сачињавала су следећа домаћинства:

Из Велике Лукање — 3 домаћинства: Костић Николе, Потих Петра и Алексић Јеленка;
из Завоја — 1 домаћинство: Лукић Радована;
из Сиње Глаге — 1 домаћинство: Митровић Невенка.

Након ове (из Министарства организоване колонизације), уследило је (службено неорганизовано) усељавање становништва у оквиру којег се је — до 1959. године — доселило 35 домаћинстава са 131 чланом. Ток овог насељавања текао је овако:

из Велике Лукање — 3 домаћинства: Цветковић Милисав (1949), Манчић Михајла (1949) и Станишић Драгољуба (1955);

из Церског Дела — 6 домаћинстава: Костић Мирка (1948), Јовановић Радомира (1948), Тодоровић Станимира (1950), Живковић Дојчина (1951), Станчић Боже (1957) и Станчић Бранка (1957);

из Паклештице — 10 домаћинстава: Борђевић Радована (1947), Јовановић Буре (1952), Младеновић Душана (1952), Манчић Ратка (1955), Панић Младена (1955), Васић Божидара (1955), Костић Новице (1955), Младеновић Јефте (1956), Васић Братислава (1958) и Џунић Србија (1958);

из Кусе Вране — 7 домаћинстава: Ратков Петронија (1950), Иванковић Бошка (1950), Петровић Јована (1950), Лепојев Витомира (1950), Ратков Александра (1951), Танев Младена (1951) и Јоцић Светомира (1952);

из Рсовца — 2 домаћинства: Манчић Аце (1953) и Борђевић Арсе (1958);

из Градашнице — 1 домаћинство: Петровић Вукашина (1958);

из Јеловице — 5 домаћинства: Манић Војислава (1948), Влатковић Лефтерија (1951), Костић Илије (1951), Влатковић Витомира (1951) и Костић Буре (1953);

Паралелно са досељавањем становништва из горњег Понишавља текао је процес досељавања становника из свих република и покрајина Југославије, тако да је етничко порекло и састав становништва Старчева данас (1970) веома разноврстан.

Прилагођавање и понашање становништва у новим условима је процес, чије је изучавање и интересантно и захваљно. Колонизацијом се менталитетне и психичке особине становника разних крајева стављају, на један нарочит начин, на испит и пробу. Због положаја у који су стављене, психичке особине становништва са видније и рељефније оцртавају него у старом крају: Биће отуда занимљиво видети како су се у новој средини испољиле психичке и менталитетне особине становништва горњег Понишавља. Посматрање, поред осталог, помаже бољем менталитетном и психичком познавању сеоског становништва горњег Понишавља. Колонисти из овог краја, на пример, испољили су неколико занимљивих особина.

Досељено становништво није показало претерану упорност у чувању и одржавању обичаја и навика. Упорност у очувању обичаја и навика била је мања него код осталог досељеног становништва, нарочито у односу на оно из врањског краја. Више је била изражена склоност ка очувању обичаја, него навика. Становништво млађег узраста испољило је знатно већу флексибилност (прилагодљивост). Носталгија није вратила ниједно домаћинство у стари крај. Уместо жеље за повратком, испољила се јака упорност да се опстане у новом крају.

Осим поменутих, испољиле су се још неке интересантне особине и то: сналажљивост, вредноћа, штедљивост и амбициозност. Без одуговлачења и чекања, одмах по доласку, мушко становништво потражило је посао у фабрикама (углавном у панчевачким), а женско становништво у месној земљорадничкој задрузи. Захваљујући упрошљености, а затим вредноћи и штедљивости, колонисти из горњег Понишавља су међу првима уредили нове домове и опремили их савременим покућством. Брзим прилагођавањем на нове услове производње, веома су брзо прихватили нове норме живота и стандарда, нарочито у домену новог начина одевања, затим у погледу употребе новог кућног намештаја и посуђа, као и у погледу обогаћења асортимана и начина исхране. Управо због овако испољених особина покашто су били мета критике мештана, који су остали вернији старом кућном намештају, обичајима и навикама.

Паралелно са процесом прилагођавања — боље и јаче израженим код млађег него код старијег становништва — задржала се је појава одржавања везе, као и међусобно испомагање са становништвом из старог краја. Оно се огледа у томе што се повремено посећује стари крај (нарочито за време годишњег одмора), и што се рођачком становништву старог краја испоручују пољопривредни и други производи, нарочито кукуруз и пшенично брашно. За узврат добијају ракију, вино, вуну, сир и слично. Коначно, организују пунктове прихватања новог становништва у колонизацији и интервенишу при запошљавању или школовању рођачког становништва из старог краја.

ПРИМЕДБЕ И ИЗВОРИ

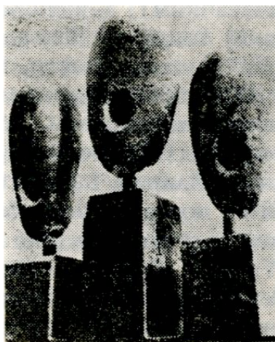
1) До 1948. године, када је Старчево имало 3880 становника, етнички састав и број становника кретао се овако:

Година	Срби	Хрва-	Црно-	Маке-	Нем-	Мађ-	Ост.	Ост.	Сло-	Укуп-
		ти	горци	донци	ци	ари	слов.	нсл.	венци	но
1890.	1460	1100	—	—	1033	10	2	2	—	3607
1905.	1442	1220	—	—	1000	—	—	58	—	3720
1921.	950	2595	—	—	962	51	9	28	—	3595
1948.	2369	1114	28	2	199	110	50	4	4	3880

Од 1953. до 1969. етнички и бројни састав крете се овако:

1953.	2313	951	27	24	183	112	57	5	4	3676
1961.	3409	1001	29	34	183	122	60	22	4	4864
1969.	5992	1400	234	82	12	50	70	100	60	8000

Извор података: Статистички извод Панчево.

**ДРАГОСЛАВ ВОЈЧИЋ СУЗБИЈАЊЕ НЕПИСМЕНОСТИ
У ОПШТИНИ ПИРОТ
ОД 1945. ДО 1950. ГОДИНЕ**

После ослобођења земље извршена је мобилизација свих прогресивних снага за обнову и изградњу. У општем плану обнове и изградње, просветни сектор заузима врло значајно место.

У систему образовања народно просвећивање постао је саставни део целокупне друштвене акције, јер је то захтевао привредни и друштвени развој земље. Потреба да људи иду у корак са развојем и напретком науке и технике, учинила је да народно просвећивање по ширини проблема и по свом карактеру постане друштвени проблем.

У процесу развоја школства, непосредно после ослобођења, као посебан проблем се појављује ликвидирање неписмености скоро половине становништва на територији Социјалистичке Републике Србије, која је наслеђена из предратне Југославије. Због тога решавање овог проблема постаје један од основних задатака просветне политике у послератном периоду.

На решавању овог питања ангажовали су се просветни, политички и други друштвени фактори и њихова делатност је била усмерена у два правца: доношење законских прописа којима се обезбеђује и санкционише обавезно основно образовање дце од 7 до 15 година, чиме се зауставља прилив нових неписмених грађана, и широке акције на описмењавању одраслог неписменог становништва.

У првој послератној фази, акција свих фактора за описмењавање неписмених, реализована првенствено путем аналфабетских и просветних течајева за одрасле, имала је врло широке размере и обухватала је велики број неписмених.

Акција сузбијања неписмености прихваћена је и у Пироту и свим насељима садашње општине Пирот. Општа друштвена клима у општини, у то време, битно је утицала на расположење према акцији и допринела да све друштвено-политичке организације и стручне снаге испоље спремност да учествују и у практичним пословима за успешно реализовање акције за сузбијање неписмености.

НЕПИСМЕНО СТАНОВНИШТВО У ОПШТИНИ

Писменост представља почетни облик образовања становништва — основу за стицање ширег образовања путем школовања и других облика образовања и културног уздицања.

Познато је да се у бившој Југославији писмености становништва није поклањала довољна пажња. Последњи попис становништва пре рата од 1931. године показао је да је на територији општине било 61,9% неписмених, од тога мушкараца 37,9%, а жена 84,3%. То је за 15% изнад просека ондашње Србије. Велики број деце није био обухваћен ни четворогодишњим основним образовањем.

Недовољан број школа, слаба економска моћ најширих слојева становништва, нарочито женске деце, и други узроци, који су се сводили на то да женској деци писменост није потребна довели су до тога да је женско становништво у погледу писмености далеко изостало иза мушког. Од укупног становништва женског пола изнад 10 година старости, у срезу нишавском, било је по попису од 31. марта 1931. године писмено свега 15,7%, рачунајући ту и полуписмене (који само читају), док је проценат писмених мушкараца износио 62,1%. Ако упоредимо разлику у писмености становништва по полу, видећемо да је она у срезу нишавском била већа од просека разлике у Моравској бановини, која је била највећа у Краљевини Југославији.

Вероватно се број неписмених од 1931. године до рата смањило. Међутим, имајући у виду ратно стање, када је дан број школа није редовно радио, може се оправдано претпоставити да број неписмених после ослобођења није много мањи но што показују статистички подаци из 1931. године.

Одмах после ослобођења просветне власти организовале су попис неписмених. Попис је најпре вршен према биначким списковима. Међутим, такав попис није одговарао стварности, јер је обухватао само неписмене изнад 18 година старости. Средином 1945. године, за време школског распуста, извршен је потпунији попис неписмених. Попис су углавном вршили учитељи, уз помоћ масовних организација. Подаци о броју неписмених у том периоду били су различити и недовољно поуздани. Министарство просвете Србије, Одељење за народно просвећивање, ургирало је два пута преко Окружног народног одбора у Пироту да се попис неписмених најозбиљније схвати и шаљу тачни подаци. У допису број 964 од 5. јануара 1946. године пише: „Број неписмених у срезовима несигуран је, јер кажете: око 20.000 неписмених у срезу нишавском. Нисте се, значи, довољно унели у посао да би брижљиво прикупили све пода-

тке о неписменима, већ вршите процену напамет. Министарство вам за сада ово бележи као велики минус, јер сте неодређеним и непотпуним извештајима допринели да наши извештаји Председништву владе, Савезном министарству и штампи буду нетачни¹).

Окружни и срески народни одбор среза нишавског преко својих органа предузели су мере да се утврди тачно стање неписмених, а неодговорни казне. Среска скупштина среза нишавског сменила је са положаја среског референта за народно просвећивање, зато што је послао нетачне податке о броју неписмених и имао и друге неправилности у раду²).

Окружни народни одбор, дописом број 689 од 5. априла 1946. године, обавестио је Министарство просвете Србије да је после многих ургенција и саслушавања немарних наставника прикупио тачне податке о броју неписмених. У извештају се наводи да је у Пироту неписмених било укупно 1.160, од тога мушкараца 234, а жена 926, у срезу нишавском 14.337, од тога мушкараца 2.537, а жена 11.800.

Првим сатистичким пописом становништва после рата, 1948. године, установљено је да у општини Пирот од 56.758 становника изнад десет година старости има 43.456 неписмених, а 13.302 неписмена лица.

Следећа табела показује проценат неписменог становништва по старости и полу по пописима од 1948. и 1953. године³).

Упоређивање процената неписменог становништва према годинама старости из 1948. и 1953. године указује на податак да је проценат неписмености нарочито висок у старосним годинама од 40 и више. Релативно низак проце-

Година старости	1948. год.			1953. год.		
	% непис. муш.	% непис. жен.	% укуп. непис.	% непис. муш.	% непис. жен.	% укуп. непис.
Од 10—14	3,8	4,9	4,2	4,5	5,4	4,9
Од 15—19	2,5	5,6	3,8	4,7	10,6	7,8
Од 20—29	2,2	11,1	7,1	2,7	17,5	10,4
Од 30—39	8,1	28,0	18,3	6,7	47,5	28,3
Од 40—49	16,7	60,0	38,0	21,5	76,0	48,6
Од 50—59	20,6	84,1	55,5	23,9	86,2	56,0
60 и више	42,6	91,8	68,5	39,2	91,7	67,5
Укупно	11,6	34,9	23,4	13,3	44,9	30,1

¹) Архив Србије: Министарство просвете Србије, Одељење за народно просвећивање, 1946. године; Ф-2.

²) Исто

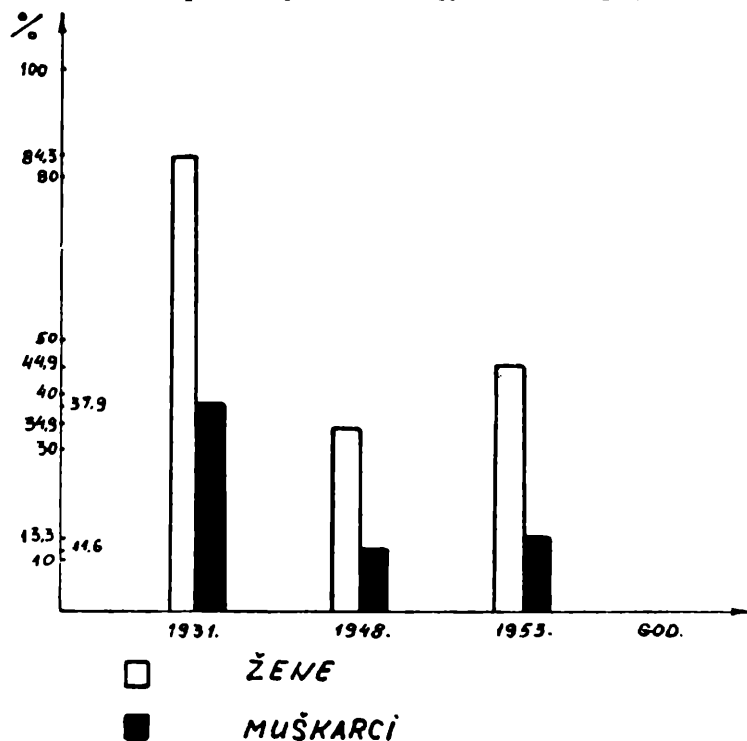
³) Попис становништва 1948. године, књига V, Београд 1955. и попис становништва 1953. године, књига XI Београд 1960.

нат неписмености у старосним годинама од 10—30 година је резултат повећаног броја обухвата деце редовним основним образовањем и обухватање одраслих неписмених становника, тог узраста, течајевима за описмењавање.

Ваља истаћи и чињеницу да општински просек неписмених у 1953. години (4,9%) међу становништвом од 10—14 година и (7,8%) од 15—19 није мали. Ови проценти обухватају, поред оних који су заборавили да читају и пишу, и оне који уопште нису били обухваћени основном школом, и поред доста широко развијене мреже основних школа у то време.

Најмања разлика у степену писмености становништва по полу јавља се у старосним годинама од 10—19 и од 60 и више година, а највећа разлика је код узраста од 20 до 29 година (1948. године) и од 30—39 (1953. године). Најнижи проценат неписмености јавља се код мушкараца у старосним годинама од 20—29, свега 2,2%, односно 2,7%, а највећи код жена у старосним годинама од 60 и више.

Статистички подаци из 1931., 1948. и 1953. године показују да проценат неписменог женског становништва далеко премаша проценат неписменог мушког становништва, и да разлика у степену писмености по полу чак расте у односу на 1931. годину. То најбоље показује следећи графикон:

Следећа табела показује тачан број писмених и неписмених становника на основу званичних статистичких пописа.

година пописа	територија	укупн. бр. стан. изнад 10 год.	бр. пис.	бр. неп. неписм.	%
1931	срез Нишава ¹	48.926	18.654	30.272	61,9
1948	општ. Пирот ²	56.758	43.456	13.302	23,4
1953	„	56.241	39.340	16.901	30,1
1961	„	56.101	43.572	12.529	22,3

И поред укључивања пет нових годишта, која су била обухваћена системом обавезног школовања и рада на општењавању одраслих, број неписмених по попису 1953. године био је већи него по попису 1948. године. Ова чињеница нас наводи на закључак да је један део неписмених у попису 1948. године изјавио да су писмени, односно да знају да читају, а та група је у обради пописа 1948. године сврстана у писмено становништво.

У попису 1953. године сматра се да зна да чита и пише оно лице које зна да прочита и напише обичан текст из свог свакодневног живота. Лица која не умеју да читају, али знају да се потпишу, и лица која само читају, уписивана су у одговор „неписмен”. Приликом пописа 1953. године скренута је пажња пописивачима да се не задовољавају одговором „писмен”, већ да траже прецизнији одговор о томе да ли односно лице „чита и пише” или можда „само чита”, а не уме да пише или зна само да се потпише.

Дефиниција писмености била је прецизнија у попису 1953. године и постојала је нека врста провере, док 1948. године није било провере, већ се писменост утврђивала само на основу изјаве. Због тога се и појављује податак да је проценат неписмених 1953. године већи од процента неписмених 1948. године.

¹) Попис писмених и неписмених 1931. године извршен је према рубрикама: „чита и пише”, „само чита” и неписмени. Рубрика „само чита”, тј. полуписмено становништво, из техничких разлога изостала је, а број лица из ове рубрике додат је броју писмених лица. Територија среза нишавског не поклапа се са садашњом територијом општине Пирот, па је због тога тешко вршити упоређивања са пописима становништва после ослобођења.

²) Подаци за 1948, 1953. и 1961. годину прерачунати су на територијално стање општине Пирот од 31. 3. 1971. године и могућа су свакаква упоређивања.

ОРГАНИЗАЦИЈА ТЕЧАЈЕВА

Крајем 1945. године при Окружном народном одбору у Пироту основана је комисија за народно просвећивање, чији је задатак био да унапређује организацију аналфабетских течајева.

Првог новембра 1945. године одржана је конференција просветних радника за цео округ пиротски. На конференцији су сви присутни просветни радници обећали да ће највећу пажњу у свом ваншколском раду посветити аналфабетским течајевима. Том приликом учитељи су дали обавезу да ће свако у наступајућој зимској течајној сезони описменити најмање по 30 лица. По завршетку конференције свим учитељима је бесплатно подељен материјал за аналфабетске течајеве у вредности од 20.000 динара (свеске, оловке и гуме).

Обавеза коју су просветни радници преузели за борбу против неписмености послужила је касније као основа за израду процене о ликвидирању неписмености. На основу броја неписмених и броја учитеља у округу пиротском планирано је да се неписменост у округу ликвидира за четири године.

Године 1946. формиране су и посебне комисије за сузбијање неписмености. Комисије су постојале при Окружном и Среском одбору и у свим месним народним одборима. У саставу комисије биле су заступљене и масовне организације: Народни фронт, Антифашистичка организација жена, Уједињени савез антифашистичке омладине, Савез земљорадничких задруга и Синдикат. Задаци комисија за сузбијање неписмености били су да спроводе јединствену пропаганду за мобилисање свих писмених у борби против неписмености, да организују попис неписмених, да развијају свестрану пропаганду у најширим масама о потреби писмености и важности учења, да се брину о материјалном обезбеђењу течајева, да воде контролу и евиденцију над овим радом и друго.

Основни циљ течајева био је потпуно ликвидирање неписмених, у првом реду грађана до 45 година старости. Организовање течајева вршено је на основу Упутства Министарства просвете Народне Републике Србије.

Течајеви, као најуспешнији облик ширења писмености, одржавани су у Пироту преко целе године. После завршетка једног течаја, отворан је одмах други, а у селима течајеви раде после завршетка сезонских пољопривредних радова, у току зимских месеци. По правилу, течајеви

¹⁾ АС, МПС, 1945. год. Ф. 1.

су обухватили све неписмене, без обзира на пол и доба старости, нарочито у Пироту. У селима где је било много неписмених у првом реду обухватана су млађа годишта, до 45 година. Упис полазника течаја вршио је месни одбор уз сарадњу и споразум са управитељима основних школа.

Руководиоци течајева били су учитељи који су добровољно и без накнаде изводили наставу на течајевима. Надзор над течајевима вршили су органи просветне власти.

На крају течајева одржавани су испити у присуству наставника и представника Народног одбора, као и антифашистичких организација. Испити су имали свечани карактер. Слушаоци течајева добијали су потврде о завршеном течају, које нису давале квалификације редовног школовања. На дан испита Одбор је обично делио слушаоцима течајева популарне и одабране књиге за читање. Ово је чинено с намером да би течајци читали и сачували знања стечена на течају.

Народни фронт Југославије, као општенародни антифашистички демократски покрет народа Југославије, у својим програмским начелима, која је усвојио 1945. године, јасно је истакао и потребу брзог уклањања неписмености. Члан 25. Статута Народног фронта Југославије гласи: „Народни фронт тражи за све грађане право на школовање и просвјету, обавезно школовање до навршене петнаесте године, бесплатно школовање сиромашним. Заузимаће се за оснивање простране мреже школа, просвјетних установа и курсева по цијелој земљи, за брзо и потпуно уклањање неписмености. Фронт ће настојати да се у најшире народне масе унесу тековине материјалне и духовне културе. „Чланови Народног фронта, као појединци непосредно учлањење или као чланови својих организација и група које су прихватиле програм и статут Народног фронта, активно су учествовали и у борби против неписмености.

На разним саветовањима руководства масовних организација указивала су својим активистима на потребу да активно помажу рад и организовање аналфабетских течајева и раде у њима, зависно од ситуације и потреба. Нарочиту активност испојила је организација АФЖ и омладинска организација. У Пироту је омладинска организација формирала и читалачке групе по улицама, којима су били обухваћени течајци и већ описмењена лица. Групе течајца водили су омладинци под надзором месног учитеља. Децембра 1946. године у Пироту су постојале четири такве групе. У селима, нарочито за време зимског распуста, ученици Учитељске школе и Гимназије пружали су помоћ учитељима у описмењавању старијих особа.

У селима где је постојала сарадња између учитеља и масовних организација резултати нису изостали. У извеш-

тају управитеља школе из Пољске Ржане број 17 од 4. децембра 1946. године пише: „Наставници ове школе повезани су и добро сарађују са масовним и антифашистичким организацијама. Нарочита кампања води се у погледу описмењавања старијих. Досадашњи резултати нису задовољни али ћемо на томе упорно радити¹⁾).

Управитељ школе у Присјану у извештају о стању школе 20. септембра 1946. године јавља: „Успешан рад масовних организација у погледу ликвидирања неписмености. Повећан је број полазника аналфabetског течаја.²⁾ После четири месеца управитељ исте школе јавља да сви неписмени до 45 година посећују аналфabetски течај.

У селима, у којима није било сарадње и довољне помоћи масовних организација у организовању аналфabetских течајева, изостали су и резултати. Управитељ школе у Црвенчеву у извештају број 90 од 23. новембра 1946. године о томе пише: „Многи из одбора антифашистичких организација обећали су да ће помоћи наставнике у организовању и одржавању аналфabetског течаја, било да сами уче течајце или их шаљу у школу. У почетку су били од речи и течај је почео на време, иако са малим бројем, али сада је сасвим другачије. Исти који су обећали помоћ не шаљу ни своје жене, као ни остале неписмене из куће на течај, те је због тога настао застој³⁾“.

На крају сваке јесенско-зимске кампање на сузбијању неписмености вршена је анализа рада и успеха и усвајани закључци за даљи рад на развијању пропаганде у најширим народним масама о потреби писмености.

У Пироту је 22. априла 1946. године одржан митинг против неписмености.⁴⁾ И поред великог труда у организовању митинга, посета није била онаква какву је организатор очекивао. Други дан Ускрса, када је митинг одржан, није био погодан због празничних обичаја, нарочито женског света, који су традиционални у Пироту (обавезне свечане преподневне родбинске посете) и који су везивали домаћицу тога дана за кућу. Затим, ђаци свих школа били су на распусту за Ускрс. Али, и поред ових околности, митинг је успео. Митингу је присуствовало преко 1000 учесника из града. Већина описмењених била је присутна. Учесници митинга носили су паролe и транспаренте на којима су биле исписане и следеће мисли:

— Сви у борбу против неписмености.

1) АС, МПС, 1945—51. год. слово П.

2) Исто.

3) Исто, С.

4) АС, МПС, 1946. г. Ф. 2.

— Неписменост је народни непријатељ број два —
Асејин.

— Да би се градило, треба знати, а да би се знало,
треба учинити — Стаљин.

— Има ли већег срама и стида но своме чеду не дати
вида — Змај.

Поворка се кретала из центра града ка тргу код Спо-
меника у Тијабарн, где је митинг и одржан.

После митинга у Пироту, и у петнаест већих села у
срезу нишавском одржани су манифестациони митинзи на
којима је учествовало око 5 500 манифестаната. На неким
од њих говориле су и описмењене течајке које су изазвале
бурну одушевљења.

НАСТАВНИ ПЛАН И ПРОГРАМ ТЕЧАЈЕВА

Настава на течајевима изводила се по Наставном пла-
ну и програму Министарства просвете Народне Републике
Србије. Наставним планом за аналфабетске течајеве било
је предвиђено 128 часова за четири месеца рада и то:

Народни језик, недељно 5 часова	—	свега 80 часова
Рачун	недељно 2 часа	— свега 32 часа
Земљопис са историјом 1 час	—	свега 16 часова

Свега недељно 8 часова — укуп. 128 часова

Програм предмета народни језик обухватао је пред-
букварску припрему, букварску наставу, наставу правопис-
са, писање и читање. Из правописа је предвиђена употреба
великих слова, интерпункција, писање речи и реченице, пре-
писивање, диктат и вежбе у писању кратких писмених сас-
тава (писмо, депеша итд).

Захтеви програма рачуна били су: да полазник стек-
не појмове о бројевима и цифрама, да се упозна са рачунс-
ким радњама усмено и писмено, по могућности и преко 100
до 1000, а према интелектуалној способности полазника и
до 10.000, као и да се упозна са метром, литром и грамом.

У настави земљописа са историјом обрађиване су
следеће теме:

1. Упознавање домовине и услова живота у њој,
2. Оријентација на карти,
3. Упознавање са животом и борбом наших народа у
прошлости,
4. Други светски рат,
5. Устанак 1941. године,
6. Област у којој је вођена прва офанзива и

7. Тековине народноослободилачке борбе.

Аналфабетски течајеви су најчешће трајали два до три месеца, уместо четири како је планом и програмом било предвиђено. У неким селима (Церев Дел и Пасјач) течајеви су трајали свега један месец, одосно месец и по дана.

Ове и друге сметње онемогућиле су да успех буде онакав какав би могао бити у дужем временском трајању и под бољим условима рада. Стога се одмах, 1946. године, приступило оснивању виших просветних течајева. Задатак просветних течајева, поред даљег описмењавања, био је да упознају полазнике са нашом земљом и њеном прошлотињу, нарочито са нашом ослободилачком борбом, да их кроз песму и народне умотворине приволе књижи и да им пружи нова практична знања из пољопривреде, хигијене, домаћинства, здравства и слично.

Наставним планом за просветне течајеве били су предвиђени, поред општих предмета (народни језик, историја са земљописом и рачун), и предмети намењени практичном животу и стручном усавршавању, као: природа и привреда (пољопривреда, задругарство, домаћинство) и хигијена.

Зависно од могућности и потреба, течајеви су у селима трајали три, а у граду пет месеци. Полазници виших просветних течајева били су најчешће свршени курсисти аналфабетских течајева и они који су били полуписмени.

Наставни план и програм вишег просветног течаја

За течај од 5 месеци		За течај од 3 месеца
1. Народни језик	60 часова	37 часова
2. Историја са земљопис.	30 „	37 „
3. Рачун	20 „	26 „
4. Хигијена	15 „	30 „
5. Природа и привреда	30 „	10 „
6. Певање	5 „	5 „
Укупан број часова	160	145

Програмом народног језика за више просветне течајеве обухваћено је развијање основне писмености, љубав и воља за читањем и буђењем и развијањем здраве националне свести у духу народне борбе.

Историја са земљописом упознала је полазнике са нашом земљом, њеним богатствима, политичком поделом на федералне јединице, са ослободилачким борбама, а нарочито са током, узроцима и резултатима отаџбинског рата. Посебан задатак ове наставе био је развијање љубави

према отаџбини и њеним народима, учвршћивање братства и јединства наших народа, као и безграничне оданости отаџбини и развијање мреже према свима онима који су противу јединства наших народа и слободе наше отаџбине.

Задатак рачунске наставе био је да развија код полазника сигурност и вештину решавања практичних задатака (усмено и писмено) и подстиче логичко мишљење и осећање тачности.

Кроз наставу хигијене полазници течаја су упознали важност човечјег здравља за појединца и заједницу, састав човечјег тела, значај чистоће, уредности и здраве исхране, негу одојчета и мале деце и сузбијање враџбина и предрасуда.

Настава природе и привреде омогућавала је полазницима да упознају живот у природи и важне природне силе, како се оне савлађују за добро човека, разна занимања људи који привређују (пољопривреду, индустрију, занате и трговину).

У току реализације програма, наставници су били дужни да воде рачуна о занимању и образовном нивоу полазника течајева. Тако је на течајевима у селу преовлађивала пољопривреда и развијање свести о учешћу у изградњи земље у тој грани привреде, а у граду области из градске привреде и развијање свести за ударнички рад радника у фабрици и радионици.

Посебна кампања за више просветне течајеве није вођена, јер би она омела кампању за аналфабетске течајеве и не би било довољно снаге за успех кампање на ликвидацији неписмености. Ипак, просветни течајеви нису занемаривани у срезу нишавском и постигнути су запажени резултати.

БРОЈ ПОЛАЗНИКА И УСПЕХ

Аналфабетски течајеви у општини, после рата, почели су почетком 1945. године. Први течајеви радили су у селима: Велико Село, Велики Суводол, Петровац, Градиште, Камик, Цррев Дел, Црвенче и другим. Течајеви су трајали од једног до три месеца. У свим овим селима аналфабетски течајеви су завршили рад у пролеће 1945. године и постигли следећи успех: од 128 полазника, са успехом је завршило течај 109, од тога 9 мушкараца и 100 жена.

У Пироту је до 31. децембра 1945. године одржано 6 течајева за аналфабете који су трајали по пет месеци. На овим течајевима био је 151 полазник, од тога мушкараца 30, а жена 121. Описмењено је 27 мушкараца и 119 жена, укупно 146.

Поред течајева у Пироту, основна школа број 1 (данашња школа „Вук Караџић“) организовала је и извела течај за војнике пиротског гарнизона. На течају је било обухваћено 78 полазника. Течај је радио три месеца и на њему су наставу изводила три учитеља.

Почетком 1946. године рад на народном просвећивању одвијао се све успешније. Број полазника у срезу нишавском нагло се повећао. У свом извештају број 108 од 31. јануара 1946. године Срески народни одбор среза нишавског обавештава Окружни народни одбор у Пироту да је у 49 места овог среза основао 61 аналфabetски течај, које посећује 1712 полазника.¹ Поред нижих (аналфabetских) течајева, радило је у то време и 7 виших просветних течајева са 268 полазника.

Највећа сметња за обухватање што већег броја полазника течајева, почетком 1946. године, био је недостатак учитеља. У то време недостајали су учитељи у следећим селима: Росомач, Јеловица, Височка Ржана, Дојкинци, Брлог, Мирковци, Орља, Басара, Бела, Велика Лукања, Гостуша, Добри До, Копривштица, Куманово, Темска, Топли До и Церев Дел.

Децембра 1946. године било је укупно 46 течајева са 4022 полазника, од тога мушкараца 323, а жена 3699. План обухвата неписмених у срезу нишавском за 1946. годину премашен је са око 100%.

На основу резултата који су постигнути на описмењавању становништва на територији Народне Републике Србије, у 1945. и 1946. години, Министарство просвете Народне Републике Србије, маја месеца 1947. године, усвојило је Петогодишњи план за аналфabetске просветне течајеве.

„На основу предлога бивших округа и резултата који су постигнути у борби против неписмености од ослобођења до данас, Министарство просвете израдило је Петогодишњи план за уништење неписмености у нашој Републици. По том плану предвиђено је да се неписменост ликвидира у следећем року:

1. За три године у срезивима који су на територији бивших окружних народних одбора: београдском, ваљевском, крагујевачком, нишком, пиротском, пожаревачком, ужичком, шабачком и у Аутономној Покрајини Војводини.

2. За четири године у срезивима који су на територији бивших окружних народних одбора: врањском, тимочком, крушевачком, лесковачком, моравском и чачанском.

¹) АС, МПС, 1946. г. Ф. 2

3. За пет година у срезовима који су на територији бивших окружних народних одбора: повопазарском топличком и у Аутономној области Космета“.¹

Ред. број	Месни НО (рејон)	Број течај	Број слушаца			Број настав.
			М	Ж	свега	
1.	Чиниглавици	4	6	74	80	4
2.	Плаклештица	1	9	34	43	1
3.	Камик	3	5	44	49	3
4.	Рсовци	2	2	66	68	2
5.	Дојкинци	2	—	63	63	2
6.	Нишор	2	14	6	20	2
7.	Ѓијлан	2	2	13	15	2
8.	Пољска Ржана	1	2	28	30	1
9.	Велико Село	1	7	27	34	1
10.	Извор	1	—	32	32	1
11.	Сопот	2	3	28	31	2
12.	Рудиње	3	5	44	59	2
13.	Држина	1	9	13	22	1
14.	Петровац	2	8	22	30	2
15.	Гостуша	2	—	30	30	2
16.	Добри До	3	29	69	98	3
17.	Церова	3	9	50	59	3
18.	Завој	4	15	105	120	4
19.	Темска	4	38	102	140	3
20.	Осмаково	2	8	70	78	2
21.	Велики Суводол	2	6	37	43	2
22.	Блато	2	15	34	49	2
23.	Расница	3	16	78	94	3
24.	Крупац	4	11	69	80	4
25.	Височка Ржана	3	13	82	95	3
26.	Срећковац	1	—	22	22	1
27.	Суково	3	6	88	94	3
28.	Велики Јованов.	1	4	25	29	1
29.	Топли До	3	45	96	141	2
30.	Базовик	4	28	119	147	3
31.	Присјан	1	3	24	27	1
32.	Црноклиште	3	15	95	110	3
33.	Бериловац	3	14	57	71	3
34.	Велика Лукања	2	6	27	33	2
35.	Станичење	2	—	21	21	2
Укупно за срез нишав.		82	363	1794	2157	75

¹) АС. МПС, 1947. г. Ф 3

Крајем јуна 1947. године на 98 течајева, колико је радило те године, описмењено је 3656 неписмених, од тога 276 мушкараца и 3376 жена. По евиденцији среза нишавског у то време остало је за описмењавање још 1076 мушкараца и 5783 жене, укупно 6859 неписмених.

Из извештаја о течајевима за сузбијање неписмености за време од првог септембра 1947. године до првог маја 1948. године види се број слушалаца течајева по месним народним одборима.¹⁾

Марта 1949. године стање аналфабетских течајева у срезу нишавском било је следеће: на 31 течају било је обухваћено 97 мушкараца и 365 жена, укупно 462. Изнад 45 година старости било је 34 полазника. Сви полазници течајева били су из редова земљорадника.

Последњи течајеви за сузбијање неписмености у срезу нишавском одржани су од 1. октобра 1949. године до 31. маја 1950. године.

Следећа табела показује места и број описмењаваних лица у току 1950. године.²⁾

Р. бр.	Село	Бр. теч.	Време трај.		Бр. теч. ајаца	Бр. описм.			Бр. нас
			од 3 м.	од 3-5 м.		м	ж	св.	
1.	Засковци	1	1	—	42	2	40	42	1
2.	Топли До	1	—	1	41	3	38	41	2
3.	Станичење	1	—	1	29	1	28	29	2
4.	Завој	1	—	1	39	—	39	39	2
5.	Базовик	1	—	1	31	1	30	31	1
6.	Мала Лукања	1	1	—	15	—	15	15	1
7.	Дојкинци	1	—	1	35	—	35	35	2
8.	Гостуша	1	—	1	58	—	58	58	1
9.	Шугрин	1	—	1	25	—	25	25	1
10.	Покровеник	1	—	1	23	19	4	23	1
11.	Копривштица	1	—	1	29	—	29	29	1
12.	Црвенчево	1	1	—	6	—	6	6	1
	Укупно	12	3	9	373	26	347	373	16

Из табеле се види да су сви полазници течајева завршили рад са успехом, да су са једним течајем радили и по два учитеља и да је број течајаца на течајевима нормалан.

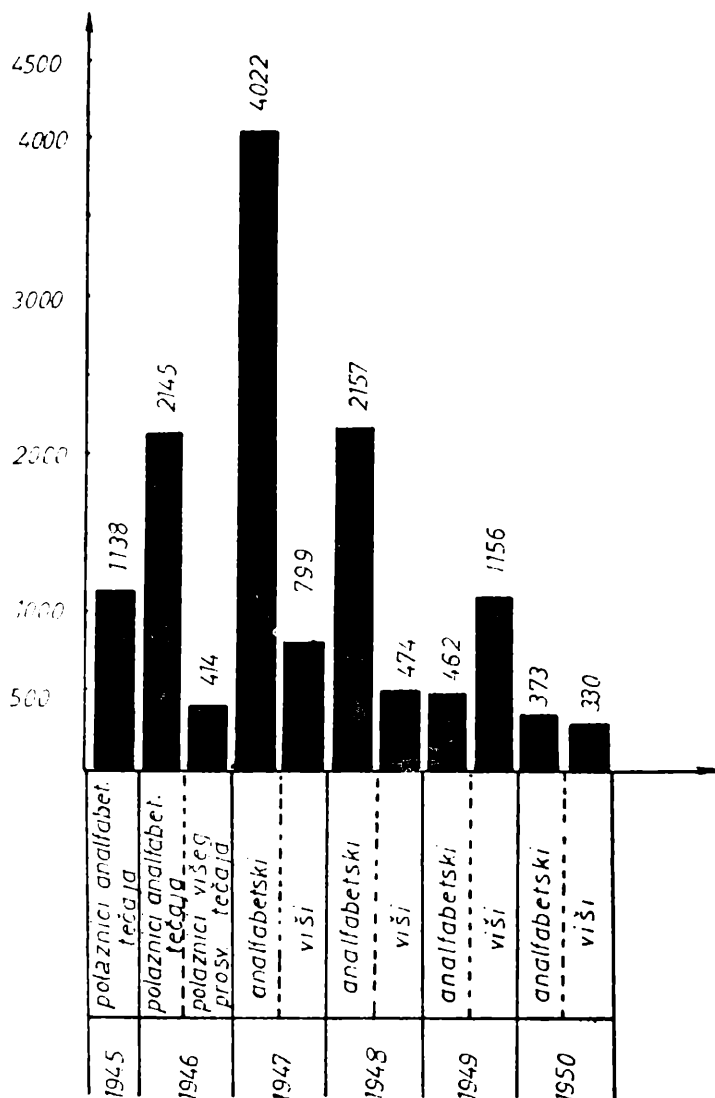
Поред течајева, као најпогодније форме за описмењавање, било је и случајева индивидуалног описмењавања. Међутим, нема података о броју описмењених на овај начин. Може се са сигурношћу претпоставити да је то био сасвим мали број.

¹⁾ АС МПС, течајеви за сузбијање неписмености, Ф. 346

²⁾ АС. МПР, Ф. 346

Висок проценат писмености код мушкараца у старосним годинама од 20 — 29 (97,8% 1948. и 97,3% 1953. године), чак више него код мушкараца — деце узраста од 10—14 година, може да се објасни чињеницом да је у то време Југословенска народна армија поклањала велику пажњу општем образовању и тиме много допринела смањењу неписмености и у нашој општини.

На следећем графикону приказан је укупан број полазника апалфабетских и виших просветних течајева у општини од 1945. до 1950. године.

Повереништво за просвету и културу Среског народног одбора среза нишавског, својим дописом број 14.265 од 24. октобра 1950. године, обавестило је Министарство просвете СР Србије да је неписменост у срезу ликвидирана и да се неће вршити никакве припреме за аналфабетске течајеве.¹⁾

У циљу стицања увида у рад и пружања помоћи, течајеве су обилазили школски инспектори, просветни референти и директори школа. И поред великог успеха који је постигнут на течајевима, не само у броју обухваћених на течајевима, већ и у броју описмењених, запажени су и неки недостаци у раду.

На неким течајевима није обраћана довољна пажња квалитету наставе. Дугом припремом букварске наставе губило се у времену и стрпљење полазника је опадало. Методом срицања отежавало се савлађивање правилног читања. При постављању рачунских задатака, понекад се није довољно обраћала пажња на то да задаци буду из свих стварних области нашег друштвеног и привредног живота. На неким течајевима настава историје и земљописа није довољно обрађивана, те се о политичком уздизању течајаца није увек довољно волило рачуна. Запажено је и нетактично опхођење појединих руководиоца течајева према течајцима.

На крају рада течајева вршен је преглед рада. Преглед су најчешће вршили учитељи из суседних села. Течајевима на којима није прећен цео програм нису могли да заврше рад, већ су морали да наставе до испуњавања минимума. Тако је, на пример, почетком априла 1947. године у Обреновцу обављен испит на течају коме је присуствовао и Милован Манић, учитељ у Срећковцу. Из извештаја Милована Манића, који је извршио и преглед рада, види се да на течају није обрађен предвиђени програм, па је због тога одлучено да течај продужи рад.²⁾

НАСТАВНИ КАДАР

Наставу на течајевима за сузбијање неписмености изводили су учитељи. Они су првих година после ослобођења изнели главни терет на својим леђима.

У периоду после ослобођења осећала се велика оскудица у просветним радницима. Почетком школске године обично је по неколико села остајало без учитеља. У највећем броју случајева села су добијала по једног учитеља без

¹⁾ АС, МПС, Ф. 346

²⁾ АС, МПС, 1947. г. Ф. 6

обзира на број ученика. Из извештаја управитеља школе у Рсавцима број 150 од 31. јануара 1947. године, најбоље се види колико су учитељи у том периоду били оптерећени: „Један наставник није у стању да постигне у раду све оно што би могло да постигне. Јер има и сувише посла за једног наставника, 140 Бака, течај од 85 аналфабета, управитељска дужност и још много што шта. Све то не може у потпуности да се обавља“¹⁾). Под сличним условима радили су учитељи и у другим селима среза нишавског.

И поред великог оптерећења у школи, учитељи су радили и ван школе на описмењавању. Почетком 1946. године у свим селима општине у којима је било учитеља (сем Гостуше) формирано су и аналфабетски течајеви.

Због недовољног броја наставника за рад на аналфабетским течајевима бирана су лица која нису имала одговарајућу стручну спрему. Због тога је фебруара 1946. године у Пироту, за срез нишавски, одржан течај за нестручне учитеље. Течај је трајао месец дана и радио по следећем плану рада:

1. Како одрасле и неписмене треба учити да читају — 5 часова недељно;
 2. Како одрасле и неписмене треба учити да пишу — 5 часова недељно;
 3. Како одрасле и неписмене треба учити да рачунају — 4 часа недељно;
 4. Практична вежбања на аналфабетском течају — 5 часова недељно;
 5. Општа упутства — 1 час недељно и
 6. Специјална предавања — 2 часа недељно.
- Свега 22 часа недељно.

Међу учитељима који су радили на течајевима постојало је такмичење ко ће постићи што бољи успех. Критеријуми за такмичење били су следећи:

1. Који су течајеви најбоље савладали наставно гравидиво према наставном плану и програму;
2. Који течајеви имају најмањи број осипања;
3. Који течајеви имају највећи број полазника;
4. Који су течајеви најдуже трајали и
5. Који су течајеви најраније почели, а најкасније завршили рад.

Школске 1945. и 1946. године у срезу нишавском најбољи успех у раду на сузбијању неписмености постигли су следећи учитељи:

¹⁾ АС, МПС, 1945 — 51. г. П
АС, ПМС, 1946. г. Ф. 2

1. Милан Теодосић, учитељ у Планиници, који је описменио 25 аналфабета са одличним успехом и водио виши просветни течај од 35 полазника.

2. Радомир Филиповић, учитељ у Ореовици, који је описменио 27 аналфабета и водио виши просветни течај од 32 полазника.

3. Бура Манчић, учитељ у Рагодешу, водио течај од 44 аналфабета и виши просветни течај од 41 полазника. Једини је у округу организовао бачку кухињу на селу и хранио у њој 28 сиромашних ученика.

4. Богољуб Ранчић, учитељ у Чиниглавцима, водио је два течаја са укупно 107 полазника.

5. Јованка Новаковић, учитељица у Паклештици, радила је са 100 ученика у школи и водила аналфабетски течај.

У граду Пироту истакли су се следећи учитељи: Борђе Петковић, Наталија Борђевић и Добринка Марковић.

Поред учитеља који су се истакли у раду, било је и учитеља који се нису довољно залагали у раду на описмењавању као што су: учитељи у Копривштици, Малом Суводолу, Шугрину, Расници и Рудињу.¹⁾

Срески народни одбор у Пироту предложио је Министарству просвете НР Србије да за рад на ликвидацији неписмености у школској 1948. и 1949. години награди најбоље учитеље. Министарство је одлучило да из Пирота награди следеће учитеље: Богољуба Ранчића са 4.000 динара и Божидара Најдановића са 2.000 динара.

Срески народни одбор у Пироту 1950. године за добру организацију аналфабетских и просветних течајева наградио је Божидара Јаначковића, учитеља у Бериловцу, са 5.000 динара и Љубомира Голубовића, сељака из Мале Лукање, са 5.000 динара.

ОПШТИ УСЛОВИ ЗА РАД ТЕЧАЈЕВА

Да би се могли оценити резултати рада течајева за сузбијање неписмености, није довољно ако се они оцењују само са становишта и на основу нумеричких резултата постигнутих у броју описмењених особа.

Квалитет наставног рада на течајевима у врло значајној мери био је условљен условима у којима је извођен **и средствима којима је остварен. Међу најважнијим чиниоцима су: наставни кадар, физички услови за извођење наставе и рад полазника течаја, као и уџбеници и прибор за**

¹ - АС, МПС, 1946. г. Ф. 2

писање. Наставници су на течајевима радили углавном у вечерњим часовима. У току дана радили су са течајцима само за време празника и школског распуста. Када се зна да су учитељи у току дана радили са великим бројем ученика, понекад и пре и по подне, онда је јасно да је то време било крајње неповољно, али и једино могуће време за рад са течајцима.

Физички услови за извођење наставе на течајевима били су доста неповољни. Рад се, углавном, обављао у току зимских месеци и хладних пролећних дана, у недовољно загрејаним и осветљеним учионицама. Најчешће тешкоће биле су у обезбеђењу просторија, огрева и осветљења. О финансирању течајева старале су се просветне власти и месни народни одбор. Министарство просвете сваке године слало је помоћ за аналфабетске течајеве. Тако је, на пример, 1946. године, послало 30.000 динара. Новац је употребљен за куповину петролеја за осветљење и тако су били обезбеђени услови да сви аналфабетски течајеви раде и у вечерњим часовима. Поред редовних извора за финансирање течајева, организоване су и друге акције у циљу стварања повољнијих услова за рад, као што су: „Недеља борбе против неписмености, „Аналфабетски динар“, акција за обезбеђење обуће за неписмене, приходи са разних приредби и друго.

Недостатак буквара за аналфабете и прибора за писање причинавали су велике сметње у раду течајева, нарочито првих година после ослобођења.

У извештају Окружног народног одбора у Пироту број 526/46 о овом проблему пише: „Главне сметње у раду на аналфабетским течајевима јесу: недостатак буквара за рад са неписменима. Требало би послати минимум 5.000 примерака за ову течајну сезону, да би се бесплатно разделили сиромашним течајцима на терет из кредита Министарства просвете. Исто тако недостају свеске и оловке. Душан Делић, књижар са Славије у Београду подвалио нам је са свескама за рад са неписменима: послао нам је извештан број свезака са текстом у коме се велича монархија и краљ. Били смо од њега наручили 10.000 свезака од кредита предвиђеног за набавку материјала за аналфабетске течајеве“.¹⁾

Средства која је заједница одобравала за борбу против неписмености, иако су била недовољна, ипак су представљала значајну ставку у тадашњим скромним буџетима друштвено-политичких заједница.

¹⁾ АС, МПС, 1964. г. Ф. 2

Са каквим су се још проблемима сукобљавали у раду на течајевима, види се и из извештаја Градског народног одбора у Пироту број 112 од 27. априла 1946. године. „Оскудева се у букварима и писаћем материјалу. Највећа је сметња код старијих особа што не виде, не памта и добро не чују“.¹⁾

На основу података о раду течајева за сузбијање неписмености може се констатовати следеће:

1. У сузбијању неписмености постигнути су у послератном периоду значајни резултати. Процент од 61,9% неписмених у 1931. години смањен је на 30,1% у 1953. години.

2. Процент неписмених на територији општине Пирот у 1953. години (30,1%) је, и поред знатног смањења, још увек био висок, а у односу на проценат неписмених у СР Србији више за 2,2%.

3. На територији општине, проценат неписменог женског становништва био је далеко већи од процента неписмених мушкараца. Разлика у проценту неписмености становништва по полу износила је 1931. године 1:2,2 у корист мушког становништва, 1948. 1:3, а 1953. 1:3,4. Из података са пописа писмености становништва види се да се разлика у писмености повећавала на штету женског становништва, и поред тога што је далеко већи број жена био обухваћен течајевима за описмењавање.

Већи проценат обухвата мушкараца редовним школовањем, стицање писмености и општег образовања у Југословенској народној армији, образовање уз рад и индивидуални рад на стицању писмености омогућили су брже ликвидирање неписмености код мушкараца и трајнију писменост.

4. Обухватање броја неписмених било је знатно брже у периоду од 1945. до 1948. године. Број ползника на алфаветским течајевима од 1945. до 1948. године био је 9.462, односно 2.716 у просеку годишње, а после 1948. године свега 417 полазника у просеку годишње.

На смањење броја неписмених утицао је брз развој школског система основног образовања. На тај начин је заустављен прилив нових алфавета.

5. Податак да је неписменост ликвидирана у општини, закључно са 1950. годином, није одговарао стварном стању, јер је 1953. године у општини било 16.901 неписмених грађана, односно 30,1%.

6. На већем броју течајева у општини програм је обрађен за краћи временски период него што је наставним планом и програмом било предвиђено.

¹⁾ АС, МПС, 1946. г. Ф. 2

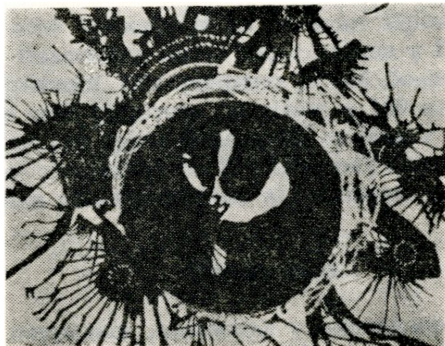
7. Број полазника на течајевима често је био далеко изнад педагошких норми, што је у приличној мери онемогућавало учитељима да и индивидуално раде са течајевцима.

8. Висок проценат неписмених 1953. године, појавио се вероватно и због тога што је један број полазника аналфабетских течајева који су научили само да читају и пишу, после извесног времена заборавио оно што је научио на течајевима и зато је у каснијем периоду опет третиран као неписмен.

Резултати постигнути у овом периоду на описењавању пишу показали довољно трајну вредност.

9. Време од 3—5 месеци недовољно је за описењавање и обезбеђење трајне писмености, поготову ако се имају у виду услова под којима су течајеви радили, и чињеница да се није увек могло обезбедити редовно похађање и континуитет у настави.

10. И поред значајног успеха у сузбијању неписмености, планови за ликвидирање тог великог народног зланису у потпуности остварени. Релативно висок проценат неписмености активног становништва до 45 година (1953. и 1961. године), представља неуспех просветне политике код нас.

Др ЈОРДАН ПЕТРОВИЋ

**СУДБИНА РАДИОФОТОГРАФСКИ
ОТКРИВЕНИХ ТУБЕРКУЛОЗНИХ
БОЛЕСНИКА 1959. ГОДИНЕ
У ПИРОТУ И 1964.
У ОПШТИНИ БАБУШНИЦА**

У в о д

Радиофотографија становништва изнад седам година старости извршена је 1959. године у општини Пирот, а 1964. године у Бабушници, у циљу откривања и лечења туберкулозе и других болести органа грудног коша, доступних радиофотографској дијагностици. Објектима акције је изводио Институт за туберкулозу СРС Београд, а терапију и надзор над активним болесницима и њиховим породицама спровео је антитуберкулозни диспансер Пирот.

Приликом извођења акције 1959. све до 1965. године пољопривредни произвођачи су имали основно здравствено осигурање.

Циљ овог приказа је да се види здравствено стање откривених болесника после десет година у Пироту, а после 5 у Бабушници. Обсервирано је 666 болесника: 173 из града, 33 из села пиротске општине, а 160 из општине Бабушница. Све три групе болесника су имале различите услове лечења: удаљеност од Антитуберкулозног диспанзера, социјално или пољопривредно здравствено осигурање итд.

Начин рада

Због неуредног долажења у диспансер и неуредног узимања лекова ранијих година, АТД је усталио нов начин контроле терапије; међутим, болесници се и њега нису држали. У току сваког месеца сваком болеснику је одређен дан када се има јавити диспансеру ради контроле. Према броју болесника, дневна фреквенца је планирана од 20 до 30 контролних прегледа. Дан контроле је одређиван редом по картотеци активних болесника. Сваки недолазак је си-

гниран и достављен патронажној служби, која је проверавала узрок недоласка. Патронажна служба је контролисала узимање лекова код обиласка болесника на кућном лечењу тестом урина на Pas. Неактивни под контролом позивани су два пута годишње, здрави контакт активних болесника три пута и контакт неактивних два пута. Терапија је спроведена према индикацијама: у стационарним установама, диспанзерским или ванболничким лечењем у пунктовима на терену. У ванболничком лечењу болесници из града су узимали лекове у већини случајева у самом диспанзеру, док болесници са села нису користили формиране пунктове при здравственим станицама на терену. У Пироту се уредно лечило 90%, у селима пиротске општине 70%, а у Бабушници 50%. У болници се лечило 50% болесника из града, 20% из села и 40% из Бабушнице. Социјално осигурани су користили предложено болничко лечење 90%, а земљорадници само 20%.

Болесници по проширености лезија:

Табела 1.

	I	II	III	свега
град Пирот	121 (71%)	43 (25%)	9 (4%)	173 (100%)
општ. Пирот	150 (45%)	100 (30%)	83 (25%)	133 (100%)
Бабушница	73 (46%)	51 (32%)	36 (22%)	160 (100%)

Епидемиолошка карактеристика болесничког материјала по проширености лезија показује да је највише откривено почетних облика туберкулозе у граду, а мање у селима једне и друге општине, док је проценат средње тешких форми већи у селима.

По полу

Табела 2.

	мушки	женски	свега
град Пирот	113 (65%)	60 (35%)	173 (100%)
општ. Пирот	200 (60%)	133 (40%)	333 (100%)
Бабушница	83 (52%)	77 (48%)	160 (100%)

Код све три групе више болују мушкарци него жене, али је у селима разлика мања, тако да је у Бабушници скоро и нема: 50% мушкараца према 48% жена.

По осигурању

Табела 3.

	соц. осигур.	пољоп. осиг.	свега
град Пирот	147 (85%)	26 (15%)	173 (100%)
општ. Пирот	107 (32%)	226 (68%)	333 (100%)
Бабушница	20 (12,5%)	140 (67,5%)	160 (100%)
с в е г а	147	392	666

Социјално осигурање болесника према броју становника у Пироту има испод 1%, док земљорадника 1,3%. У то време је Пирот имао на 17.000 становника 2.000 земљорадника.

Та је разлика у обољевању осигураника и пољопривредних произвођача још већа у селима.

По годиштима

Табела 4.

	7—20	20—40	40—60	преко 60	свега
гр. Пирот	0 (0%)	90 (52%)	35 (20%)	48 (28%)	175 (100%)
оп. Пирот	5 (1,5%)	88 (26,2%)	126 (37,8%)	114 (34,5%)	133 (100%)
Бабуш.	15 (9,5%)	55 (34,7%)	40 (24,4%)	50 (31,4%)	160 (100%)
Свега	20	233	201	212	660

У Пироту до двадесет година није откривен ни један случај туберкулозе, док је у селима било 1,5% а у Бабушници чак 9,5%. У граду су најугроженија лица од двадесет до четрдесет година, у селима од четрдесет до шездесет година старости. Ова појава старења туберкулозе је у вези са старењем села, јер млађе становништво напушта село и одлази у градове.

По обавештености о својој болести

Табела 5.

	зна (%)	не зна (%)	свега
град Пирот	69 (40%)	104 (60%)	173 (100%)
општ. Пирот	90 (27%)	243 (73%)	333 (100%)
Бабушница	40 (28%)	120 (72%)	160 (100%)
С в е г а	243	425	660

У граду од пет болесника два су знала за своју болест, а у селима од четири болесника један је знао да је болестан.

Здравствено стање болесника 1969. године

Табела 6.

	излечени	хронични	умрли	свега
град Пирот	148 (85%)	20 (11,6%) (8)	5 (2,9%)	173 (100%)
општ. Пирот	235 (70,5%)	70 (21%) (60)	28 (8,5%)	333 (100%)
Бабушница	74 (46,4%)	76 (47,1%) (20)	10 (6,5%)	160 (100%)
С в е г а	457	166	43	666

У граду се болесници најчешће излече 85%, у селима пиротске општине 70%, а у Бабушници само 46%. Хроничара има највише у Бабушници 47%, у пиротским селима 21%, а у граду 11%. Умрлих је било три пута више у селима пиротске општине а два пута више у Бабушници него у граду.

У Пироту се највећи проценат болесника излечи, јер је и ту највећи број осигураних болесника, који имају потпуно бесплатно лечење, болничко и ван болнице, обезбеђену накнаду уместо плате за време боловања (што пољопривредни произвођачи немају); до 1965. године пољопривредни произвођачи су имали само основно осигурање, по коме су плаћали болничко лечење у износу од 30%, због чега су врло ретко и недовољно дуго користили хоспитализацију. Проширено осигурање је уведено 1965. г.

Постоје многе дефиниције за хроничне туберкулозне болеснике. Ми смо за назив **хроничар** узели следеће карактеристике: бактериолошки налаз, лабораторијске претраге које нам могу да утврде или искључе активност Тбц процеса, радиолошки налаз, клинички и други тестови (тест радом итд). Под појмом хроничара још при првом прегледу, односно откривању подразумевани су болесници са старим туберкулозним променама преко 10, 20 и више година (плеуритичари са неизлеченим променама на плућном перенхиму, стари фиброторакси са било којим знацима активности и редукцијом плућне вентилације, инкапсуларни иксидати или емпијемии). Сви болесници, даље, који су при откривању дијагностицирани као стари хронични болесници, било да су некада лечени или не. У другу групу хроничара насталих после терапије убројали смо све болеснике који из објективних или субјективних разлога нису спровели правилну антитуберкулотску терапију. У прву групу су убрајани сви десператни болесници.

У Бабушници је број хроничара изузетно велики — 47,1%, јер су међу овима урачунати и болесници са силикозом III који тренутно не показују знаке Тбц активности, али су због могућности активације Тбц промена и других сталних распираторних тегоба под надзором диспанзера. Исто тако међу умрлима у Бабушници велики број има за узрок смрти силикозу III, која је изазвала кадриопулмоналну исуфицијенцију, односно исуфицијенцију плућне вентилације због обимне хроничне фиброзе плућа, изазване кремском прашином.

Хронични болесници по уредности лечења**Табела 7.**

	уредно	неуредно	свега
град Пирот	10 (50%)	10 (50%)	20 (100%)
општ. Пирот	14 (20%)	56 (80%)	70 (100%)
Бабушница	30 (40%)	46 (60%)	76 (100%)
С в е г а	54	112	166

Табела број 7 приказује хроничаре по уредности лечења. У Пироту је од 173 активна туберкулозна болесника после десет година остало двадесет хроничара. Од ових је десет (50%) уредно лечено, а десет (50%) неуредно. У општини Пирот је само 14 хроничара (20%) уредно лечено, а 56 (80%) неуредно. Хроничара је остало 70 од 333 болесника. У Бабушници је 30 хроничара (40%) остало после уредне терапије, а 46 (60%) после неуредне терапије од свега 160 активних болесника.

Хронични болесници по времену настанка хроничности**Табела 8.**

	хронич. при откр.	настали у ток л.	свега
град Пирот	11 (55%)	9 (45%)	20 (100%)
општ. Пирот	37 (54%)	33 (46%)	70 (100%)
Бабушница	46 (61%)	30 (39%)	76 (100%)
С в е г а	94	72	166

У Пироту је било још при откривању 11 хроничара (55%), а 9 (45%) је постало после терапије. У општини Пирот је при откривању било 37 (54%), а 33 (46%) су постали хроничари после лечења. У општини Бабушница било је 46 (61%) хроничара (ту је урачунато и 20 силикотичара), а 30 је постало после терапије, што чини 39%.

Налаз у испљувку**Табела 9.**

	БК позит. 1959.	ВК позит. 1969.	бр. бл.	%
град Пирот	44 (20%)	5 (3%)	-2,9%	173 100%
општ. Пирот	84 (25%)	24 (7%)		333 100%
Бабушница	40 (25%)	20 (12,5%)		160 100%

После лечења и контроле болесника у Пироту, пиротским селима и Бабушници, најмање хроничара БК позитив-

них је у Пироту, нешто више у пиротским селима, још више у Бабушници.

Морталитет опсервираних болесника. Од 173 болесника из Пирота умрло је за десет година од откривања од туберкулозе петоро, осам од других узрока. Од пет умрлих уредно је лечено троје, неуредно два. Сви су били социјално осигурани. Троје су били преко шездесет година старости, двоје од четрдесет до шездесет. По полу, умрла су два мушкарца и три жене. Осам је умрло са туберкулозом, али од других узрока смрти, два мушкарца и једна жена од карцинома (жена од карцинома маме, један мушкарац од карцинома грла, а други од карцинома плућа). Један болесник преко шездесет година умро је од инфракта, два мушкарца алкохоличара су извршила самоубиство и двојица су умрла од миокардиопатије.

Општина Пирот је имала 1959. године 333 РФГ откривених болесника, излечено је 235, седамдесет су постали хроничари, а умрло је двадесет осам болесника од туберкулозе плућа. Од умрлих уредно су се лечила три болесника, неуредно двадесет пет, само један је био социјално осигуран, а двадесет седам су земљорадници. По годинама испод четрдесет нико није умро од туберкулозе, од четрдесет до шездесет умрло је седам болесника, а преко шездесет двадесет један. Од умрлих је било четрнаест мушкараца и четрнаест жена. Шездесет особа је умрло од других узрока смрти, туберкулозни процес је код њих претежно био без утицаја на летални исход, а у мањем броју случајева је овај помогао. Најчешћи други узроци смрти ових болесника су декомпензоване миокардиопатије, малигна обољења, корпулмонале као последица обструктивног хроничног бронхитиса и емфизема. Сви ови болесници су били преко шездесет година старости.

У Бабушници 1946. године је откривено 160 болесника. Умрло је десет од туберкулозе, остало је хроничара седамдесет шест, а излечено седамдесет четири. Од умрлих три болесника су од четрдесет до шездесет година старости, а преко шездесет година седам. Од умрлих је било шест жена и четири мушкарца. Умрло је још десет особа од силикозе која је изазвала хроничну плућну фибросу, вентилациону и срчану исуфицијенцију.

Дискусија и закључак

Карактеристике епидемије туберкулозе су: највећи број лаких облика, како у граду тако и у селима, процентуално више лаких у граду него у селима, док се број и проценат средње тешких и тешких облика повећавао са удаљеношћу села од диспанзера. Број и проценат оболелих

мушкараца је већи у свим местима. Разлика је најмања у Бабушници, где скоро подједнако болују мушкарци и жене. Више има болесника међу земљорадницима него социјално осигураним.

Стање епидемије туберкулозе је условљено многим факторима: организацијом антитуберкулозне службе и превентивне делатности, ефикасношћу лечења, здравствено – просветним стандардом, економским приликама, ауторитетом антитуберкулозне и здравствене службе уопште, условима живота у здрављу и болести, наслеђем у најширем смислу итд.

Обсервираних 666 болесника, десет година у Пироту и општини Пирот, а пет година у општини Бабушница, показују да више услова за излечење имају становници града него села, више социјално осигурани него земљорадници, уредније се лече градски него сеоски болесници, више користе болничко лечење градски него сеоски болесници и више социјално осигурани него земљорадници. Социјално осигурани болесници имају за време боловања накнаду уместо плате, док земљорадници, кад се разболе, падну на терет својих укућана, који им редовно препуштају вођење тзв. лакших домаћих послова, који су некад тежи него што их многи социјално осигурани као здрави обављају. Овако преморени, сеоски Тбц болесници отежавају своје ванболничко лечење, продужују га, јављају се честа погоршања и мањи проценат се излечи. Изглађивање овог неспоразу ма између здравих и болесних у селима је главни задатак патронажне службе. Највећи број болесника је међу старијим годиштима, нарочито у селима где туберкулоза „стари”, јер и село „стари”, одласком млађих у индустрију.

Најповољнији изглед за излечење имају градски и социјално осигурани болесници. У Пироту се излечи 85%, у пиротским селима 70,5%, а у Бабушници 46,3%.

Број хроничара је најмањи у Пироту, два пута већи у пиротским селима, а четири пута већи у Бабушници.

Најмање је умрло у Пироту — 2,9%, у пиротским селима 8,5%, а у Бабушници 6,2%.

Исход лечења обсервираних болесника сигнализира да је антитуберкулозна служба и заштита на селу слабија него у граду, те је треба ојачати и изједначити са градском.

Др ЈОВАН В. ЂИРИЋ, лекар

**ЗДРАВСТВЕНЕ ПРИЛИКЕ
У ПИРОТУ И СРЕЗУ НИШАВСКОМ
У ВРЕМЕНУ ИЗМЕЂУ
ДВА СВЕТСКА РАТА**

Завршетак првог светског рата оставио је у Пироту и његовој околини, као и у читавој нашој земљи, тешке економске прилике и велику здравствену беду. Познато је да је у току 1915. године беснела незапамћена епидемија пегавог тифуса (*Typhus exanthematicus*). Она је однела четвртину становништва ондашње Србије. А при крају рата, као права морија, дошао је шпански грип — шпанска грозница, која је добила своје име по томе што се први пут појавила у Шпанији. И ова је болест однела десетине хиљада намученог и изнуреног становништва због разних оскудица у току дугог трајања рата. То што се догађало у читавој земљи, није мимоишло ни Пирот са његовом непосредном околином. Многи Пироћанци враћали су се тада из заробљеништва и интернације и били најчешће жртве ових епидемија. Поуздани статистички подаци из тог времена нису познати, али судећи по томе да су у Пироту, у раздобљу од 1915 — 1918. године, од свега пет лекара, колико их је било, умрла три од пегавог тифуса, најбољи је доказ какве је тешке размере била узела ова епидемија, а ускоро за њом и шпанска грозница. До пре десетак и више година многи стари људи из Пирота и околине живо су се сећали свих страхова ових инфективних болести.

Међутим, било је и старих жаришта извесних епидемичних обољења у Пироту и Нишављу, која су остала и даље као тешко наслеђе из времена пре првог светског рата. То се у првом реду односи на маларију, чувену „пиротску грозницу”, и у мањој мери на туберкулозу — јектику. Поред ових, и ендемични лус (сифилис) није био ретка појава у неким селима горњег Висока. И најзад, као врхунац свега, избијале су повремено акутне заразне болести које су понекад, више или мање, добијале епидемичан карактер.

На ширењу фтизе — јектике утицале су несумњиво опште економско-социјалне прилике под којима је живело становништво Пирота и околине. Пиротско становништво, састављено претежно од занатлија и мануелних радника, с муком је излазило на крај са својим минималним доходима. Становало је већим делом у приземним и влажним кућицама, што је представљало врло повољан терен за развој туберкулозних обољења.

Пилимарство је било једно од главних занимања радничких и занатлијских жена и оно им је доносило скромну зараду, и то за рад под тешким условима. Ткале су некад и по дванаест часова дневно, уз обавезно свршавање и других домаћих послова. Седеле су уз разбој у мемљивим избама, студеним ходницима, а често и под неком сасвим отвореном стрејом, стално повијених леђа и без довољно сунчане светлости. Уз то, ово треба посебно нагласити, храниле су се оскудно, како квантитативно, тако и квалитативно. Све те околности имале су негативан утицај на њихово телесно здравље.

Овакав рад био је нарочито убитачан за женску омладину. Јер, не треба заборавити, да женско дете већ од своје десете — дванаесте године „седа за разбој“, дакле у времену када његов телесни развој захтева најбоље услове да би се правилно развијао. Без тога, раније или касније, долази до телесних деформација: повијања кичме, угнутих рамена, рахитичних појава и других телесних недостатака.

Али, што је најопасније било, такви радни услови стварали су неизбежну предиспозицију за туберкулозно обољење.

Што ова хронична заразна болест није имала још обимније размере, има се бар унеколико приписати умереном начину живота становништва — слаба употреба алкохолних пића и дувана. Жене су биле потпуно имуне на ове две штетне навике. Све то појачавало је природну отпорност организама према извесним болестима, па следствено и према туберкулози.

И у селима нишавског среза туберкулоза је била узела великог маха. Скоро у сваком селу било је бар по два до три плућна болесника или таквих особа за које се с правом мислило да ће ускоро и оне оболети, а што је још горе него код варошког становништва, тражење лекарске интервенције одлагано је све дотле док болест није и сувише унапредовала.

И ови су болесници, у своје детињству, преживели рат и на њима је био дубоко урезан траг од оскудице и разних других невоља. Јер, познато је да у нашим селима тешке пољопривредне послове обавља и младеж, недовољ-

но развијена, што ствара повољан терен и за појаву других болести, сем туберкулозе — анемије, рахитис и слично.

На перманентно одржавање високог процента оболелих од туберкулозе у селима среза нишавског утицали су још више него у вароши они општи неповољни хигијенски услови, првенствено у стамбеним просторијама, које нису одговарале ни по својој намени, ни по својој укупној површини за многобројну чељад која је у њима живела. Од многих и разноврсних испарења стварала се врло нездрава атмосфера. Ваздух је био презасићен прашином, димом и клицама, потенцијалним узрочницима многих болести. А све то угрожавало је здравље сваког појединца, па и читаве породице. Ако се томе дода да у заједничкој просторији за спавање има и понеки плаућни болесник, онда се може добити реална слика о „хигијени“ која је ту заступљена.

Ушорен, груписан тип села у пиротском крају врло је подесан за свакодневно комуницирање, па и друштвени живот становништва, али има и своје негативне стране са здравствене тачке гледишта. Кућни плацјеви постали су недовољни и сувише скучени услед честе деобе, тако да није било довољно простора за подизање свих потребних зграда, главних и споредних. Отуда у тескобним двориштима увек има у изобиљу смећа и стајског ђубрива, које се гомила преко целе године да би се тек с пролећа избацило на њиве. Нужника није било у 80% кућа.

Поред стана, услови рада и начина исхране имали су свој добар удео у стварању повољног терена за развој и ширење фтизе. Непрекидан и врло напоран пољопривредни рад имали су негативан одраз на здравље сеоске омладине. И то важи како за мушку, тако и за женску омладину. За младе мушкарце постојала је још једна негативна околност. Многи од њих одлазили су у печалбу од пролећа до позне јесени. Међу њима било је понајвише зидара, црепара, ћеремидија, лончара. Они за време печалбарења живе под врло тешким и нехигијенским условима. С једне стране рад, који траје по дванаест и више часова, а с друге стране врло слаба исхрана и становање у влажним просторијама, били су узрок да се младићи враћају својим кућама изнурени до те мере да је подлога за плаућно обољење већ увелико формирана.

Но није само печалбарство било чест узрок ове опаке болести. И код своје куће сеоска младеж у току летњих интензивних пољских радова била је изложена дуготрајним и најтежим телесним замарањима, тако да се зле последице од свега тога ускоро осете. Младе сељанке, после удаје и првог рођења, постају најчешће жртве ових физичких напора, који нису у сразмери са њиховом телес-

ном снагом и изузетним стањем у коме се због трудноће налазе. Оне раде као и сви други укућани, а ни после порођаја немају ни толико одмора да своју изгубљену снагу колико-толико поврате. Врло често се дешавало да после само два-три дана хитају на посао. Нешто због неодложности извесних пољских радова — нарочито жетве, косидбе — нешто и због тога да им се не замери да посао намерно избегавају, оне више воле да своје здравље изложи неминовној опасности. У томе постоји и извесна лична сујета: да би показале како су здраве и отпорне и како порођај није ни у колико умањио њихову радну способност. А код старијих укућана, нарочито код старијих жена, није било разумсвања за њихов изузетан положај. Зато је било и таквих случајева да се нека млада трудница на њиви породи, а одмах затим продужи започети посао. Какве све последице из тога могу произићи није тешко предвидети. И то не само у погледу туберкулозе, већ и других, врло опасних болести, као на пример тетануса.

Једна од великих брига и невоља ондашње здравствене службе био је и ендемични сифилис — луес, који се био укоренио у два-три села горњег Висока. Према постојећим подацима његово је порекло давнашње, још из времена турске доминације. То су знали и добро памтили неки стари људи до пре четрдесет и више година.

Ова болест, у селима где се одржавала, представљала је за њихово становништво велику опасност, јер је постојала перманентна могућност да се и даље несметано шири.

На велику срећу оболелих, луес није имао тежак карактер, ваљда због тога што је његов узрочник — спирохета — претрпела временом извесну дегенерацију те је тиме ослабила и њена вируленција. Манифестације луеса биле су више спољњег карактера, а ређе су се виђала тешка зарања на унутрашњим органима, кардиоваскуларном и нервном систему.

Његово ширење ишло је већином путем наслеђа, од родитеља на децу, а у многим случајевима и непосредним додиром између чељади која живе у истој кући. Преношење ове болести преко судова за јело и пиће било је такође доста често, особито кад се има на уму да се из истог суда служе и здраве и болесне особе.

Појединачно лечење оболелих није давало богзна какве резултате јер се ланац ширења луеса није могао прекинути. Због тога је доцније предузето лечење у маси и оно се стварно показало много успешнијим, а нарочито откако је у Великој Лукањи била отворена стална амбуланта. Али ни ова амбуланта, због оскудних средстава, није могла пос-

тићи одлучујући успех у сузбијању ендемичног лусеса. Зато је ова болест била и даље присутна у неким селима.

За лечење сифилиса употребљавани су углавном препарати: неосаварсан, бизмут, жива и једна једињења. У извесним изузетним случајевима, где је била у питању општа парализа, примењивана је чак и малариотерапија, али без резултата достојног помена.

Лечење оболелих, на жалост, није било без дужих и краћих прекида, пошто је лекар само повремено деловао у Великој Лукањи, те је цела акција на искорењивању лусеса имала више или мање кампањско обележје. А такав начин рада није могао код оболелих лица ни створити уверење да је за лечење ове болести потребна непрекидна контрола и одговарајућа терапија.

*
* *
*

Поред ове три болести, које су биле стални камен спотицања тадашње здравствене службе због њиховог ендемичног карактера, јављале су се, некад у већој, некад у мањој мери, и акутне заразне болести, штавише, било је и епидемија ширег обима.

Тако, на пример, у 1972. години појавио се шарлах (scarlatina) који је за кратко време обухватио више села среза нишавског, а нарочито: Станичење, Темску, Рудиње, Барје-Чифлик, Присјан, Расницу, Пасјач, Петровац, Јаловик-Извор, Шестигабар и још друга насеља.

Болест је имала невероватно токсичну форму и нагло се ширила. Епидемија је почела у школама и преко ученика захватила убрзо и њихове домове. Зараза се ширила непосредним и посредним путем: директним контактом између болесних и здравих, и преко разних промета. Болест је ишла неубичајеним темпом због недовољне здравствене свести становништва, јер се у инфективност и прелазност шарлаха није веровало. По већ укореним атавистичким схватањима болест је дошла као неминовна „ређња“, која спонтано долази и исто тако одлази. Лекари, задужени за сузбијање ове епидемије, имали су велике тешкоће да бар унеколико разбију ту народну заблуду. Међутим, када се кроз неколико дана показало да болест може да буде врло смртоносна, јер је већ по неколико деце умрло у сваком селу, угрожено становништво почело је са мање отпора да прима савете и да се не противи превентивним мерама које су лекари предузимали. То је доста помогло да се вал епидемије заустави бар на половини пута и спречи помор деце.

Према статистичким подацима из тог времена, број оболелих од шарлатине у срезу нишавском у 1927. години износио је 627, већином школске деце. Било је, што је иначе изузетно, и неколико обољења код сасвим старих особа, које су имале више од шездесет година. Ова чињеница деловала је врло убедљиво на људе у поодмаклим годинама да је шарлах заиста заразна болест, што се иначе сматрало да је то искључиво дечја болест, коју свако дете без разлике мора прележати. Леталитет — смртност од шарлаха била је доста висока, — износила је 11%. Но с обзиром на врло тешку форму епидемије, може се рећи да и није била сувише висока. Ово утолико пре, што лечење и превентивне мере нису свуда благовремено предузимане. Наиме, показало се да је примењени серум био доста ефикасан само у прва два три дана болести, а после тога био је скоро потпуно безуспешан. Ту је свакако играла примарну улогу и индивидуална отпорност самог организма.

У превентивном циљу употребљавана је антишарлатинозна вакцина Dick-Dochez. Вакцинисана су скоро сва школска деца у селима где је владала епидемија. Мора се признати да је вакцинација много допринела да се број обољења ускоро сведе на много мању меру. Ако се вакцинном није могао постићи апсолутан имунитет, ипак је у многим случајевима успех био бар релативан, јер је обољење од шарлаха код вакцинисане деце било много лакше, а смртни исход болести само изузетан.

Као друга превентивна мера, вршена је и изолација оболелих, али је то било скопчано са великим тешкоћама услед врло неповољних стамбених прилика (тескобност и претрпаност станова). Међутим, и природни имунитет према овој болести многе је заштитио, иако се контакт између болесне и здраве деце у једној истој породици није могао никако избећи.

Где год је било могуће спровођена је и дезинфекција станова, нарочито ако је неко лице подлегло болести. За дезинфекцију је служио раствор формалина. Иако се не може тврдити да је ова превентивна мера била нарочито успешна, ипак је тежак мирис ове хемикалије уливао становништву велико поверење и, по његовом дубоком убеђењу, дезинфекција је имала апсолутну предност над осталим мерама предохране. Због тога се дезинфекцији није опирало, већ је радо примана.

И после толиког низа година, ова тешка епидемија шарлаха остала је свакако у болној успомени свим ондашњим лекарима и њиховом помоћном особљу који су радили на њеном сузбијању. Нема сумње да се тога сећају и многи стари људи из села у којима је епидемија владала, јер ни једна друга заразна болест у времену између два ра-

та није имала такве размере и тако тежак карактер као скарлатина.

Дифтерија (Diphtheria) — мало чудна ствар — није никада узимала епидемично обележје. Био је само, с времена на време, понеки изолован случај и то највише у Пироту, а много ређе у селима. Благовремена употреба врло ефикасног антидифтеричног серума несумњиво је много допринела да се њено ширење спречи још у самом почетку. Чим би се појавио макар и један случај, одмах је предузimana изолација болесника, уз остале превентивне мере, дезинфекција у току и на крају болести, и што је било такође од велике важности, убризгавање антидифтеричног серума и здравој деци, из непосредне околине оболелог.

Мале богиње (Morbilli) биле су већ чешће појаве, али никада ширих размера.

Такав исти случај је и са **великим кашљем** (Pertussis).

Противу ове две инфективне болести нису постајала, па нису ни предузimana, никаква превентивна средства. Срећом, обољења су била лака и у већини пролазила без икакве лекарске интервенције.

Трбушни тифус (Typhus abdominalis). У времену о коме је овде реч, Пирот и срез нишавски нису били поштеђени ни од трбушног тифуса. Истина, епидемија није било, али је сваке године обољевало у разним селима, па и у вароши, до тридесет особа. У самом Пироту ова се заразна болест понајчешће јављала. За варош је било доста карактеристично да је таквих болесника било нарочито с јесени, док у току осталих годишњих доба није их уопште било, или само изузетно. Ова се појава приписивала загађивању бунара за време јесењих киша као главном етиолошком фактору, јер су се многа домаћинства обилно служила за пиће бунарском водом. А ретко је који бунар био пристојно озидан, а још мање обезбеђен од спољњег загађивања. Па и сам водовод у Пазару, који се напајао из једног извора код Пољске Ржане, није био беспрекоран у хигијенском погледу. Он се често загушивао и његове цеви прскале, те је до загађења — контаминације долазило без икакве сметње.

Број обољења од трбушног тифуса био је ограничен, али на супрот томе, њихова тежина била је врло озбиљна. Тако, на пример, у 1926. години од 12 оболелих особа, била су три смртна — летална случаја, што изражено у процентима износи 25%, а то знатно премаша просечни леталитет код ове болести.

И у селима среза нишавског јављао се трбушни тифус већином као спорадично обољење. И ту је био његов главни узрок недостатак добре и здраве пијаће воде. Во-

довод је у селима ретко постојао (Гњилан, Војнеговац, Дојкинци, Паклештица). У огромној већини употребљавала се за пиће вода са сеоских извора, који су по правилу били загађени, јер су служили врло често и као појило за стоку. Но и поред тога, обољења су била релативно ретка. Уколико их је било, то се дешавало у оним насељима где је за пиће служила вода из сеоске реке (Јања, Црни Врх).

Зими су употребљавала речну воду и друга планинска села, јер су извори сувише далеко. Зато је било много лакше служити се за домаће потребе водом из саме реке, коју на велику срећу, штити од непосредног загађивања дебела кора леда. У ту сврху на погодном месту, нешто даље од села, направи се у леду „окно“ и одатле црпе потребна количина воде. Јер, то су речице са малом количином воде и за време јаких мразева врло се брзо заледе.

Узев све скупа, може се рећи да трбушни тифус, и поред недостатка добре пијаће воде, није представљао неки нарочито тежак здравствени проблем.

Пегави тифус (*Typhus exanthematicus*). Речено је у почетку овог написа да је пегави тифус у првом светском рату покосио велики број становништва среза нишавског, а нарочито у Пироту. Али зато по завршетку рата није га више било. Тек 1929. године појавила су се три случаја у срезу и то код лица која су била привремено у печалби ван овог краја. Међутим, не може се рећи да нису у њему постојали повољни услови за појаву пегавог тифуса. Јер педикулоза (вашљивост) није била баш ретка ствар у селима среза нишавског, а познато је да је ваш главни преносник ове заразне болести.

Предузетим одговарајућим мерама (ригорозна изолација оболелих и то у болници, дезинфекција одеће и постелних ствари, депедикулација свих укућана) пошло је за руком органима здравствене службе да се благовремено спречи даље ширење пегавог тифуса. Депедикулација је вршена шишањем косе (изиузев код жена), прањем главе топлим сапуњавом водом и премазивањем зејтином помешаним са гасом — петролејом.

Беснило (*Rabies*) и **црни пришт** (*Anthrax*). Од ређих заразних болести треба поменути овде њих две — беснило и црни пришт.

Беснило се врло ретко јављало, али је увек било смртоносно. О неком лечењу, разуме се, није могло бити ни говора. У обзир је долазила само превентивна вакцинација особа које је ујео неки бесан пас, или пас сумњив на беснило. А таквих паса било је прилично у срезу нишавском. Али захваљујући томе да је становништво било довољно свесно опасности од уједа бесног пса, оно је благовремено ишло на вакцинацију, држећи се већ установљене традиције.

Ово утолико пре што је са отварањем Дома народног здравља у Пироту, заинтересованим лицима учињена велика олакшица, јер се раније морало због тога да одлази у Пастеров завод у Нишу.

Ретко се дешавало да неке уједене особе избегну вакцинацију из незнања, немарности или пак сујеверја. Због тога је било и неколико смртних случајева под најдраматичнијим околностима.

Код једне такве особе први знаци беснила појавили су се, пошто је од уједа прошло више од годину дана, што је одиста била изванредна реткост. Чак ни у стручној литератури нису били забележени такви случајеви, тј. да инкубација рибиеса може толико дуго трајати. Ово је несумњиво утврђено на основу анамнестичких података добијених од саме болеснице и њене непосредне околине. Доцније у извесним медицинским публикацијама наведени су слични подаци.

Ова тако дуга инкубација могла би се донекле објаснити слабијом вируленцијом агенса беснила, а унеколико и зато што је ујед био на једном од доњих екстремитета тела, дакле на доста великој даљини од централног нервног система.

Црни пришт (Antrax) био је кудикамо чешћи од рибиеса, мада се и он само спорадично јављао. У једном селу највише два до три обољења годишње. Смртност — леталитет није био нарочито висок с обзиром на тежину болести. Апроксимативно он је износио 10%. Ово због тога, што је лечење било благовремено, па због тога и доста ефикасно. Примењиван је редовно одговарајући серум, а истовремено и каутеризација оболелих места — пустуле. Серум је давао добре резултате у лечењу спољних манифестација антракса, али код обољења унутрашњих органа његово је дејство било ништавно. Ова последња била су сасвим изузетна и дешавала се код лица која су за своју несрећу употребила месо од брава тек угинулог, односно закланог у последњем моменту. Такав један случај био је у селу Расници. Оболела домаћица била је појела дан раније парче цигерице од овце заражене антраксом. После два дана наступила је смрт под знацима тешког тровања.

Антракс је био нарочито чест у Расници, Барје-Чифлику, Великом Суводолу, Држини, Петровцу. Од домаће стоке обелевале су у првом реду овце, говеда и коњи. Свакако да је трава на пашњацима ових села била заражена црним приштом. Обичај је био код сељака да животињу, угинулу од антракса, одеру, а затим је оставе на ледини — месту где је настрадала, а пси је растрзали и разносили на мању или већу даљину. Закопавање лешина била је сасвим изузетна ствар, уколико није интервенисала ветери-

нарска служба. Иначе, између ове и здравствене службе постојала је тесна сарадња у сузбијању свих болести заједничких људима и животињама (беснило, црни пришт, сакагија и др.).

*
* *

Алкохолизам. Требало би овде рећи нешто и о алколизму у пиротском крају. То је неопходно баш зато да би се истакло да алкохолизам у Пироту и срезу нишавском није био ни издалека тако раширен као у неким другим подручјима наше земље.

Пословична скромност Пироћанаца у сваком погледу потврдила се и у питању злоупотребе алкохолних пића. То ме је свакако допринела и чињеница што се грожђе у том времену у пиротској околини слабо производило, а у планинским крајевима није га уопште било. Производња ракије била је нешто већа, али далеко од тога да би могла послужити као основ за ширење алкохолизма. И због тога била је права реткост видети пијана човека, а хронични алкохолизам са свим својим специфичним манифестацијама био је нешто сасвим изузетно. Нарочито треба подвући да су жене, може се рећи, биле прави апстиненти.

*
* *

Поред болести, како инфективних, тако и оних из опште патологије, било је у Нишављу и таквих обољења која се ретко виђају у другим местима, тако да би се могло рећи да имају нешто специфично и карактеристично за овај крај.

Таква је болест или управо скуп извесних патолошких знакова, позната у народу под именом — „боли ме под груди“. На ову честу тегобу жалиле су се искључиво жене.

То, дакле, није нека одређена болест коју карактеришу извесни одређени симптоми.

У самој ствари болеснице осећају скоро свакодневно један потмуо, туп бол у пределу желуца, који се шири све до ребарног лука. Рекло би се, на први поглед, да је посредни желудачни чир или катарално обољење желуца — гастритис, али без оних карактеристичних знакова за ове болести.

Приликом масовног прегледа становништва у неком селу, обично се јавља ради лекарског прегледа читава група жена средњих година и све се од реда жале на не тако оштре болове, већ на извесно потмуло тиштање у околини

желуца, ређе у пределу јетре или слезене. Ове су болеснице имале доста карактеристичан изглед — **фациес**: пресамићено држање као да на леђима носе неки терет, са раширеним шакама којим притискују место где осећају максималан бол. Редовно имају „мучку”, али без гађења и подригивања на кисело, слано, бљутаво. Само мучка и туп бол.

При прегледу трбуха може се констатовати извесна спуштеност желуца — гастроптоза, а бол се при палпирању само делимично појачава. Остали знаци за улкусно обољење недостају. У анамнези не постоји ни жесток бол после јела, а још мање да је било крвављења.

Ове жене су обично мршаве и заморена изгледа. Њихове тегобе нису биле увек у вези са животним намирницама које употребљавају за своју исхрану. Њихов је апетит био слаб.

Од прегледних педесет особа у једном селу, више од половине жалила се на ове тегобе. Прегледане су биле најчешће вишероткиње и обављале су свакодневно тешке физичке послове.

Никако се не може рећи са сигурношћу какве је врсте била ова патолошка појава. Па ипак, могла би се узети у обзир следећа етиопатогенеза, али разуме се само хипотетично.

Услед честих порођаја и непрекидних телесних напора, без претходног довољног порођајног одмора, врло лако долази до постепеног спуштања желудца и опште тенденције свих трбушних органа да се помере према доњем трбуху, пошто је њихова анатомска подлога због попуштања тонуса трбушних мишића, знатно изгубила од своје чврстине. Трбушни зид постао је млитав због континуираног растезања мишићних влакана. А све то омогућује несметано спуштање желуца, бубрега, а понекад и саме јетре.

Други разлог за ове трбушне болове, без јасне карактеристике, потиче врло вероватно, од некад слабије иритације солитарног живчаног сплета (*Plexus solaris*), који се налази у непрекидној вези са желуцем. Извесна храна, кисела, љута, може лако надражити органе овог нервног чвора и изазвати његову преосетљивост, а самим тим и неизбежну реакцију пробавних органа, а специјално желуца. Паприка која се, као што је познато, обилно користи у селима Нишавља игра несумњиво врло важну улогу као иритативни фактор солитарног живчаног сплета.

Оваквих и сличних случајева „боли ме под груди“ било је у свим насељима среза нишавског са релативним разликима у броју обољења и степену њиховог интензитета. А то је несумњиво било доста симптоматично за патологију овога краја.

Због недостатка у том времену других инвестицио-них средстава за масовно испитивање, ово је обољење раз-матрано са његовог чисто клиничког аскепта, ослањајући се првенствено на прикупљене субјективне и објективне по-датке.

* * *
*

Помоћ породиљама. Ова је дужност била такође јед-на од најважнијих свих практичних лекара у Пироту и око-лини, а првенствено среских лекара. Истина, позивање ле-кара да укаже своју стручну помоћ некој породиљи било је ретко и то обично онда када њен живот дође у озбиљ-ну опасност. То је најчешће бивало после два-три, па и ви-ше дана од почетка порођаја. И због тога је позвани лекар био у врло тешком положају, јер је требало на лицу места, у кући породиље, обавити извесне подухвате из домена аку-шера или гинеколога. У њиховом недостатку овај су по-сао вршили лекари опште праксе и, мора се признати, са завидним успехом, захваљујући стеченој рутини. Они су често примењивали форцепс — порођајна клешта и упуш-тали се у друге доста одговорне интервенције. У најтежим случајевима такве су породиље слале у болницу у Пироту, а понекад и у нишку болницу, али се све то изузетно деша-вало.

У указивању помоћи у оквиру својих стручних спо-собности играле су важну улогу и две дипломиране баби-це, које су постепено замењивале „обичне“, — женс дома-ћице, доста извежбане у одсецању пупчане врпце и најнуж-нијим манипулацијама, када је, наравно, у питању нормал-ни порођај.

Лекарска помоћ породиљама нарочито се тражила у планинским селима доњег и горњег Висока. А отићи тамо било је скопчано са великим теренским тешкоћама и то често по најгорем времену. Ишло се на slabим брдским коњићима и по разрованим путевима који су више личи-ли на козје стазе (Завој, Лукања, Паклештица, Топли До и друга села), и то дању и ноћу, кроз снежне сметове и по највећем мразу.

Треба нагласити и то, да се лекарске интервенције нису могле обавити уз ригорозну асепсију, као што се ра-ди *lege artis* у болницама или бар амбулантама. Али, за дивно чудо, није забележен скоро ниједан случај ин-фекције који би настао после употребе форцепса или извр-шења других подухвата не тако безначајних. То се може објаснити једино чињеницом да је нашу сељанку мајка природа обдарила изванредном отпорношћу према свим о-пасностима које могу у таквим моментима угрозити не са-мо њено здравље, него и њен живот.

Ако су се порођаји, узев све скупа, завршавали без немилних последица, није исти случај и са абортусима који су последњих година пред избијање другог светског рата били много учестали. Они су, на жалост, у најмање десет до петнаест одсто случајева имали фаталан исход. То су били најчешће криминални побачаји, којима су се бавиле неке несавесне особе.

Да би се изазвао прекид трудноће нису бирали средства која ће се ставити у материцу несрећне жене: разне загађене гвоздене шипке, вретена, корен од неке тек ишчупане биљке. Ово последње било је и најопасније, јер је после његове употребе долазило до тешке инфекције — тетануса и неминовне смрти у већини случајева. И што је такође важно и врло карактеристично за становништво Нисавља, одговорна лица нису пријављивана властима да би се према њима предузеле законске мере (узев једног случаја). Јер, нико није хтео да „грешн души“, па то нису чиниле ни несрећне жене, чак и када им је смрт пред очима лебдела. Због тога се о овим криминалним поступцима причало само у четири ока, а број абортуса стално се повећавао.

Вакцинација против великих богиња. То је била првенствена дужност лекара који су обављали превентивну службу. На време и са успехом извршена вакцинација противу вариоле била је гаранција да се у текућој години може с правом очекивати да се неће појавити неки изненадан случај ове најопасније инфективне болести. Мада се она није деценијама јављала, бар као епидемија, ипак ту и тамо могле су се видети неке старије особе са видљивим траговима прељезаних великих богиња (губитак вида, рошавост лица). То је била стална опомена да се са овом тешком zarazом не треба шалити. И зато се становништво радо одазивало наредбама здравствених органа и без икакве принуде доводило децу на пелцовање. Ниједна мера предохране није тако ефикасно спровођена као вакцинација противу вариоле и то сваке године. Готово сто од сто новорођене деце, изузев болесне, било је вакцинисано. И тако се у народу створило уверење да је ова хигијенска мера у најбољем интересу дечјег здравља, мада њени суштински разлози нису били многим познати. Није забележено да су против неких родитеља предузете законске санкције, јер за тако што није постојала никаква потреба.

Приликом вакцинације, вршена је права смотра телесног развоја деце и начина њиховог неговања. Имао се

утисак да постоји нека спонтана утакмица међу мајкама која ће од њих донети на пелцовање најбоље однеговано дете.

Истог дана вршен је преглед и ревакцинација школске деце, што је било од изванредне важности са здравствене тачке гледишта. То је била прилика да се евентуално открију и нека обољења којима родитељи нису поклањали довољно пажње: анемија, рахитис, цревни паразити, дуго-трајан кашаљ, шуга и томе слично. Одмах су на лицу места давани потребни савети за њихово отклањање. Али, на жалост, није се увек поступало по датим упутствима и тако су се код деце многе болести дуго повлачиле.

Није можда без интереса да се на овом месту каже и неколико речи о односима који су владали између превентивне и куративне медицинске службе.

Ово је питање било дуго година на дневном реду ондашње здравствене политике. Било је тенденција да се да извесан приоритет час једној час другој здравственој делатности.

Међу лекарима у Пироту, који су радили на територији среза нишавског, није било у том погледу никакве суревњивости. Они су сматрали да куратива и превентива нису две потпуно одвојене дисциплине и да, напротив оне представљају две методе рада на општем подизању народног здравља. Оне су се, дакле, на овом подручју само допуњавале, а никако једна другу искључивале.

* *
*

Надрилекарство. У временском периоду о коме је реч надрилекарство је прилично кочило правила развој здравствене културе нашег становништва. Не ради се овде о оном надрилекарству какво су практиковале понеке старе бабе, тзв. „задушне бабе“, које се у својим манипулацијама служе бајањем, гашењем угљевља, бацањем шербета и другим чинима, што су радиле сасвим бесплатно или за неку безначајну добровољну награду. Све је то имало претежно само симболичну вредност. Здравствена штета од таквог надрилекарства постојала је само утолико што се врло често због ових тобожњих „услуга“ закасни са стручним лечењем, нарочито када су биле у питању акутне и заразне болести. Тако, на пример, удувавање нишадора у грло дифтеричког болесника може за њега бити судбоносно, јер се закасни са давањем серума, или трљање трбуха код слепог црева може изазвати његову перфорацију, па и смрт, ако се брзо хируршки не интервенише. Тешке компликације

су наступиле, као што је познато, услед гњечења трбуха код чира у желуцу, киле, завезаних црева, трбушног тифуса и сличних болести.

Међутим, надрилекарство о коме треба да се каже нешто више, има чисто спекулативан карактер, — у циљу преваре и измамљивања од несрећних болесника великих сума новаца.

У Пироту су оперисале, одмах после првог светског рата, неке врачаре, дошљакиње, које „гарантују“ да ће туберкулозног болесника сигурно излечити, и на име аконтације узму по неколико хиљада динара или неке скупочене ствари: ћилиме, златан накит и друго. И пошто би извршиле већи број тих превара изгубиле би се незнано куд. Или, на пример, друге врачаре, које су „вадиле“ црве из очију, ушију, носа, зуба. У својим цеповима оне би носиле довољне залихе црва и с њима претходно напуне једну обичну цевчицу коју ставе на „оболело“ место и онда својим језиком извлаче црв по црв. Број црва који ће том приликом извући зависи од спољног изгледа муштерије. Ако он учини утисак да има дубљи цеп, њему ће извадити већи број паразита; сиромашним сразмерно мање. За сваки извађени црв била је одређена такса, 30—50 динара. У случају да неко затражи да види шта има у њеној цевчици, она вешто и врло хитро прогута све црве који се у цевчици налазе. И тако је никад не могу ухватити у превари.

Било је и таквих надрилекара који су се издавали за праве, школоване лекаре, и они су сами продавали „лекове“ против туберкулозе, јер је ова болест била најраширенија. Један од њих крстарио је од места до места и носио са собом свој спасоносни, како га је називао, „лићор“ у једном балону и продавао на литар по цени од 300 динара. По његовим речима, „лек истера“ из плућа све што не ваља. А кад болесник попије бар три флаше, оздрави као да никада није био болестан. За неколико дана он би у сваком месту измамио од лаковерних људи по десетак хиљада динара, па га одједном нестане. Наравно да сви болесници који су ревностно пили овај „лек“ брзо су отишли са овог света.

Било је за велико жаљење што је о том „лекару“ писао дугачак чланак и један врло угледан лист у том времену, и износио његове бравуре у „лечењу“ туберкулозе.

Интересантна је ствар да су овим надрилекарским преварама наседали и неки школовани људи, који су чак негодовали кад су противу једног таквог „лекара“ биле предузете законске мере. Сугестивна моћ ових шарлатана била је заиста врло велика, али и последице њиховог „стручног рада“ биле су за многе болеснике катастрофалне.

Судско-лекарске експертизе. Њих је било доста у току сваке године. Оне су представљале за све лекаре, у првом реду за среске лекаре, честу и одговорну обавезу. Експертизе вршене у селима биле су скопчане са великим физичким тешкоћама. Лекар-обдуцент није располагао никаквим помоћним особљем и морао је на терену да се сам сналази како зна и уме. Кад су били у питању свежи лешеве, ишло је и којекако, али у случају ексхумације налазило се некад на скоро несавладљиве препреке. Ипак приликом вађења леша из гроба, долазило је из радозналости пуно сељака, а међу њима би се увек нашао и по неки ислужени болничар, најчешће из војске. Он би се лекару добровољно јавио и понудио да му помогне. Ови људи сматрали су да је њихова морална обавеза да се нађу поред лекара.

Међутим, већина експертиза односила се на давање стручног мишљења о разним телесним повредама, којих је, на жалост, било врло често. Вештачења због убиства била су само изузетак. У том погледу Нишавље се сматрало као подручје где је криминалитет био међу најслабијим, а можда и најслабији у читавој земљи.

Као најсвирепије, забележено је убиство које су два сина извршила над својим оцем, наневши му ринглама од шпорета седамнаест рана већином по глави. Убице су свој злочин мотивисале тиме што су хтели да наводно одбране своју мајку коју је пијани отац покушао да убије. Извршеном пак обдукцијом установљено је да алкохола није било ни у мозгу ни у желуцу.

Друго једно убиство извршила је једна жена гурнувши свога мужа у дубоку провалију док су на једној ивици заједно седели и мирно разговарали. На суду је, смејући се и сасвим хладнокрвно, изјавила да је мужа била „изгустирала“, па га је зато и гурнула у провалију. Због оваквог њеног понашања упућена је на психијатријско посматрање, где је утврђено да је жена-убица боловала од младалачког лудила — *dementia praecox*.

*
* *

Здравствене установе и број лекара. У Пироту и срезу нишавском постојале су између два рата следеће здравствене установе:

- 1) Окружна — бановинска болница у Пироту са 130 постеља и три одељења: хируршко, интерно и кожно — вечно;
- 2) Амбуланта социјалног осигурања у Пироту;

- 3) Дом народног здравља у Пироту;
- 4) Амбуланта удружене здравствене општине у Великој Лукањи;
- 5) Повремена амбуланта у Височкој Ржани.

Лекара је било укупно 14 у свим здравственим установама, од којих су по три лекара била у болници и Дому народног здравља. Од осталих била су два среска лекара, један општински, један лекар социјалног осигурања, по један лекар у Кални и Великој Лукањи повремено.

Извесно време радио је један лекар у Височкој Ржани, односно Рсавцима.

Сви су они били лекари опште праксе, изузев једног хирурга и једног интернисте на служби у болници.

Као што је већ речено, болница је располагала са 130 постеља. Овај број према ондашњим медицинским схватањима није био довољан за једно подручје од 82.000 становника, колико је имао срез нишавски, јер се сматрало, према стеченом искуству, да на сваких 1000 становника треба обезбедити најмање три постеље. Међутим, постојећи болнички капацитет ипак је задовољавао потребе тог краја. Ово због тога што код већине болесника још није била довољно стечена навика за лечење у болници. Сваки онај који није био особито тешко болестан, више је волео да се лечи код своје куће, иако су болнички услови били кудикамо повољнији. Чак и онда када се тицало инфективно-заразних болести, као што су трбушни тифус, дифтерија, шарлах, тешко је било убедити како болесника, тако и чланове његове породице да је болничко лечење-хоспитализација, за њега корисније и много целисходније. А ово је било апсолутно потребно из куративних, а још више из превентивних разлога — изолација болесника и заштита осталих укућана од евентуалне инфекције.

Временом оваква схватања су се мењала, тако да су на неколико година пред почетак другог светског рата извесни болесници сами тражили да ступе у болницу ради лечења. То је већ био знак приличног пораста здравствене културе. И то не само што се тиче хоспитализације, него и у погледу других здравствених проблема (лична хигијена, побољшање стамбених прилика, рационалнија исхрана).

Једном речју, свест о здрављу, као највећем богатству сваког појединца, све се више ширила и захватала постепено и широке слојеве народа.

БРАНКО РАДОВАНОВИЋ

СТАЊЕ И ПРОБЛЕМАТИКА РЕПРОДУКЦИЈЕ У ГОВЕДАРСТВУ

Вештачко осемењавање крава, као мера зоотехнике са циљем бржег и квалитетнијег преображаја у говедарству, није нова ствар. Захваљујући овој мери, омогућено је рационалније коришћење висококвалитетних бикова, са позитивним производним потенцијама, као и преношење тих потенцијала, наследним генима, на један знатно шири фронт — већи број осемењених крава у релативно краћем временском интервалу. Висок ниво у говедарској производњи остварен високом производњом млека и великим прирастом, а следствено и већа продуктивност и рентабилност, у знатној мери дугују вештачком осемењавању. Данас се савремено и рентабилно говедарство не може замислити без ове зоотехничке мере.

Поред зоотехничког значаја вештачко осемењавање има врло велики зоохигијенски и профилактички значај, јер се са ВО врши једновремено здравствени преглед и лечење крава и са тим упоредо стреми ка максималној продуктивности.

Имајући ово у виду, и код нас се од 1958. године отпочело са применом ВО преко Ветеринарске станице у Пироту, затим у Великом Јовановцу и Темској а данас преко Сточарско-ветеринарске станице Пирот за напред наведена подручја и ветеринарске службе ПИК „Сточар“ за подручје комбината.

Процент захваћених крава са ВО по годинама:

1962.	1963.	1964.	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.
10,37	11,57	17,66	9,73	—	—	0,16	15,5

Последњих неколико година, а нарочито од како је цена живој стоци порасла, учестале су примедбе на рад ветеринарске службе, тј. на вештачко осемењавање крава, а у дискусији се отишло толико далеко, да се захтева укидање ВО. У вези са тим, а у оквиру редовне контроле, извршен је преглед обавезне документације за извођење вештачког осемењавања, а као контрола стања у говедарству

— евиденције уматичених крава и анкетирање појединих произвођача у селу Држиша и Пољска Ржана.

У току прошле године, тачније од маја 1969. отпочело се озбиљније са ВО крава. Прегледом књига — дневник рада за ВО — за период мај закључно са месецом октобром — осемењено је 23,7% крава на подручју где се врши ВО. У овоме је Ветеринарска станица захватила 28,2% а ПИК „Сточар“ 19% од постојећих крава на свом подручју.

Од осемењених крава 63,1% је осемењено једном; 26,7% два пута; 7,3% три пута; 2,8% осам пута и 0,1% пет пута. На бази овога индекс осемењавања износи 1,50. Овај резултат би се могао да прихвати као више но задовољавајући; међутим, није вршена контрола стеоности, те није познато колики је број крава које су после једнократног или вишекратног осемењавања оплођене или су вођене на природну ошлодњу. С друге стране, морамо узети у обзир и то да се код ВО приводи добар број крава које су претходно већ неколико пута вођене на природну плодњу и тамо нису конципирале а као такве утичу на успехе и резултате ВО.

Из постојеће евиденције, базиране на изјавама сопственика стоке, време од телења до убележавања првог осемењавања је различито и креће се у просеку 137 дана, док му је амплитуда 600 дана. Са свођењем овога на нормалан сервис период на 90 односно 60 дана број телења би се повећао за 16,5% до 26,6%.

Размак између првог и другог осемењавања је у просеку 34,3 дана, док структурално изгледа овако:

До 30 дана	До 60 дана	Преко 60 дана
58,2	27,1	14,7

Код повећања по трећи пут ошлодња је вршена у просеку за 67,7 дана а интервал између оплодње је 38,8 дана, док структурално изгледа овако:

Група	II осемењавање		III осемењавање	
	Дана	Процен.	Дана	Процен.
I	8—18	19,9	19—24	62,5
			+ 24	37,5
II	19—29	8,2	6—16	100
III	19—24	27,1	18—24	100
IV	20—24	16,4	35—60	66,6
V	25—42	24,7	до 19	16,6
			19—24	44,5
			+60	33,4
			24—60	27,8

Група	II осемењавање		III осемењавање		IV осемењавање	
	Дана	Процен.	Дана	Процен.	Дана	Процен.
					+ 60	11,1
					21—24	25,0
VI	43--60	10,9			24—60	62,5
					+ 60	12,5
					до 19	50
VII	+ 60	1,8			до 60	25
					+ 60	25

У прве две групе, тј. код 19,1% крава, имали смо, како се види, ненормалности у циклусном еструсу, које су се огледале у томе, што је код другог и трећег повећања естрални циклус био мањи од нормалног.

Код треће групе или 27,1% крава естрални циклус се одвијао у границама нормалног, док је код 53,8% крава естрални циклус био знатно дужи од нормалног.

Код повећања по четири пута оплодња је вршена у просеку за 95 дана а интервал између оплодње је 23,7 дана, док структурално изгледа овако:

Група	II осемењавање		III осемењавање		IV осемењавање	
	Дана	Процен.	Дана	Процен.	Дана	Процен.
			до 18	33,3	26—40	100
I	до 18	18,7	25—40	66,7	до 18	50
					19—24	25
					24—60	25
II	19—24	22,0	19—24	100	19—24	100
III	21—24	12,5	21—24	100	30—40	100
					до 19	50
			39—60	75	21—40	25
IV	19—24	12,5	+ 60	25	+ 40	25
					21	100
					до 18	50
			до 18	40	19—24	50
V	24—42	15,6	28—62	60	19—24	66,6
					+ 90	33,4
			до 18	33,3	24—40	100
VI	42—60	9,3	19—24	33,3	21—24	100
			+ 100	33,4	24—40	100
			до 18	33,4	40—60	100
VII	60—90	9,3	40—61	66,6	19—23	50
					40—60	50

Из датог се види да се код 22% крава (друга група) естрални циклус нормално одвија, док је код 12,5% крава друго и треће осемењавање обављено у нормалном естру-

су, а да је тек између трећег и четвртог еструса наступила пометња у циклусу. Код осталих крава (65%) естрални циклус је био неједначен.

Код поваћања по пет пута оплодна је вршена у просеку за 91 дан, а интервал између осемењавања износи 22,7 дана.

Како се види, интервали између појединих осемењавања се крећу од 6 до преко 120 дана, а ова разноликост се примећује и код појединих крава, што показује да и сами сопственици не знају и не могу да утврде кад се појављује еструс. С друге стране, има случајева да (због неубележавања тетовир бројева у евиденцију) сопственици стоке приводе под именом једне краве и друге краве на осемењавање. Такође су присутни случајеви да се резултати ВО тенденциозно намењују, односно неуспех преувеличава, са интенцијом да се дозволи чување бикова и на тај начин омогући сталан извор прихода. Тиме се не оспорава и право оних сточара када износе и уочивају неправилности и стављају примедбе на рад појединих ветеринара, односно лица која врше ВО.

Да би се извршила контрола рада на ВО извршено је анкетно снимање рада, те на бази истог и постојеће контроле стеоности, види се да је 11,6% од осемењених крава контролисано и да је при томе 36,4% реаговало негативно на ВО, а 63,6% је конципирало од вештачког осемењавања кроз једнократно или вишекратно осемењавање. Током ове анкете, а у циљу што реалнијег сагледавања питања репродукције, показало се да је било краве које су се и код природне оплодне поваћале, те се стога наметнула потреба свеобухватнијег сагледавања оплођавања, тј. репродукције.

Прегледом књига за уматичене краве за неколико села, а које се односе на период када је вршено природно оплођавање краве са постојећим биковима на терену, проценат телења се креће од 35—60%, што значи да се свака трећа односно друга кржава не тели. Код крава које се теле сервис период тј. време од телења до наредног оплођења се креће од 30 до 269 дана, те је стога индекс телења релативно низак и износи 0,64. Поред овог треба узети у обзир и то да се за последњих неколико година почела да шири инфекција заразног побачаја, изазвана трихомонијазама. Овом ширењу је нарочито допринео слободни промет стоке (те је стока продавана и у удаљенија села), као и воћење болесних крава на природну оплодњу у суседна села, „код бољег бика“, те се тако зараза ланчаном повезаношћу шири а број поваћања поступно расте.

Пада у очи да је сервис период код ВО већи него код природне оплодне, што потврђује да су краве са неуспеле природне оплодне привоћене на ВО, а било је случајева да

су се краве и после неуспелних ВО приводиле на природну оплодњу и онда конципирале, што се може тумачити „самопречишћавањем”, о чему ће бити касније речи. У сваком ширем подручју, искуства других рејона нам то показују, морамо бити задовољни, уколико се правилно спроведе и уколико се благовремено спроводе мере лечења, јер се овим пионирским радом сондира терен за даљи још успешнији рад. На жалост, наш произвођач није довољно упознат са процесима оплодње и утицајним факторима, тако да се не придржава датих стручних упутстава, те није редак случај да се тек олсчене и припремљене за осемењавање краве приводе на природну оплодњу и поново, уколико буду при пуштене на зараженог бика, бивају заражене.

Ови примери показују да питање репродукције, тј. оплодње није тако једноставно и да се не може да реши са укидањем ВО. Напротив, можда би се са укидањем истог добили још гори резултати у догледно време, мада би и инвестиције око набавке приплодних бикова биле замашније а увек би постојала опасност да буду заражени и као такви фактори заразе, да буду искључени из припуста. Сматра се да би само снимање стања о репродукцији било недовољно, непотпуно и једнострано, јер се из датог не би могао да извуче неки озбиљнији закључак о мерама које треба предузети у даљем раду. Напротив, питању репродукције треба приступити свеобухватније, имајући у виду да је оплођавање врло сложен процес или низ међусобно условљених врло сложених процеса, као што су настајања и сазревање мушких и женских полних ћелија, њихово избацавање и спајање — формирањем зигота, даљна деоба, развој и пораст плода до његовог изласка из мајчине утробе, који су пак, такође, под дејством варијабилних спољних чинилаца различитог деловања и интензитета, као што су генетски — наследни фактори, услови исхране, смештаја и неге; унутарњи чиниоци, спољне инфекције итд. који су такође варијабилни у погледу варитета, квантитета, интензитета и времена трајања. Стога ће се покушати да се да један осврт на дејство и утицај тих чинилаца на репродукцију, користећи конкретни примере из наше праксе.

И С Х Р А Н А

Да би један организам нормално обављао своју природну функцију — пораст, продукцију меса и млека, функцију рада и своју сопствену репродукцију, исти има потребу и мора да троши разне хранљиве супстанце, као што су минерали, масти, беланчевине и витамини. Дивље животиње своје потребе у хранљивим супстанцама подмирују слободним избором на попаши или посебним прохтевом за ову или ону врсту траве, а домаће животиње подмирују пот-

ребе храном коју им ми дајемо — кабастом и концентрованом, слободним избором на попаши или пак гризењем и лизањем земље и креча са зидова.

Састав и однос хранљивих састојака мора бити у таквом међусобном односу који ће одговорати потребама и потрошњи организма. Ове потребе су променљиве у зависности од развојног стадијума организма, а недостатак или одсуство појединих састојака изазивају у јачој или мањој мери поремећаје и дисфункцију у организму, што има одраз на репродукцију, прираст и продукцију меса и млека.

Каква је ситуација са обезбеђењем исхране код нас. Основни извори су сено и трава са ливада и пашњака, слама и шаша, луцерка, лишће и корени сточне репе, те лишће купуса и лисника, а од концентрата уродица, мекиње, брашно пшенице и кукуруза и у новије време индустријски концентрат. Сам изнети редослед показује да квалитетнија крма (луцерка) долази на пето место. С друге стране, употребљујући млечност крава, може се рећи да је концентрат заступљен у знатној мери, јер при обезбеђењу квалитетне крме, давање концентрата долази у обзир при дневној млечности од 15 кгр. Квалитет сена и попасе такође не задовољава у флористичком саставу, обзиром да се ливаде налазе на теренима са високом подземном водом или пак плавним теренима, и да нерационалним коришћењеми газдовањем учешће квалитетних трава опада. Поред овога, лоша припрема и смештај-косидба после прецветавања, влажења за време сушења и ускладиштења, утичу на хемијску и биолошку промену — повећање целулозе, испирање и распадање сложених једињења, размножавање разних гљивица и других микроорганизама. Биланс крмива показује да истих нема довољно, тако да долази до зимског и летњег газдовања стоке. У таквим условима исхрана се врши једнообразно, кад што има и докле има, не водећи рачуна о узрасту, стању, продукцији као и стварним потребама у хранљивим састојцима. Као илустрација тога наводи се да се не може килограм једног крмива да замени са килограмом другог крмива, што се види из следећег:

Крмиво	% сварљивих матер. у разним крмивима					
	Прот.	Масли	Без. аз.	Целу.	Хранљ.	Беланч.
План. сено прос.	5,5	1,3	24,3	15,4	0,520	43
Средење ливадско	4,6	0,6	21,1	15,3	0,395	32
Сено са кис. лив.	3,8	0,8	21,8	15,0	0,348	30
Сено луцерке	11,9	1,0	23,5	10,6	0,488	87
Слама пшенична	1,8	0,6	12,5	19,9	0,198	
Слама кукуруз.	1,6	1,0	21,4	16,0	0,380	12
Сточна репа	0,8	—	8,3	0,3	0,105	1

Састав минералних материја такође није једнак, што се види из састава калцијума и фосфора у једном килограму хранива (у граммима):

Крмиво	Калцијум	Фосфор	Однос
Трава прир. пашњака	1,22	0,66	1,8
Трава наводњ. ливада	2,82	0,68	4,2
Ливад. сено са сувих терена	5,66	1,74	3,2
Сено луцерке	14,37	2,21	6,5
Пшенична слама	1,86	0,63	3,0
Кукрузовина	3,50	1,31	2,6
Сточна рспа	0,38	0,33	1,1

Ови подаци узети из литературе, а заснивају се на бази општих просека, међутим, флористички састав пашњака и ливада, као и начин припреме и ускладиштења, још рескије изражавају ове односе.

Исхрану стоке можемо посматрати са различитих аспеката, међутим, овде ћемо се задржати на њеном утицају на токове оплодње.

Да би се извршавали правилно процеси оплодње, исхрана мора бити тако прилагођена да количински и својим саставом — беланчевинама, угљеним хидратима, минералним материјама и витаминима, одговара потребама репродукције. Свако помањкање једног од чинилаца изазива веће или мање — приметне или не приметне поремећаје у процесу репродукције у сразмери са дефицитарношћу и временом трајања чиниоца.

Тако због недостатка беланчевина, односно неправилног аминокиселинског састава и односа, може доћи до формирања непотпуних и дефектних мушких и женских оплодних ћелија, биолошки неспособних да изврше правилно оплодњу.

Недовољна обезбеђеност у фосфору условљава неправилности и у раду јајника, те је полни жар слабо изражен и нередован а конципирање је врло тешко. Недостатак фосфора се данас сматра једним од најчешћих узрока „стерилитета без симптома“. Осим тога повећана количина калцијума у храни ремети нормалну обезбеђеност у фосфору. Испитивања су показала да повећање калцијума изнад нормалног, за сваких 10 грама продужава период између два телења за 16 дана. Начином исхране, какав је код нас, у којем доминирају слама, плева и шаша, поремећен је однос између фосфора и калцијума, тј. имамо знатно већу количину калцијума но фосфора, што са своје стране утиче и на прекомерни интервал између два телења.

Дефицит мангана такође изазива стерилитет у већем обиму, док недостатак магнезијума, цинка, бабра и кобалта доводи до сметње у формирању јајашца.

Осим минералне материје и недостатак витамина у првом реду А, Д и Е има утицаја на процес оплодње. Тако, на пример, мањак витамина А може довести до феталне смрти зародиша и побачаја или пак да добијена тела буду слабо витална. Недостатак витамина Б комплекса директно или индиректно доводи до сметње у развоју фетуса. Витамине обезбеђујемо углавном исхраном, али због лоше припреме сена—сушење на сунцу, киши и ветру и смештаја брзо бивају разложени. Правилним избором крмива може се doneкле избалансирати витамински однос, јер различита крмива имају неједнак садржај витамина, што се види из следећег:

Крмива	Садржај витамина у кгр. хранива			
	Каротин мгр.	Д (јединица)	Б 2 мгр.	Е (јединица)
Ливадско сено сред.	10—30	550		
Ливад. после дужег леж.	0,5			
Луцерка	10—40	1.100	—	1.700
Сточна репа	0—0,3	—	0,85	—
Кукуруз жути	2,9—1,2	—	0,36	—
Пшеничне мекиње	0,6—1,3	—		

У неповољним кишним и влажним годинама а при лошим условима смештаја врло често долази до појаве плесни, које такође могу довести до разних сметњи у функцији репродуктивних органа. Интересантна су запажања једног произвођача да се неких година краве више повађају и побацију; међутим, даље није пружило објашњење, али ако се анализира на бази датог, може се потврдити тачност запажања и да је исто у вези са кишним годинама када се сено дуже времена суши и лоше складира, те трпи знатне хемјиске и биолошке промене.

Недовољна количински и биолошки неизбалансирана исхрана доводи до губљења у тежини, прирасту и хроничном гладовању, а то са своје стране има одраза на стање, развијености и функцију репродуктивних органа. При условима хроничног гладовања могу јајници да не буду довољно развијени, да немају одговарајућу пластичност, што

доводи до функционалних поремећаја — понављања еструса више од два пута у 20% случајева; тихог гоњења 13% и презистентног жутог тела у 6,9% случајева.

Гладни стерилитет је такође последица неправилне исхране а испољава се у томе што долази до неразвијености репродуктивних органа, дисфункције истих, а испољава се и у томе што се због исцрпљености организма краве и јунице не гоне за дужи временски период по 6 и више месеци, а створене јајне ћелије и сперматозоиди су слабо биолошки активне.

УСЛОВИ СМЕШТАЈА И НЕГА

Други по важности фактор који има видног одраза на репродукцију то су услови смештаја и нега. Стока је смештена у мрачним, недовољно проветреним и тескобним просторијама. Продор сунчаних зракова је недовољан или скоро никакав, стајњак се не чисти редовно, стока се не гимари а кречење и дезинфекција стаје се не врши. Стога у стаји има безброј микроскопски ситних организама — бактерија, гљива и протозоа, које изазивају разне атипичне инфекције на гениталним органима. Ове инфекције се дешавају у времену оплодње а нарочито за време и после порођаја, тако да долази до разних запаљења — хроничних ендометритис итд. У таквим случајевима може доћи до оплодње и каснијег побачаја, повећања и краћег или дужег стерилитета. Временом и без лечења уколико није долазило до припуштања на бика може доћи до тзв. самопречишћавања и да је могућа оплодња крава. Тако се могу и прогумачити случајеви да после неколико безуспешних осемењавања крава припуштена на бика одмах конципира.

ПОЛНЕ ЗАРАЗЕ

Поред атипичних инфекција, које настају због лоших услова пеге и смештаја, приликом оплодње долази до заразе и са полним болестима и то од заражене краве на бика а преко ових на здраве краве. Неблаговременим откривањем и лечењем, зараза узима све више маха на једном подручју, а слободним прометом таквих крава зараза се шири на веће подручје, захватајући већи број крава.

ОРГАНИЗАЦИЈА И ТЕХНИКА РАДА

У четврту групу по важности за будућу оплодњу сврстали би организацију и технику рада на ВО, а ту долази углавном дужина сервис периода, време осемењавања, начин осемењавања, квалитет сперме, припрема крава за осемењавање итд.

Рапије вештачко осемењавање је вршено на пунктовима, тако да је крава морала да превази пут од неколико километара, па често пута, а нарочито код крава које се не изводе из штала, доводило до узбуђаности и узнемирења, а што има утицаја на проценат оплодње. Због тога се осемењавање сада врши скоро у сваком селу где се врши ВО.

Дужина сервис периода тј. време од тељења до оплодње је такође од утицаја на успех оплодње. Уз једну правилну исхрану, период од 60 дана је довољан за регенерацију организма. У нашим условима овај период је код неких крава и мањи. Огледи показују да је оплодња од 30 до 60 дана по тељењу дала следеће резултате: — конципирало је 63%, док је са сервис периодом од 61 до 90 дана конципирало 89% а отелило се 87%.

Време осемењавања такође игра важну улогу. Мала способност јајашца за оплодњу дуже траје од способности за даљи развој, ипак оплодњом створени ембрион је слабо виталан, те најчешће угиба и бива ресорбован. Како се ВО обавља патронажном службом, то није било ретко да се због квара на колима или других узрока не оде на терен или пак закасни са обиласком, тако да и то има утицаја на резултат ВО.

Квалитет сперме такође има утицаја на оплођавање. До сада је било случајева да се због недостатка сперме употребљава и застарела сперма која је већ била биолошки исцрпљена и неспособна да изврши оплодњу. Стога се сада приступило примени смрзнуте сперме, те ће се тиме отклонити ови пропусти.

Техника осемењавања такође игра врло важну улогу у проценту конципирања. Ова не сме да буде груба, напротив, треба је прилагодити да се у многоме не разликује од природне оплодње, јер оплођавање није само физички процес, јер преко психолошких надражаја и импулса преноси се надражај на жлезде са унутрашњим лучењем, чији хормони делују стимулативно на процес оплодње.

Апликација тј. уношење сперме такође је важно. Огледи су показали да сперма унета у дубину од 1 до 3 сантиметра дала је оплодњу са 36,4% а у дубини од 5 до 7 сантиметара 77,6%.

Уколико нема никаквих биолошких сметњи, а оплодња зависи од организације и технике рада, поскупљују се трошкови рада а такође и рентабилност узгоја, јер после три до шест неуспешних осемењавања проценат оплођавања се намањује и до 62%.

У ову групу би убројали и коришћење крава за рад. Наиме, задњих година број волова је рапидно опао, али тај пад није адекватан примени механизације, тако да је упо-

треба крава поред репродукције и продукције млека проширена и за теже пољске радове, што поред слабе исхране још више утиче на успехе оплодње.

УНУТАРЊИ ЧИНИОЦИ

У унутрашње чиниоце би убројали наследне факторе и извесне физиолошке сметње.

Мада се врши скоро сваке године лиценцирање бикова, ипак скоро у сваком селу има по неколико бикова који без икакве контроле оплођавају краве. Произвођачи када приводе краве не воде рачуна о њиховом педигреу, продукцијом квалитетима и способности преношења позитивних или негативних наследних гена. Тако је могло доћи и до преношења непожељних особина — поремећаја у хромозомима, поремећаја и сметњи у гениталним органима, анестрије — изостајања еструса, нимфоманије, дугачког сервис периода итд.

На процесе оплодње утичу још и нервно хромоналне сметње које се очитају у некоординираном раду између жлезда са унутрашњим лучењем — хипофизе и јајника.

До оплодње не може доћи и у случају стварања антитела утерус у женке, која делују на њихову деактивизацију — аглутинацију и згрушавање сперматозоида.

С друге стране, може доћи до оплодње и до развоја плода а да затим наступи неподношљивост фетуса и мајке — стварањем антитела, те до угинућа плода и видног абортуса.

Како се види из напред датог, процеси оплодње се одвијају под утицајем и дејством безброј фактора, који су опет са своје стране врло варијабилни — динамични, различитог интензитета и времена трајања. У вези са тим долази до разних сметњи током оплодње и развоја плода — ембриона, а које доводе до стерилитета без симптома и ембрионалног угинућа и то:

— Угинуће може наступити за неколико дана по оплодњи а угинули плод се ресорбира за четири до 10 дана, док спољашних манифестација — абортуса нема. Процес репродукције и стварања новог јајашца нормално се развија а еструс се појављује у редовном циклусу од 21 дан. Овакви случајеви се у пракси дешавају у 15—25% случајева;

— код угинућа плода после 10 дана такође нема спољне манифестације а естрални циклус се зауставља на дужи или краће време;

— уколико је угинуће плода после 16 дана, естрални

циклус престаје све дотле док се не ресорбира плод, а то траје обично 3 до 4 недеље, а затим наступа нормални естрални циклус;

— угинуће плода уколико наступи са 4 до 5 недеља долази до његовог мумифицирања када га крвава избаци као страно тело и тек онда долази до видног абортуса.

На жалост, писмо у стању да и квантитативно документујемо узрочнике поваћања, јер нису у томе вршена нека посебна испитивања и праћења појава, те смо набројали факторе произвољном оценом утицаја на оплодњу. То памеће потребу да упоредо са спровођењем овако напредне мере која треба да квалитативно преобрази расни састав, треба извршити и осигурати јединствену стручну политику која претпоставља у првом координацију и сарадњу ветеринара и пољопривредних стручњака — зоотехничара као и сопственика стоке. Само благовременим откривањем узрочника и жаришта и њиховим уклањањем те правилним радом на ВО уз активну селекцијску службу која ће сагледавати и правити продукционе манифестације и истицати позитивно а уклањати штетно и мање рентабилно, уз правилне услове исхране и смештаја, резултати могу бити више но задовољавајући.

Постигнути успеси у говедарству од пре неколико година, који је требало да се даље развијају ка позитивном и рентабилном, нису одржани. Сушне године, тј. недостатак сточне хране, десеткују сточни фонд, који се врло тешко обнавља бројчано а не и у расном саставу. Старење села, тј. одлив младе радне снаге из села, као и прилив прихода из ванпољопривредне делатности, утицали су да се избор врши на ситнија грла (код старих домаћинстава), или пак да се набави јефтина стока која ће обавити послове обраде земље. Мада је учешће крвава знатно веће, ипак учешће квалитетних грла је опало, јер је и цена млека и меса дестимулативно деловала (изузимајући садашње цене живе стоке). У таквим условима није случајно што су се појавиле и све напред дате негативности.

Можда би овај процес донекле био ублажен да је било јединствене политике између прерадних капацитета и производних организација — капацитета. Међусобне конкуренције стварале су а и данас стварају извесну несигурност код произвођачких организација за неке већ и озбиљнија инвестирања у сточарство, јер се увек може наћи неко који ће већом ценом да поремети кооперативне односе. И на овом примеру се може да саглед, још једна последица наше разједињености која из дана у дан све више доводи рентабилност говедарске производње у питање.

На основу напред реченог могу се извести следећи

З А К Љ У Ч Ц И

1. Да се репродукција у говедарству не може посматрати изоловано ван дејства спољашних фактора који имају врло велики утицај на развој и функцију репродуктивних органа. Путем исхране, побољшањем смештајних услова и неге стоке, као и сузбијањем паразитарних обољења, могу се побољшати постојећи резултати, а упоредо са тим и рентабилност говедарске производње.

2. По питању природне у односу на вештачку оплодњу сматра се да нема никаквих дилема, тј. да је вештачко осемењавање бржа и ефикаснија метода, а у условима постојања разних инфекција, и јеминствена метода да би се репродукција повећала. При овоме се посебно наглашава потреба веће одговорности и ангажовања ветеринарске службе.

3. Зоотехничка и селекцијска служба морају такође да нађу своје место, јер се праћењем развоја и продукције потенцирају позитивне промене а негативне сузбијају и отклањају.

4. Да се овакво стање у репродукцији може превазићи уколико би се деловало јединственом политиком и поделом рада између прерадних и произвођачких капацитета и ангажованошћу, кроз кооперативну сарадњу, индивидуалних произвођача.

На крају — само јединственом акцијом и политиком заснованом на реалном сагледавању стања и проблематике и репродукције, уз ангажовање свих организационих мера и стручних служби може се за релативно кратак временски период да отклони настала ситуација и поново крене на један озбиљнији и чвршћи пут који ће омогућити рентабилну производњу и довољно сировина за развијање потенцијала наше комуне.

МИЛОРАД СИМЈАНОВСКИ

**РЕЗУЛТАТИ ОГЛЕДА СУЗБИЈАЊА
КОРОВА У ПШЕНИЦИ
ПРИМЕНОМ ХЕРБИЦИДА BANVELA M
И BANVELA P НА ПОДРУЧЈУ
ГОРЊЕГ ПОНИШАВЉА**

У в о д

На подручју горњег Понишавља пшеница је једна од водећих култура и заузима прво место у ратарској производњи. Утолико је важније обратити већу пажњу њеном узгајању, као и употреби хербицида у сузбијању корова пшенице.

Примена хербицида у пшеници на овом подручју датира од 1954. године, а већ се данас третира преко 60% засејаних површина власништва индивидуалних произвођача. У масовној примени најчешће су били употребљавани селективни хербициди на бази 2,4 D+МСРА Monosan, Deherban, forte, и др.

Добивени резултати третирања хербицидима били су до сада задовољавајући, с обзиром да су на површинама под пшеницом најзаступљенији били широколиснати корови.

Међутим, једнострана и честа примена селективних хербицида у житарицама имала је за последицу стварање отпорних врста корова које су пре примене истих биле непатно заступљене, а већ сада представљају главни проблем заштите овог подручја. Овде спадају следећи такозвани имунизирани, тј. отпорни корови:

- *Bifora radians* (календро, сракаста смрдљуба)
- *Galeopsis tetrahit* (смрдљуба, мртва коприва)
- *Rhinanthus hirsutus* (рапави шуштавац, шушњар)
- *Lathirus aphaca* (безлисни граор)
- *Gallium aparine* (тулица, прилепача)
- *Ranunculus arvensis* (пољски љутић)
- *Caucalis daucoides* (подланица)
- *Polygonum hydropiper* (дворник)
- *Stelaria media* (мишјакиња)

- *Fumaria officinalis* (димњача)
- *Polygonum convolvulus* (попонац, слак)
- *Matricaria chamomila* (прстенак, титрица)

Имајући у виду деликатност и сложеност сузбијања корова на подручју горњег Понишавља, стручна служба Завода за пољопривреду је извршила, путем огледа, испитивање препарата најновије производње Banvela-M и Banvela-P. То су такви препарати који имају далеко шири спектар деловања на коровску флору а формулисани су на бази МСРА + ДИСАМВА (BAMVEL-M) и МСРА + ДИСАМВА (BANVEL-P).

Земљиште и метеоролошки услови

Огледи су спроведени у близини Пирота, Димитровграда и горњег Висока. Међутим, највећа пажња посвећена је огледу који је постављен у близини Пирота на земљишту типа гајњача са садржином хумуса 3,5+. У погледу хемијског састава, земљиште је неутралне реакције где је $\text{pH} = 7,10$. Садржај азота у земљишту износи 0,15, P_2O_5 1,4 mg (100 гр. и K_2O 28,5 mg) 100 грама земље.

Сетва пшенице сорте леонардо обављена је 26. X 1969. године фергусоновом сејалицом.

Оглед је постављен на таквој сетвеној површини где је, (а то се може видети касније), био заступљен већи број отпорних корова на досадашње хербициде.

У циљу праћења вегетационог пораста пшенице, корова и хербицидног деловања примењених средстава, даје се општи приказ метеоролошких елемената за период март — јули 1970. године.

Табела 1. Метеоролошки подаци

Месеци	Падав. Бр. киш.		Мин. тем.		Макс. тем.		средње дн.	
	у mm/m ² дана		од — до		од — до		од — до	
1. Март	39,8	9	—6°C	— 9°C	—1,0°C	—22,0°C	—1,0°C	—16,0°C
2. Април	61,0	10	—4°C	—11°C	7,0°C	—22,0°C	3,0°C	—18,0°C
3. Мај	119,3	16	—1°C	—13°C	10,0°C	—30,0°C	5,0°C	—20,0°C
4. Јун	82,7	17	7°C	—15°C	11,0°C	—30,0°C	8,0°C	—22,0°C
5. Јул	100,2	10	5,5°C	—20,5°C	16,0°C	—32,5°C	11,4°C	—24,7°C

На основу наведених података види се да су падавине, које су биле у току вегетационог периода раста пшенице, допринеле ефикаснијем деловању Banvela-M и Banvela-P. Међутим, обилне падавине током пролећа утицале су како на активирање пестицида тако и на делимично испирање истих у дубље слојеве земље. Поред тога, умногоме су утицали и на брзину ницања коровских биљака, тако да је на нетретираној парцели дошло до јаке закоровљености.

Ниске температуре које су владале у току пролећних дана имале су утицаја на каснију појаву корова у пшеници. У оптималном моменту за примену хербицида, у фази 5—6 листова, па чак и у фази бокорења пшенице, закоровљеност је била сасвим слаба. Међутим, делимично продужно дејство препарата дошло је донекле до изражаја код оних који су се касније појавили.

Методика истраживања

Оглед је постављен у околини Пирота. На огледној парцели били су заступљени, у првом реду, они корови који су постали отпорни на селективне хербициде из групе 2,4 D и МСРА. Огледна површина износила је 1 ha.

Оглед је постављен у четири понављања са случајним распоредом парцеле, где су се налазиле уједно и контролне парцеле.

Третирање огледа Banvelom-M и Banvelom-P изведено је 21. 4. 70. г. по лепом и сунчаном времену када је на примарном стаблу бокора пети лист у завршном а шести у почетном образовању. Тада су се и корови налазили у свом почетном развоју, када су уједно и најосетљивији према хербицидима.

Резултати истраживања

Пре третирања огледне површине, виноградарском прскалицом, извршено је утврђивање врсте корова, а добијени резултати дати су у табели бр. 2.

На огледној површини проценат заступљених корова ишао је у прилог отпорнијих корова. Највише је заступљена била зракаста смрауља (календро), гулица, подланица, безлисни граор, попонац, пољски љутић, мртва коприва, а нешто мање паламида, сапуњача, девојачка трава, маљава грахорица и низ других мање значајних врста чије присуство није имало великог утицаја на закоровљеност културе.

Оцењивање закоровљености и ефикасности дејства хербицида извршено је 14. 5. 1970. год.

На бази контроле бројности корова, оценом дејства хербицида према Е. Р. С, као и израчунавањем коефицијента ефикасности хербицида по Dodelu J. В. и др. добили смо следеће резултате. (Табела 2, 3, 4.)

Таб. 2. Просечан број корова по 1 м²

Р. бр.	Списак корова	Banvel-M 4 l/ha	Banvel-P 4 l/ha	Kontrola
1.	Bifora radians	—	1	22
2.	Galeopsis tetrahit	1	1	11
3.	Rhinautis hirsutus	1	1	7
4.	Lathirus aphaca	—	—	13
5.	Gallium aperine	—	—	6
6.	Ranunculus arvensis	—	—	16
7.	Caucalis daucoides	—	—	14
8.	Polygonum convolvulus	—	—	8
9.	Fumaria officinalis	—	—	6
10.	Polygonum hidropiper	—	—	7
11.	Delphinium consolida	—	—	8
12.	Adonis aestivalis	—	—	4
13.	Vicia villosa	—	—	5
14.	Papaver rhoeas	—	—	2
15.	Matricaria camomila	—	—	5
16.	Cirsium arvense	—	—	6
17.	Vacaria parviflora	—	—	3
18.	Centaurea cyanus	—	—	9
19.	Capsela bursa pastoris	—	—	3
20.	Sinapis arvensis	—	—	13
С В Е Г А		2	3	168

Код контроле ефикасности спроведених мера као и контроле бројности корова код огледа и контролних парцела обавили смо по шест бројања, на површини од 1 м² по случајном избору.

Таб. 3. Оцена дејства хербицида према Е. Р. С.

Ред. бр.	Препарат и доза	Бр. кор. по 1м ²	Субјек. оцена (1-9)	Фито токс. (1-9)	Сузбијање корова %	Општа оцена	Заступљени корови по сл.
1.	Banvel-M 4L/ha	2	2	1	99	odlična	2,3
2.	Banvel-P 4L/ha	3	3	2	89,5	odlična	1,2,3
3.	Kontrola	168	9	1	0	—	1—20

**Таб. 4. Коefицијент ефикасности хербицида по:
Dodelu J. Б. и др.**

Ред. бр.	Доза и препарат	Коefиц. ефикасности
1.	BANVEL-M 4l/ha	99
2.	BANVEL-P 4l/ha	99

Разматрање резултата

Оценом закоровљености 25 дана после третирања, утврђено је на контролном делу парцеле 20 коровских врста, док је на површинама третираним са хербицидима број корова сведен на 2—3.

На бази претходне табеле види се тачан преглед дејства примењених хербицида, као и колико је смањен број коровских врста на третираним парцелима у односу на контролу.

Захваљујући примени ових хербицида постигнут је уједно и највећи принос пшенице са третиране површине, где се склоп биљака по 1 м² кретао од 580—600 а на контролној 480—510.

Посебно што је за горње Понишавље интересантно, то је да су примењени хербициди, у односу на контролу, испојили своје врло добро хербицидно дејство и то на оне корове који су били отпорни на једнострану примену транслокационих хербицида из феносирђетне групе.

Ако посматрамо појединачно сваки препарат и његово дејство на коровске биљке, можемо уочити сасвим непатне разлике. Banvel-P има нешто већу фототоксичност на пшеницу у односу на Banvel-M који скоро не испољава ову особину.

Закључак

На основу резултата примењених хербицида могу се извући следећи закључци:

1. Хербицид Banvel-M и Banvel-P примењени у дозама од 4 лит./ха за сузбијање корова у пшеници у потпуности задовољавају, тако да је њихово хербицидно дејство изнад очекивања.

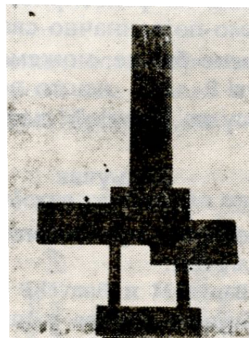
2. Боље резултате добили смо, у погледу сузбијања отпорних корова, употребом Banvela-M, који је уједно и мање фототоксичан од Banvela-P. Под фототоксичношћу подразумева се стварање делимичне депресије третиране пшенице, која порастом исте убрзо ишчезава.

3. Оптимални рок прскања овим хербицидима је почетак бокорења озиме пшенице, тј. онда када је на примарном стаблу бокора пети лист у завршном а шести у почетном развоју.

4. Уколико се закасни са правовременом применом ових хербицида, добијају се далеко слабији резултати а и сама фототоксичност тј. депресивност усева долази до јачег изражаја.

5. Употребом оба препарата принос пшенице на свим огледним парцелама, у односу на контролу, знатно је повећан.

Како су ово једногодишњи резултати, а временски услови у години испитивања су били врло повољни за развој корова, то ради провере резултата огледе треба поновити.

Др ЈОВАН ПЕТРОВИЋ

ПЕЋИНА ВЕТРЕНА ДУПКА У СЕЛУ ВЛАСИ

Пећина Ветрена дупка се налази у атару села Вла-се, у северним огранцима Влашке планине, на левој страни долине Јерме, притоке-саставнице реке Нишаве. Она је из-грабена у кречњачком масиву брда Пештерице и има два улазна отвора. Нижи, односно излазни отвор Ветрене дуп-ке је на страни Јерме, непосредно изнад села, на 420 м висине. Смештен је у средини стрме долине периодског по-тока, око 40 м изнад алувијалне равни реке. Виши, однос-но понорски улаз у пећину је на југоисточној страни изду-женог Беровичког поља, на потесу Колибе, под вертикал-ним, амфитеатрално засведеним кречњачким литицама, на висини од 700 м. Изворски и понорски улаз у пећину Вет-рена дупка удаљени су, у правој линији, око 1,6 км. Висин-ска разлика између горњег и доњег отвора износи 280 м. Пећином Ветрена дупка повезано је подземно затворено Бе-ровачко поље са долином реке Јерке. Она служи као ото-ка овог поља и настала је у систему понорнице Беровичке реке. Од аутопута Ниш — Димитровград, односно села Су-кова, удаљена је око 10 км.

Главне физичко-географске одлике ближе околине пећине*

Геолошку грађу пећине Ветрена дупка и њене бли-же околине сачињавају стене палеозојске и мезозојске ста-рости. Као најстарије стене, које се јављају у околини пе-ћине и чине подину млађим творевинама, показују се пер-мски црвени пешчари. Они се јављају у долини Јерме на

*) Испитивања пећине Ветрена дупка вршена су у више наврата. Организовао их је Републички завод за заштиту природе СР Србије, а учествовали су чланови Спелеолошког одсека Београда, Новог Сада и Загреба и професори др А. Гигов и К. Спасов.

више места, а узводно и низводно од ерозионог проширења код села Власи имају велико распрострањење. У овом проширењу они су откривени претежно на десној страни Јерме. Знатно веће распрострањење пермски црвени пешчари имају у Беровичком пољу. Ту су они представљени једном уском али врло дугачком зоном, правца СЗ—ЈИ, окруженом мезозојским кречњацима. У њима је изграђено дно Беровичког поља.

Мезозојски, кредни кречњаци имају у непосредној околини пећине знатно веће распрострањење. Од њих је изграђен венац Влашке планине, на југозападу, као и све-роисточни оквир Беровичког поља. У пределу око пећине, на ободу поља и у долини Јерме, ови кречњаци припадају баремском и апстком кату. Они се јављају као масивни, у кањону Јерме, банковити и слојевити. Јако су поремећени и испресецани многобројним пукотинама свих врста и димензија. У кречњачком брду где лежи пећина њих, поред осталих пукотина, пресеца и један зјапећи расед, који ол понора у Беровичком пољу води све до долине Јерме. Чини се да су апстски кречњаци, иначе претежно слојевити, јаче изломљени. Они су више заступљени северно од пећине која је једним делом изграђена и у њима. Остали седименти, а то су алувијалне насlage у Беровичком пољу и долини Јерме, немају значаја за постанак и развитак Ветрене дупке.

Долина Јерме и Беровичко поље, поред венца Влашке планине, основни су елементи у рељефу непосредне околине пећине Ветрена дупка. Постанак пећине управо је везан за некоординирану еволуцију ових посебних геоморфолошких целина. Доњи отвор пећине налази се на страни Јерме управо на месту где ова река напушта свој кањонски део и улази у омање ерозионо проширење код села Власи. Свој кањонски део она је усекла у масивним, више стотина метара дебелим кречњацима, који се вертикалним литицама надносе над ерозионо проширење. Јерма је њиме управо пресекла венац Влашке планине. Северозападно од ерозионог проширења Власи, чије се дно налази на 380 м висине, лежи Беровичко поље. Од долине Јерме одвојено је кречњачком масом брда Пештерице, које га уоквирује и затвара са југоистока. Дно поља изграђено је у пермским црвеним пешчарима, а оквир му је од кредних кречњака. У правцу СЗ—ЈИ поље је дуго 8,5 км, а највећа ширина дна је 1,8 км. Нагнуто је према ЈИ и најнижа тачка у пољу лежи на 700 м висине. То је део око понора Пештерице са којим почиње пећина Ветрена дупка.

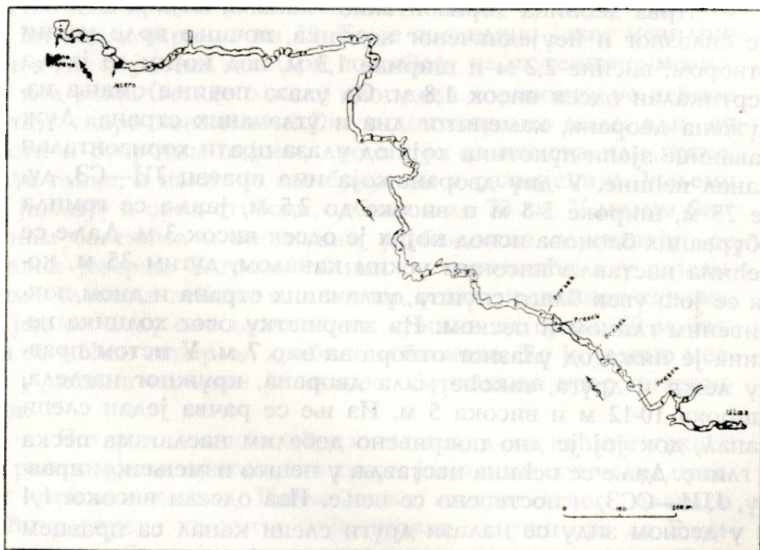
На кречњацима непосредне околине Ветрене дупке развијен је крашки рељеф. Најчешћи су шкрапари и плитке, претежно тањирасте вртаче. На брду Пештерици вр-

таче се јављају у једном континуелном низу којим је означено дно старе, прекрашке долине. Најдубље вртаче јављају се непосредно изнад канала пећине Ветрена дупка. Контакт између пермских црвених пешчара и кречњака означен је редовно високим одсецима на којима су заступљене ребрасте шкрапе.

Хидрографски односи у пределу око пећине врло су сложени и интересантни. У долини Јерме, око села Власи, избијају врло снажни стални и периодски извори и врела. Сем крашких извора овде се јављају и два снажна краш ко-термална врела, што указује на постојање раседне линије правца Ј—С. У Беровичком пољу образује се, на пермским црвеним пешчарима, нормална хидрографска мрежа. Све воде сливају се према Беровичком језеру које лежи у најширем делу поља. Из језера, дугог око 800 м и широког 240 м, истиче отока која увире у сталне и периодске поноре на ЈИ страни поља под Пештерицом. Ове воде избијају на површину, у виду сталних и периодских врела, у долини Јерме код села Власи, односно под доњим отвором Ветрене дупке(2,54).

Морфографске особине пећине

Пећина Ветрена дупка састоји се из два основна морфолошка елемента који изграђују подземни крашки рељеф: хоризонталне пећине Ветрене дупке и вертикалне јаме Пештерице. У њиховом склопу јављају се пратећи под-

План пећине Ветрена дупка

ерозиони басени са језерима, а накита је знатно мање. У удубљењима је знатно више пећинске глине. И на овом делу пећина изразито меандрира, оштро и лактасто скреће, а на једном делу има чак и правац ЈЗ, истина врло кратко. Ширина канала креће се од 2,5 — 8 м а висина од 3—7 м. Са углачаним странама и великом висином он местимично има изглед процепа или кањона. Континуелан улазни пад прекидају одсеци супротног нагиба а чешћа су и сифонска сужења која леже у висини дна пећине. Главно сифонско Велико језеро смештено је у једном ерозионом удубљењу. Дугачко је око 20 м, широко до 3 м а дубоко и до 9 м. Пећинска таваница је местимично свега 20 см изнад нивоа воде у језеру. Испред језера нагомилане су дебеле наслаге расквашене пећинске глине.

Пета, последња проходна деоница хоризонталне пећине Ветрене дупке почиње од Великог језера и завршава се у лавиринту полупроходних канала иза Блатне дворане. Овај део пећине има правац ЈИ—СЗ и по димензијама знатно се разликује од претходних делова Ветрене дупке. И поред честих благих скретања ширина канала остаје непромењена. Зидови су још јаче углачани а дно је покривено дебелим наслагама пећинске глине. Блатна дворана заузима посебно место. То је највећа подземна просторија у систему пећине Ветрене дупке. Дуга је око 35 м а широка преко 25 м. Висина јој варира али испод понора и јаме Пештерице, под којом лежи, већа је од 45 м. У дворани је наталожен слој глине дебео преко 150 м. Горњи делови су расквашени док доњи, хоризонтално страфиковини, делимично очврсли. У овим наслагама усечен је сплет минијатурних подземних долиница, вертикалних страна и уског дна. Оне се увлаче између огромних кречњачких блокова и спајају у канал који из Блатне дворане води даље на СЗ. Међутим, пећина Ветрена дупка је у продужетку, тј. за још око 200 м, само делимично проходна. Јер, у овом њеном делу процес обурвавања и уношења материјала кроз активне поноре врло је интензиван, због чега је и пролаз отежан.

Јама Пештерица. — Пећина Ветрена дупка управо почиње вертикалном јамом Пештерица. Од јаме, која представља најстарији понор у Беровичком пољу, отпочело је изграђивање подземних канала Ветрене дупке. Отвор Пештерице, која се налази у југоисточном ободу Беровичког поља, у врху кратке скрашћене долинице, циновских је димензија. Долиница је управо слепа, а са југоистока њу затвара вертикалан, десетина метара висок, кречњачки биед амфитеатралног изгледа. Пречник отвора износи око 40 м а усечен је у кречњачком масиву Колибе (858 м). На северозападној страни јама је отворена према Беровачком пољу и тај део њеног оквира лежи на 700 м висине.

Горњи нешто искошени део јаме има правац ЈЗ-СИ. Блажа страна је покривена огромним кречњачким блоковима који се ослањају на прву степеницу јаме. Ова степеница лежи на 40 м релативне дубине. Покривена је лучним сводом и потпуно заравњена, а дно јој покрива дебели слој површинског, наносног материјала. На око 3 м изнад дна степенице јавља се читав сплет канала, управљених према СИ и ЈИ, који се после десетак метара нагло обрушавају. Главни канал јаме наставља се одсеком високим 12 м, под којим је друга степеница. Димензија јаме су нешто смањене, ширина јој износи 12 м а дужина 14 м. Доња степеница широка је 8 м. Испод ове полице почиње вертикалан канал Пештерице, који савија у правцу СИ, дубок 35 м, и нешто смањених димензија. Трећа и последња полица, широка око 6 м, лежи на 87 м дубине. На њој су нагомилани кречњачки блокови допетти са површине.

Главни део јаме Пештерице почиње превисом испод треће полице. Овај део јаме потпуно је вертикалан, широк 12—16 м, а дубок је 68 м. Њиме јама Пештерица избија у Блатну дворану, односно на високој таваници хоризонталног дела пећине Ветрена дупка. Укупна дубина Пештерице, од оквира јаме до дна Блатне дворане, износи 155 м. То је уједно и најдубља позната јама у плитком кршу источне Србије.

Око 250 м узводно од Пештерице јавља се друга јама, активан понор. Она је такође у ободу Беровичког поља и у њој се завршава плитко корито Беровичке реке. Дубока је преко 80 м и делимично је непроходна, а са Ветреном дупком повезана је узводно од Блатне дворане, у делу лавиринтских канала пећине. Још узводније налази се група алувијалних понора, који такође припадају систему Ветрене дупке. Само ови су понори због наноса непроходни, а њихова веза утврђена је хидролошки.

Укупна дужина пећине Ветрена дупка, хоризонталног канала и Пештерице, без бочних слепих каналића, износи 2.760 м. Са каналима до активних понора, који су само делимично проходни, дужина пећине прелази 3 км.

Хидролошке и климатске одлике пећине

Хидролошке особине пећине Ветрена дупка непосредно су зависне од режима падавина и површинских вода, односно од њиховог стања у акумулационом басену Беровичког поља. Микроклиматске одлике пећине одговарају њеним димензијама и конструкцији хоризонталног капала и вертикалних јама, заправо понора, и стања воде у

њима. По својим хидролошким особинама Ветрена дупка припада прелазном типу пећина са врло уједначеним микроклиматским карактеристикама.

Хидролошке одлике. — Ветрена дупка је хидролошки врло интересантна пећина. Изузимајући стајаће и процесне воде, којих има у свим деловима пећине, у систему Ветрене дупке издвајају се хидролошки три различита дела: понорска зона са сталним током, највећи део хоризонталне пећине са периодским подземним током и излазни део пећине са Пештерицом на другој страни са повременим токовима.

Беровичко поље, које има све одлике поља у кршу, одводњава се подземно, кроз поноре и пећину Ветрена дупка. Ветрена дупка представља проводни колектор подземног тока Беровичке реке због чега стање воде у њој зависи од режима воде у Беровичком пољу. Сагласно са режимом падавина и температура у високом Беровичком пољу се јављају два максимума и два минимума у водостањима. Главни максимум је у пролеће и последица је топљења снега и пролетњих падавина. Споредни максимум вода јавља се у јесен као резултат споредног максимума падавина. Главни минимум је у другој половини зиме, због ниских температура и снежних падавина, а споредни у другој половини лета због малих падавина и високих температура. Све воде Беровичког поља најпре се акумулирају у Беровичком језеру, које је дубоко највише 4,5 м. За време минимума воде овог језера пониру у самом кречњачком ободу басена. Тада у поноре доњег дела поља увире само воде са непосредног слива, односно из слабих контрактних извора. Током пролетњег и јесењег максимума из језера истиче отока која увире у алувијални и виши крашки понор. Када алувијални и први крашки понор не могу да приме и проведу сву воду, у доњем делу се образује периодско језеро. При изузетно високим водама језеро нарасте све до отвора Пештерице и тада ова јама постаје активан понор.

У делу Ветрене дупке, узводно од Блатне дворане, јавља се сталан подземни ток. У току лета кроз ове непроходне канале протиче свега неколико литара воде у секунди. У Блатној дворани овај слаб подземни ток се губи, пропада у ниже, још неразрађене подземне канале. Током пролећа и јесени, када су у Беровичком пољу максималне воде, активни су и први кречњачки понори. Вода која у њима понире испуни највећи део хоризонталне пећине, све до излазног дела Ветрене дупке. За време изразито високих вода у пољу, када постане активан и понор Пештерица, а то се догађа врло ретко, вода испуни читав хоризон-

талан део пећине и почне истицати и на доњем отвору. И док је Пештерица активан понор скоро сваке друге године, нарочито када се загуше узводни понори, из доњег отвора пећине избија повремено врело у просеку сваке 10-15 године. Иначе, стални и пиреодски извори, који се хране водом из пећине Ветрена дупка, избијају око 40 м испод отвора пећине, на додиру алувијалне равни и кречњачког обода ерозионог проширења код села Власи. Максимална издашност ових извора креће се и до 1,5 м³/сек. воде, која количина увире и у поноре на југоисточном ободу Беровичког поља. Када ради и повремено врело издашност свих извора што се хране из пећине, односно Беровичког поља, може бити већа од 3 м³ сек. За време минимума издашности сталних извода овуда на свега 2—3 л/сек.

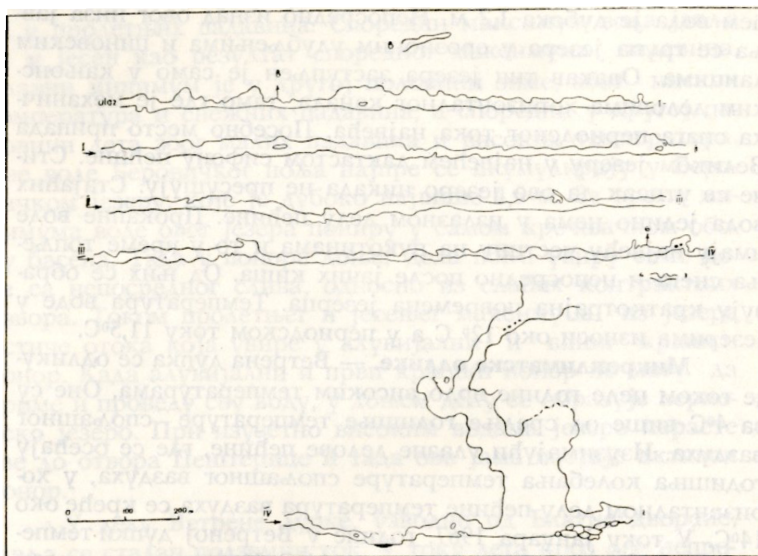
Стајаће воде у пећини Ветрена дупка јављају се скоро у свим деловима хоризонталног канала. Најчешће се срећу у сифонским, лактастим деловима пећине, затим у ерозионим и бигреним басенима. У средњем делу хоризонталне пећине Ветрене дупке налази се читав низ ступњеви-то поребаних бигрених басена испуњених водом. У највећем вода је дубока 1,2 м. Непосредно изнад овог низа јавља се група језера у ерозионим удубљењима и циновским ланцима. Овакав тип језера заступљен је само у кањонским деловима хоризонталног канала, тамо где је механичка снага периодског тока највећа. Посебно место припада Великом језеру у највећем лактастом сифону пећине. Стиче се утисак да ово језеро никада не пресушују. Стајаћих вода једино нема у излазном делу пећине. Прокапне воде имају највећу честину на пукотинама и то у време топлења снега и непосредно после јачих киша. Од њих се образују краткотрајна повремена језерца. Температура воде у језерима износи око 12° С а у периодском току 11,5°С.

Микроклиматске одлике. — Ветрена дупка се одликује током целе године врло високим температурама. Оне су за 4°С више од средње годишње температуре спољашног ваздуха. Изузимајући улазне делове пећине, где се осећају годишња колебања температуре спољашног ваздуха, у хоризонталном делу пећине температура ваздуха се креће око 14°С. У току јануара 1967. године у Ветреној дупки температура ваздуха је била констатно 14°С. Истовремено температура спољњег ваздуха спуштала се и до —24°С. Максимална измерена температура у пећини имала је вредност од 16°С. Температурна колебања у пећини запажена су само у излазном делу, до дубине од око 50 м, и у јами Пештерици до треће степенице.

Ветрена дупка је добила име по врло снажним ваздушним струјањима која се осећају на једном и другом отвору пећине. Током зиме из отвора Пештерице куља топао

пећински ваздух тако снажно да се топлота осећа десетине метара око отвора. Под утицајем пећинског, топлог ваздуха око Пештерице се и у време најнижих температура топи снег а на дрвећу се ухвате дебеле наслаге иња. Преко лета снажније струјање, сада хладнијег пећинског ваздуха, осећа се на доњем излазном делу пећине. У самој пећини, због већ описаног меандарског склопа релативно уског канала, кретања ваздушних маса осећају се само у суженим, сифонским деловима. Нешто снажнија струјања забележена су у сифону код Великог језера.

Влажност ваздуха у пећини Ветрена дупка велика је током целе године. Истина, највећа zasiћеност јавља се у пролеће и јесен, у време топљења снега и јачих падавина, када су и процедурне воде најгушће, и износи и до 98%. Најмања је у току зиме и крајем лета, у време када у Ветреној дупки има најмање воде, свега 82%. Висок проценат влажности у ваздуху Ветрене дупке последица је релативно високих температура и zasiћености водом која је константна у овој пећини.

Уздужни профил пећине Ветрена дупка

Постанак и развој пећине

Ветрена дупка је типично понорско-врелска пећина створена у систему реке понорнице. Њен постанак везан је за процес скарићавања једне од старих речних долина и каснију еволуцију Беровичког поља. Изградња верти-

калних понорских и хоризонталних врелских канала Ветрене дупке условљена је висинским разликама у околном рељефу. Док је Беровичко поље заостало у својој вертикалној усецању, Јерма је своју долину урезала врло дубоко.

Најзад, рад подземних вода понорнице омогућен је и постојећим тектонским предиспозицијама, раседним и другим пукотинама, које су честе у поремећеним кречњацима брда Пештерице.

Флувијална фаза у овом делу Влашке планине и Понишавља означена је развојем нормалне долине Беровичке реке, леве притоке Јерме. Прекрашка притока Јерме изграђивала је своју долину у синклинали правца СЗ—ЈИ, на пермским пешчарима у горњем и кредним кречњацима у доњем делу. За разлику од Јерме на истоку и Присјанске реке на западу, које су своје долине усекле попречно на правац венца Влашке планине, Беровичка река усеца своју долину паралелно са суседним антиклиналама, изграђеним од кредних кречњака. Нормалан развој ове долине био је прекинут на висини од 740 м, када у доњем кречњачком делу флувијалну ерозију смењује крашки процес.

Процес скаршњавања, који је отпочео на 740—760 м висине, означаје прву фазу у изграђивању пећине Ветрене дупка. У горњем делу прскрашке долине, на водонепропустним стенама, развија се самостално Беровичко поље. У доњем кречњачком делу на површини се стварају вртаче, а у подземљу јаме и пећине. Еволуција Беровичког поља непосредно је, у даљем процесу, зависна од стварања пећине Ветрена дупка. Јер, од капацитета понора и пропусне моћи подземних канала ове пећине зависи и одводњавање Беровичког поља, односно флувијална ерозија на водонепропустним стенама. Ветрена дупка постаје већ у првој фази главни одводни колектор за воде поља.

Све ове промене наступиле су као последица тектонских и других збивања у широј околини, односно у Понишављу. Са ступњевитим повлачењем језера из Пиротске котлине његове притоке, међу којима је и река Јерма, оживљавају своју вертикалну ерозију. Њихово интензивно усецање нису могле да прате притоке другог реда, нарочито не оне које сакупљају воду са малих сливова. Флувијалну ерозију у долинама ових река, уколико су кречњачког састава, замењује крашка ерозија, а површинско отицање уступа место подземном.

Са отварањем понора у пределу Колиба Беровичка река постаје понорница. Њене воде, у првој етапи, отичу подземно само једним делом. У другој етапи, када су понори и подземни канали још више проширени, крашким делом долине теку само изузетно високе воде. Најзад, у трећој етапи, када су канали пећине Ветрена дупка прошире-

ни до те мере да могу примити и спровести и изузетно високе воде, Беровичка река постаје права понорница. То се догодило када је долина Јерме већ била усечена и спуштена за 280—320 м испод нивоа долине Беровичке реке.

Подземни ток Беровичке реке, користећи постојеће тектонске предиспозиције, врши снажну ерозију у унутрашњости кречњачке масе брда Пештерице. У горњем делу, због великог пада, механичка ерозија је интензивнија од хемијске. Она је потпомогнута и материјалом, еродираним са водонепропустних терена, који понорница уноси у подземне канале, вршећи њима снажну корозију. У хоризонталном делу пећине хемијска ерозија је заступљенија, нарочито у оним деловима где је подземни ток, због малог пада или успора, био смиренiji. Оваквим начином рада подземни ток је у горњем делу изградио претежно вертикалне а у доњем хоризонталне канале. Вертикална јама понора Пештерица, дубока 155 м, представља највећу до сада познату јаму у кршу источне Србије. И вертикални и хоризонтални канали пећине изграђени су захваљујући раседима који пресецају кредне кречњаке све до подине састављене од палеозојских, односно пермских црвених пешчара.

Даља еволуција пећине Ветрена дупка везана је за отварање узводних понора и премештање тока у дубину. Пештерица и Ветрена дупка су већ давно постале пећине периодски колектори, јер се подземни ток у њима јавља само у време максималних вода. То значи да су се испод овог система пећинских капала образовали нови, који истина не могу да приме и проведу максималне воде. На овакав закључак упућују не само нижи понори у Беровичком пољу већ и стални и периодски извори код села Власи, који већ избијају на додиру алувијалне равни Јерме и кречњачког обода.

Пећина Ветрена дупка све више губи своју хидролошку функцију. На то указује и релативно богат накит који се јавља у хоризонталном делу пећине. Масивни стубови и моћни саливи могли су настати једино у време дуготрајних сувих периода, када пећином није протицао подземни ток. Бигрени басени, сталагмити и крхки кристали указују да се периодске воде у хоризонталном делу Ветрене дупке јављају само у нижим, спуштеним деловима. Иначе, они се не би могли одржати у условима сталног појављивања и кретања воде периодског тока. Посебно је интересантна појава да се највише накита јавља у средњем делу пећине, док га узводно од Великог језера и у излазном сложеном каналу готово нема. Богато заступљен пећински накит не

само да је разноврстан, са изузетним облицима и фигурама, већ је и разнобојан, у нијансама од белих до црвених, обојених кристала калцита.

Закључак. — Ветрена дупка је типична понорско-врелска пећина постала у систему понорнице Беровичке реке. По својим димензијама она спада у ред најдужих пећина у плитком кршу источне Србије. Састоји се из вертикалних и хоризонталних канала. Јама Пештерица, којом у Беровичком пољу почиње пећина, представља најдубљи понор у овој крашкој области. Тектонски предиспонирана Ветрена дупка је створена радом првенствено механичке ерозије. Зато и има меандарски карактер, са честим сифонским сужењима и подземним процепима и кањонима, безбројним циновским лонцима и ерозионим удубљењима. Стране пећине су углачане а дно је каменито или покривено глином, песком и шљунком страног порекла. Овај материјал управо потиче из водонепропустних терена Беровичког поља а у пећину га уноси понорница.

Са отварањем нижележећих канала Ветрена дупка све више губи своју хидролошку функцију. У садашњем периоду она представља повремено водоколектор. То је разлог да се у појединим деловима пећине, која се одликује и посебним микроклиматом, јавља богат пећински накит. Близу прометног пута Ниш — Софија, проходна на целој дужини и то у већем делу године и у живописној долини Јерме, пећина Ветрена дупка заслужује посебну пажњу туристичке привреде, односно туристичких и других заинтересованих стручњака.

ЛИТЕРАТУРА:

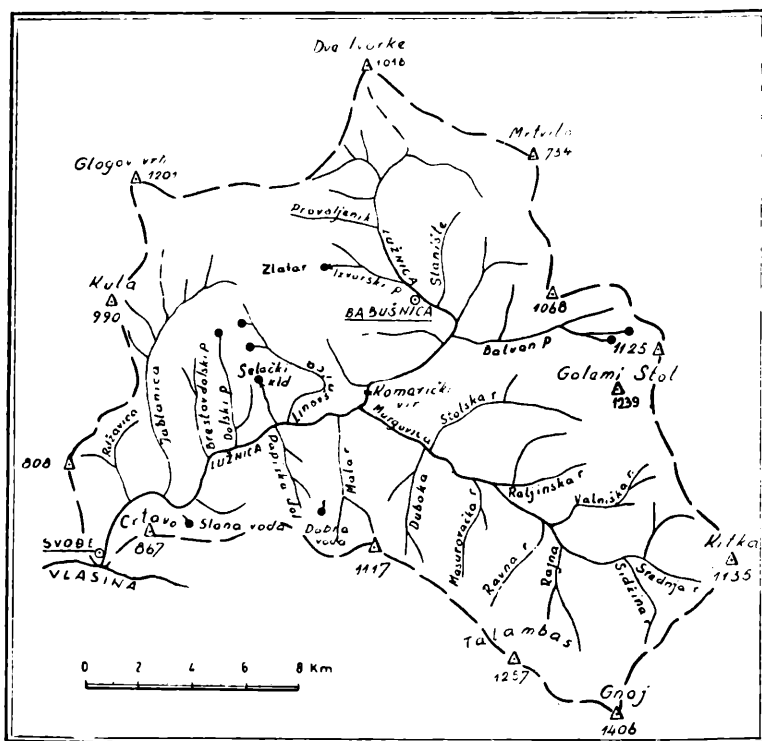
1. Геолошка карта Југославије. Лист Пирот, 1:100 000.
2. Јован Петровић: Крашка врела у долини Јерме. Гласник СГД, св. 32. Београд, 1956. год.

Мр СТЕВАН СТАНКОВИЋ
Мр ТОМИСЛАВ МЛАДЕНОВИЋ

РЕКА ЛУЖНИЦА

Река Лужница је највећа и водом најбогатија притока Власине. У оквиру проучавања река СР Србије посебно је привукла нашу пажњу и биће предмет овог кратког рада, који представља прилог познавању хидрографских прилика у сливу реке Власине, односно, непосредне околине Пирота.

Сл. 1. Карта слива реке Лужнице

Лужница постаје од више потока који се састају недалеко од узвишења и тврђаве „Јермија”, недалеко од

Бабушнице, на надморској висини од 515 м. Као главни изворишни крак Лужнице узима се поток који извире између врхова Дебели дел (961 м) и Момчиловац (960 м). Дужина Лужнице са овим изворишним краком је 38 км. Од Љуберашких врела (Комарице), где добија највише воде до ушћа у Власину, дужина тока је 16 км. Слив Лужнице има облик равностраног троуга. Протеже се од коте Две Иворке (1016 м), на северу, до Чуке (1317 м), на југу. Најзападнија тачка слива је код сел Боњинци, а најисточнија на тригонометру Китка (1135 м). Граничи се са сливовима Тегошнице, Јерме, Присјанске реке, Коритнице, Власине и Пусте реке. Дужина леве, јужне, стране развођа је 58,5 км, а десне, северне, стране 28,5 км. На Црном врху и Сувој планини, на дужини од око 20 км, развође је неодређено, јер се ту јављају моћне наслаге кречњака. Посматрано у целини, развође се одликује великом дисекцијом. Узвишења се смеђују са прседлинама, преко којих се из слива Лужнице најлакше прелазе у суседне сливове. Површина слива је 310,5 км² а укупна дужина свих токова 389 км. Густина речне мреже износи 1253 м/км² слива. До водотока падавине прелазе просечан пут од 798 м. Главне притоке Лужнице су: Линовшница, Јабланица и Рцовица, са десне стране, и Балван и Мурговица, са леве стране. Детаљнији преглед морфометријских показатеља Лужнице и њених притока дат је у табелици 1. За њену израду послужиле су нам топографске карте размере 1:50.000 и основни обрасци за израчунавање густине речне мреже, односно, просечне дужине пута падавина до токова.

Слив реке Лужнице лежи у умереноконтиненталном делу југоисточне Србије. Овакав положај слива има одговарајући pluвиометријски и термички режим, који се одражавају на водостање и протицај. Велика дисекција рељефа слива условљава разноликост климатских елемената у нижим и вишим деловима слива, што је, такође, од значаја за хидрографске прилике.

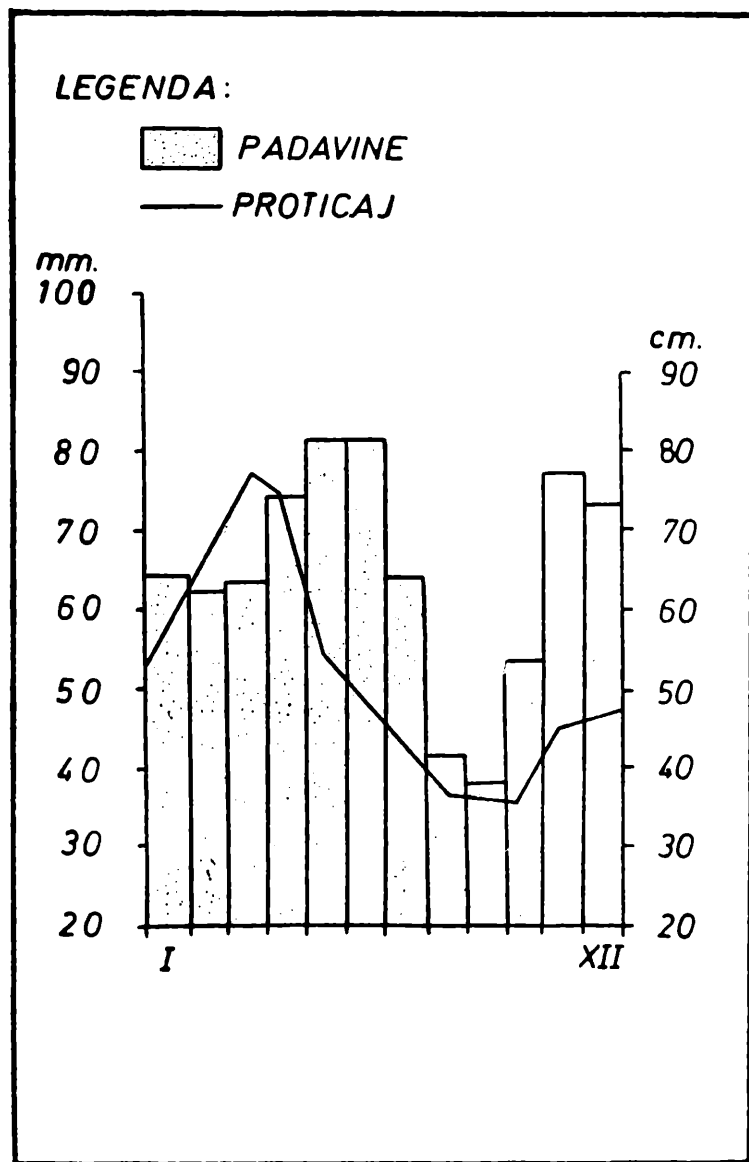
Падавине у сливу Лужнице осматрају се у Бабушници (495 м надморске висине; периоди осматрања 1926. до 1940. и 1950 — 1967. год.) и Свођу (300 м надморске висине; период осматрања 1950 — 1967).

Табл. 2. Средње месечне и годишње количине падавина у мм

Станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Бабушница	43	43	52	71	90	70	36	56	35	77	57	51	681
Бабушница	48	49	46	56	60	75	50	35	37	46	69	60	631
Свође	64	62	63	74	81	81	64	41	38	53	77	73	771

Табела 1. ХИДРОЛОШКИ ПОКАЗАТЕЉИ РЕКА У СЛИВУ ЛУЖНИЦЕ

Т О К	Дужина тока у км	Укупна дужи- на тока у сливу км	F у km ²	D=m/km ²	L=и m, по Нојману	Укупан пад у м.	Просечан пад у %0
ЛУЖНИЦА	38,0	389,0	310,5	1.253	798	541	14,2
Стрижевачка р.	4,0	6,0	7,5	800	1.250	103	25,7
Проваљеник	5,0	7,0	11,0	636	1.571	238	47,6
Изворска р.	3,0	5,5	5,5	1.000	1.000	225	75,0
Линовница	7,0	10,0	10,5	952	1.050	538	76,8
Долска р.	6,0	8,5	5,4	1.750	635	386	64,3
Брестовдолски п.	4,0	8,5	4,5	1.844	529	192	48,0
Јабланица	10,5	23,5	19,0	1.236	808	582	55,4
Рцавица	8,0	22,0	14,5	1.517	659	362	45,2
Папска дол.	3,0	7,0	4,5	1.555	643	470	156,6
Мала р.	5,5	17,5	10,5	1.666	600	460	83,6
Мурговица са Средњом	16,0	109,5	113,0	969	1.031	412	25,7
Балван п.	7,0	9,0	5,5	1.636	611	532	76,0
Сланиште	6,5	10,0	3,5	2.858	350	142	21,8

Сл. 2. Графички приказ падавина и протицаја Лужнице код Своћа

На обе станице, у сва три периода, максимална средња месечна количина падавина је у мају, односно, јуну, а минимална у августу, односно, септембру. Разлике између максималне и минималне средње месечне вредности из-

носе 40 до 55 мм, што је незнатно с обзиром на континенталност подручја. Укупна годишња сума падавина износи 631 до 771 мм и мања је од просека за нашу земљу као целину. Расподела падавина по месецима је доста правилна. Ипак, највише падавина има у другом тромесечју. То су пролећне кише, које уз отапање снега и водом засићена издан, условљавају високе пролећне водостаје и поплавне таласе. За разлику од тога, најмање падавина има у трећем — летњем — тромесечју. Тада су и најнижи водостаји и најмањи протицаји па Лужници и њеним притокама.

Табл. 3. Расподела падавина по тромесечјима

Станица	I	II	III	IV	I	II	III	IV
Бабушница	138	231	127	185	20	33	18	29
Бабушница	143	291	122	175	23	30	19	23
Свође	189	236	143	203	24	31	19	26

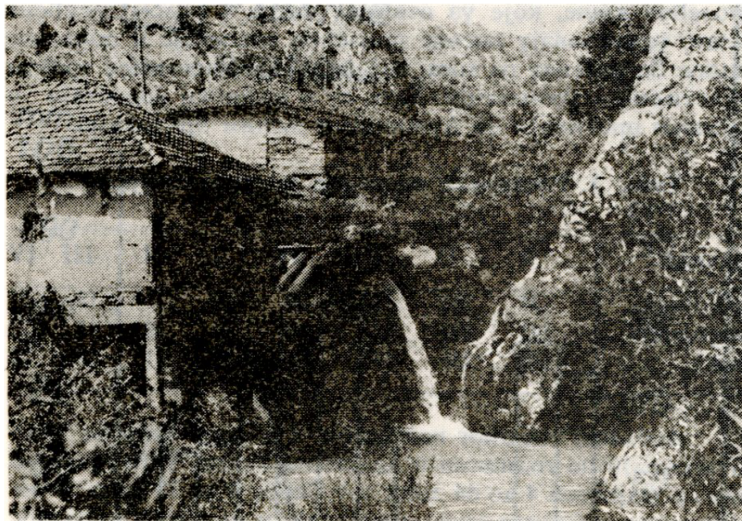
Дебљина снежног покривача и његово трајање знатно варирају по годинама и деловима слива. У Бабушници снег се задржава 4 до 64 дана, а у Свођу 4 до 35 дана. У вишим деловима слива снег дуже траје и има већу дебљину. Снежни покривач је од великог значаја за речни режим. Због ниских температура ваздуха у току зиме он се одмах не отапа. У протицају се јавља касније. Изазива високе водостаје, нарочито онда када се пагло отопи.

Остали климатски елементи, иако значајни за познавање режима реке, не осматрају се редовно, те их је немогуће анализирати. На основу података са околних станица, може се закључити да у највећем делу слива средње јануарске температуре ваздуха износе -1 до 1°C , а средње јулске 18 до 22°C . Апсолутне вредности су знатно више, односно, ниже. Условљавају апсолутну температурну амплитуду од 55 до 60°C , што је честа појава у источној Србији.

Вегетација у сливу Лужнице представљена је деградираним шумама, пашњацима, ливадама и антропогеним културама. Због одсуства вегетације на више места у сливу развијен је интензиван процес ерозије. Еродирани материјал доспева у токове и засипа њихова корита, условљавајући њихово померање уз одговарајуће штете и отварање нових ерозивних жаришта.

Рељеф слива Лужнице веома је разноврстан. Најнижу тачку представља ушће у Власину (311 м), а највишу кота Гној (1406 м), на јужном развођу. Основну црту рељефу дају клисурасте и дубоке долине Лужнице и њених притока. Између њих су усамљени врхови, стрми одсеци

и планинске косе. У погледу геолошке старости и петрографског састава слив је веома разноврстан. Јављају се пермски шкриљци и илгоцени пешчари и конгломерати, горње јурски флиш, дијабаз филитондне формације, затим, ланоровити кречњаци доље креде, лијаски разнобојни креч-

Сл. 3. Комарички вир — најјача врела у сливу Лужнице

њаци, ингурије ланита, неогене глинне, илмурак и песак и најмлађи алuviјални наноси.

Водостаји и протичаји токова у сливу Лужнице осматрају се само на Лужници код Своћа, непосредно пре ушћа у Власину, и то од 1962. године. Кота нулте тачке водомера је 311,08 м. Забележене вредности омогућују сагледавање неких основних законитости режима.

Табл. 4. Ниске, средње и високе воде Лужнице код Своћа

Водомер		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
	НВ	46	47	52	57	51	41	37	35	35	35	36	37	42
Своће	СВ	57	64	76	73	54	47	41	37	37	37	45	46	51
	ВВ	98	129	135	107	75	71	55	54	47	49	71	104	83

Из таблице 4 види се да је средњи годишњи водостај 57 см. Максимални средње месечни водостај је у марту. Настаје услед отапања снега крајем фебруара и појачаних пролећних киша. Висок водостај одржава се и у априлу, а затим брзо опала. Минимални средње месечни водостај траје током августа, септембра и октобра. Условљен је ма-

лом количином падавина и великим испаравањем у овим месецима. Амплитуда средњих месечних вредности водостаја износи 39 см. То је незнатна вредност, а последица је проширеног корита Лужнице на месту водомера, те при вишим водостајима вода може широко да се разлива, док вертикална компонента није изражена. При високим водама настају поплаве. Оне су ограничене на ниску алувијалну раван. Штете су знатне, јер је ова добро обрађена.

Са променама водостаја мења се и протицај. За време малих вода Лужница је слаб поток, а за време великих вода брза, мутна и „дивља“ река која изазива поплаве и наноси штете.

Табл. 5. Мале, средње и велике воде Лужнице код Своћа (м³/сек)

Воломер		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
	МВ	2,0	2,8	2,5	3,4	2,0	1,5	1,0	0,9	1,0	1,0	1,0	1,0	1,7
Своће	СВ	3,0	6,6	6,7	5,7	3,3	2,4	1,4	1,3	1,2	1,2	1,9	2,2	3,1
	ВВ	30,8	35,0	23,5	9,0	9,6	7,2	2,2	5,8	2,8	2,5	7,0	15,4	12,5

Средњи годишњи протицај Лужнице, на ушћу у Власину, износи 3,1 м³/сек (3.100 л/сек). Средњем годишњем протицају најприближнији су протицаји у јануару (3,0 м³/сек) и мају (3,3 м³/сек). Максимални средње месечни протицај је у марту. Тада Лужница сваке секунде доноси Власини 6,7 м³ воде (6.700 литара). За разлику од овог, минимални средње месечни протицај је у септембру и октобру. Лужницом тада тече 1,2 мм³/сек воде. Апсолутно максимални протицај забележен је 11. 1. 1963. и 18. 3. 1963. године, а износио је 85 м³/сек. Апсолутни минимум јавно се више пута 1963. и 1965. године и износио је 0,7 м³/сек.

Подаци о висини падавина, површини слива и протицају послужили су нам за израчунавање још неких хидролошких показатеља, датих у наредној табlici.

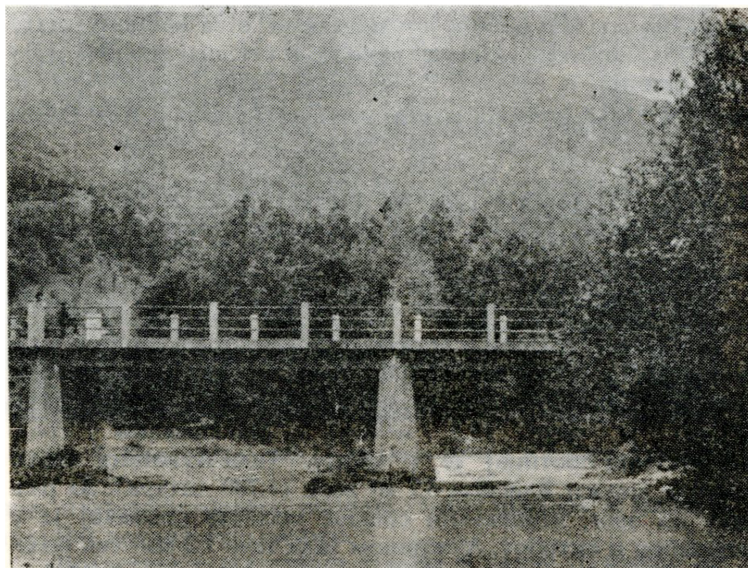
Табл. 6. Основни хидролошки показатељи слива Лужнице¹⁾

Станица	F	X	Y	Q	q	C
Своће	310,5	771	312	3,1	9,9	0,40

Од укупне годишње суме падавина отиче 40%, односно, слој воде висине 312 мм равномерно распоређен на

¹⁾ F = површина слива у км²; X = годишња количина падавина у мм; Y = висина отицаја у мм; Q = средњи годишњи протицај у м³/сек; q = специфични отицај у лит/сек/км² слива; C = коефицијент отицаја (помножен са 100 даје проценате).

цео слив. Сваки квадратни километар слива храни протицај просечно са 9,9 литара воде у секунди. Вредности специфичног отицаја и коефицијента отицаја биле би свакако мање да у кречњачком делу слива падавине не отичу подземно и јављају се на крашким врелима. Због непоударања топографског и хидрографског развоја може се претпоставити да слив добија извесну количину воде излучену на суседне кречњачке терене.

Сл. 4. Лужница пред ушћем у Власину

Иако релативно мале површине, слив реке Лужнице на више места захваћен је интензивном ерозијом. Сапирање ерозије један је од основних водопривредних проблема у сливу. У том смислу су извршени извесни радови, али је непоходно даље пошумљавање гоleti, изградња потребних зидова, устава и каскада за задржавање наноса, регулација речних корита, изградња заштитних бедема и друго. Волне снаге слива Лужнице нису довољно искоришћене. Услови за изградњу већих хидроенергетских постројења, с обзиром на мали протицај, нема. Међутим, већи број јачих крашких врела може се користити за водоснабдевање становништва на савременији начин, изградњом одговарајућих водовода. У том погледу најпогоднија су Лубераћска врела (Комарички вир). Овом и осталим водопривредним проблемима у сливу треба посветити одговарајућу пажњу, јер је вода велико природно богатство, премда може бити и човеков непријатељ.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Топографске карте 1:50.000, листови — Босилеград 1,2; Врање 2; Пирот 3,4; Ниш 4.

2. Б. Миловановић — Б. Бирић: Геолошка карта СР Србије 1:200.000. Завод за геолошка и геофизичка истраживања, Београд, 1968.

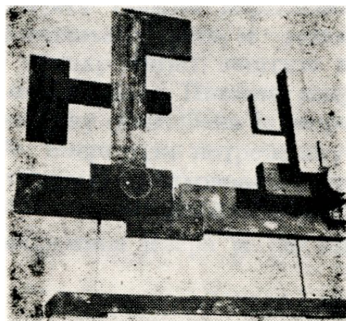
3. Метеоролошки годишњак I и II. Савезни хидрометеоролошки завод, Београд.

4. Хидролошки годишњак. Савезни хидрометеоролошки завод, Београд.

5. Д. Дукић: Општа хидрологија. „Научна књига“, Београд, 1926.

6. С. М. Станковић — Т. Младеновић: Режим реке Власине. Гласник Српског географског друштва св. А/2, Београд, 1970.

7. С. М. Станковић — Т. Младеновић: Јерма — прилог хидролошког проучавања слива Нишаве. Пиротски зборник бр. 3, Пирот, 1971.

инж. БОЖИДАР ЈОВАНОВИЋ

ПРОЈЕКАТ ЗАВОЈСКОГ ЈЕЗЕРА И КОРИШЋЕЊЕ ЊЕГОВИХ ВОДА

Ослобађањем долине Височице узводно од Завоја створени су услови за изналажење најповољнијег решења за коришћење вода ове племените реке. Склизнути материјал створио је преграду у кањону и ујезерио воду у долини. Људи су заштитили створену преграду од преливних вода и направили тунел за одовођење малих и средњих вода уз делимично ујезсравање. Овим је фиксирана локација будуће бране и језера на Височици. Остаје да се брана ојача, надвиси, формира језеро жељене запремине и користе воде из језера. У том циљу разрађују се две студије, базе ране на прилично обимним истражним радовима, и то:

1. Идејни пројекат бране и језера Завој;
2. Идејни пројекат ХЕ Завој за коришћење вода из језера за производњу електричне енергије.

1. Брана и језеро Завој

Величина акумулационог простора Завоја одређена је на основу потребе главног корисника вода, Електропривреде, уз уважавање потреба и осталих интересената (пољопривреде и индустрије), заштите од великих вода, разблажавања малих вода у Нишави, задржавања наноса и др. Сваком кориснику обезбеђена је запремина зависно од његових потреба. Енергетске потребе акум. простора добитне су као оптималне за задовољење мреже Србије електричном енергијом, уз минималне трошкове.

Укупна запремина језера је 160 милиона м³ од чега припада:

енергетици	130 милиона м ³
за задржавање наноса (по год.)	19 милиона м ³
за ублажавање плавног таласа	7 милиона м ³
мртав простор	4 милиона м ³

Језеро је дугачко око 11 км и протеже се од с. Заво-

ја до Паклештице, са површином огледала на коти 613,50. Поред вода Височице, у језеро ће се доводити тунелом и воде Топлодолске реке.

Укупни доток у језеро у средње влажној години износи: **300 милиона м³/год; (9,5 м³/сек.)**.

Успоравање воде вршиће се насутом браном од камена, надограђеном преко садање преграде створене ручем. Висина бране је око 80 м изнад корита.

Значај Завојске акумулације лежи у знатној хидроенергији од 147 милиона kWh/год., магацинираној у језеру, од чега је више високовредна вршна енергија. Мало је овако вредних језера у Србији (а то су Власина и Кокин Брод, а од неизграђених: Завој, Жур, Роге и Ибар). Акумулациони простори за воде са високим енергетским потенцијалом у Србији су иначе релативно мали а износе збирно $V \approx 900 \text{ km}^3$. Овим количинама воде може се укупно реализовати производња вршне енергије од $E \sim 1.300 \text{ GWh/год.}$ са гарантованом снагом од $N \sim 600 \text{ MW}$. На супрот томе, у 1980. години имаћемо термоелектране: Косово, Обрновац, Морава, Костолац — збирно: $N=4.650 \text{ MW}$ и $E \sim 26.00 \text{ GWh/год.}$

Овај тренд пораста термо-производње за рачун хидропроизводње јасно указује на велику ограниченост хидропотенцијала Србије, као и велико богатство Србије у лигнитима, горивним материјалом за ТЕ. Уласком протечних хидроелектрана у мрежу (као ХЕ Бердап, Дринске ХЕ), створиће се још већи дебаланс снаге у мрежи Србије. Мрежа ће располагати са још већим слободним снагама и производњом базне енергеје, а недостајаће све више снаге и производња вршне-вечерње-високовредне енергеје. Проблем вршне енергије Србија и сада решава делимичним увозом из Босне. Излаз из овакве и све горе енергетске ситуације иза 1973. године назире се у изградњи хидроелектрана великих инсталисаних снага на језерима већих запремина, изнад 100 km^3 , која имају високи енергетски потенцијал; као и у изградњи великих енергетских пумпних електрана врло великих снага.

У оваквој перспективи хидроенергетике Србије акумулација Завој пружа пуну могућност за реализацију електране велике снаге, а услови слободе долине Височице, неоптерећене неенергетским инвестицијама, то јој омогућују. Рачуна се на електрану снаге 80—100 MW да би била од интереса за Електропривреду. Но и поред свега, ХЕ Завој, као електрана снаге, у данашњим условима изградње је релативно скупа, због дугачких довода, те се за изградњу предвиђа иза 1973. године.

Актуелност ове електране знатно се повећава изградњом 400 KV далековаода од Бердапа до Ниша, чији се радови планирају наредних година. Са овим ХЕ Завој губи

спитет периферне електране, напротив, укључује се у мрежу Србије и знатно помаже својом снагом. Поред овога, градиће се 400 KV далековод Ниш — Софија за размену углавном вршне енергије, те ће ХЕ Завој одиграти одсудну улогу високо инсталисаном снагом.

Локација хидроелектране код Сопота

Досадашње студије указују на повољност локације машинске зграде и довода варијантно код:

1. — Железничке постаје Сопот; и
2. — У великом меандру Нишаве наспрам Сопота, око 2 км низводно од прве локације.

Упоређење варијанти показује да друга има дужи довод за око 1 км, те би привидно изгледала скупља. Предности друге над првом су у томе што траса тунела иде кроз геолошки повољније средине, има пространије и повољније место за локацију машинске зграде и разводно постројење. Важније од предњег је међутим то што се испод зграде, у окуци Нишаве, касније може да догради компензациони базен за изравнање вода из Завојског језера и Нишаве, који омогућује равномерно отицање вода из језера у Нишаву без обзира на режим рада ХЕ. С друге стране, базен прихвата нишавске воде и ствара услове за пумпање ових у Завојско језеро, чиме би се повећала производња вршне енергије, када се то покаже економски оправданим.

За обе варијанте електрана би имала следеће техничке и економске карактеристике:

Снага електране N 80 — 100 MW;

— Производња енергије $E \sim 147$ милиона/год.

— Инсталирани проток воде $q_i \sim 45$ м³/сек;

— Пад електране бруто $H_{br} = 263$ м;

— Дужина тунела и цевовода 9,2 — 10,2 км;

— Један агрегат са пуном аутоматском и даљинском командом из Власине или Београда или пак ручно из електране;

— Рад електране 1800 — 2000 h/год. ($h = 5h/\text{дан}$) као електрана снаге за производњу углавном високовредне вршне енергије;

— Укупне инвестиције за брану и њене објекте, као и електрану са доводима без компензационог базена, процењују се на око 34 милијарде с. динара.

Локација хидроелектране у Пироту

Оно што сматрамо суштински важним за дискусију, јесте трећа варијанта — са локацијом машинске зграде у Пироту.

Наиме, постоји могућност да се воде из Зовјског језера доведу тунелом преко Градашничке реке на њену леву обалу и спусте до машинске зграде лоциране на обали Градашничке р. код „Војног округа“. Одавде коритом Градашничке реке кроз град улиле би се у Нишаву.

Добре стране ове варијанте су:

— Повећање биланса вода р. Нишаве у средини града са $300 \text{ hm}^3/\text{год.}$ или за око $10 \text{ m}^3/\text{сек}$ просечно кроз годину. Овакво повећање протока кроз корито Градашничке реке и Нишаве учинило би да се корита обеју река сама продубе одношењем вучног наноса којим су сада испуњена. Овим би се створили услови за регулацију река у самом граду и низводно бар још десетак километара, а тиме и за заштиту насеља и индустријског дела града од поплава.

— У летњем периоду град би имао знатно повећане протоке Нишаве за задовољење индустријских потреба, а низводно од града и за наводњавање.

— Овако доведене воде над градом и коти 600 — двеста м¹ изнад града — омогућују развој било какве индустрије везане за потребе у води.

— Воде испод електране могу се пумпати и одвести узводно од града за наводњавање поља све до Сукова и то у потребним количинама, којих за сада нема у кориту Нишаве у вегетационом периоду.

— Ствара се предуслов да се Нишавине воде успоре у кориту Нишаве до коте око 370, до висине електране, одакле би се пумпале у Завојско језеро. Пумпање би се вршило ноћном јефтиним енергијом из мреже, и обрнуто, та вода би се турбинирала увече и произвела скупу — дневно вршну или сезонску енергију. На тај начин може се повећати производња енергије за до $40 \text{ GWh}/\text{год.}$, тј. за око 25% од предвиђене.

Оваква комбинација захтева стварање компензационог базена у кориту Нишаве, у граду; или вештачког базена поред електране. Поред тога, захтева још изградњу горњег базена у кањону Градашничке реке, око 2 км низводно од Доброг Дола, за шта постоје природни услови.

Таква комбинација може доћи у обзир у некој каснијој фази изградње, кад економика тих објеката то дозволи, а на бази производње допунске енергије, корисне за Електропривреду. Користи за град би биле у изградњи објеката, вештачких језера и рибњака у граду, регулацији водотока и уређења обала кроз град и низводно, затим обала и језера у Градашничкој реци и, најважније, у значајном протоку воде кроз град, па и могућности снабдевања града питком водом. Из изложеног се види да су користи за град и његову привреду многоструке и велике.

Неповољне стране ове варијанте су следеће:

— Мањи пад електране за око 15 м у односу на пад вар. 1. и 2.

— Производња електричне енергије се не би битно смањила, јер би се користиле и воде р. Градашнице, које се иначе у вар. 1 и 2 не користе, па би се овим извршила компензација у енергији.

— Ова варијанта је скупља од претходних за око милијарду ст. динара због дужег довода за око 500 м и додатних радова на обезбеђењу обале Градашничке реке.

Електропривреда при избору варијанти руководиће се искључиво економским критеријумима и у том случају у предности су вар. 1 или 2.

Како град Пирот треба да да своје мишљење на избор варијанте ради добијања водопривредне сагласности и грађевинске дозволе, то он може да услови вар. 3, ако је сматра кориснијом за град. У том случају треба да буде спреман и за надокнаду вишка инвестиција, било само као град, било преко водопривреде и заједничког фонда вода.

За случај да се варијанта 3 оцени кориснијом по град Пирот, што се сматра пожељним, надлежни би упознали представнике Електропривреде с истим и затражили да се равноправно, на истом нивоу, разради и та варијанта пројекта.

НАДА БОГДАНОВИЋ

ОСНОВНА ШКОЛА НА ПАЗАРУ

Давање прве писмености и развој школства у Пироту, према подацима Владимира Николића у књизи „Народне школе у Пироту и Округу пиротском до ослобођења 1877. г.“, почиње донекле организовано у првој половини XIX века под Турцима, а већ у другој половини школство се све више шири и развија. Владимир Николић пише да је пре ослобођења у граду постојала нека врста народне школе, којој је био задатак да, поред религиозног утицаја, шири и писменост у народу.

До 1877. године има довољно података. В. Николић је овај период обрадио и он је јасан. Зна се какве су просветне прилике биле тада у граду. Међутим, период од 1877. до 1941. г. необрађен је. Не зна се како се развој школства одвијао и каква је била културно-просветна делатност учитеља. Школска архива је уништена од окупатора, а многи савременици су помрли. Школа располаже једино оскудним летописом, који може да да податке тек од 1944. године.

За историјат Основне школе на Пазару служила сам се углавном усменим изворима, записником Учитељског удружења округа пиротског од 1897. до 1923. г., књигом Владимира Николића „Народне школе у Пироту и Округу пиротском до ослобођења 1877. г.“ и оскудним летописом Основне школе „Вук Караџић“.

До подизања садашње школске зграде, школа је радилa у згради код старе цркве, затим у згради до хотела „Национал“, где је сада зграда коју је завештао Страта Божиловић за интернат Гимназије, и у згради данашње општине. Садања школска зграда подигнута је 1882. г. Према подацима које је дао Ставра „Таралеја“, из Пирота, зграда је подигнута у време када се градила железничка пруга. По његовом причању, предузимачи који су градили железничку пругу били су лепо примљени од грађана, а општина им је изашла у сусрет и пружила сваку помоћ, те су они, у знак пажње и захвалности, уз прилог неких грађана, по-

дигли зграду и уступили је општини за школу, о чему сведочи и спомен-плоча, која је узидана на згради. Натпис на овој плочи почиње: „Благодарна општина . . .“ (даљи текст је нечитак). По причању, уписана су имена оних који су давали добровољне прилоге за подизање школске зграде. Карактеристично је да је зграда имала звоник, који је касније скинут, што се види на слици, која се налази у Народном музеју у Пироту. Рад у згради почео је 1886. г. јер је до тада била заузета за војне потребе.

Према подацима у књизи „Народне школе у Пироту и Округу пиротском“ од Владимира Николића, школа у Пироту је основана за време Турака, 1815. г. До 1855. г. постојала је у Пироту само мушка школа. Прву женску отворила је калуђерица Јевтимија, која је била грчка васпитачица. После ње долази даскалица Мара, о којој су Пироћанци певали неке песме.

У то време народна школа у Пироту давала је писменост, која се састојала из читања црквених, а касније и других књига, док је писање било вештина коју сви нису знали, иако су знали да читају. У овој школи учинили су се Часловац и Псалтир.

По причању деда Панајота Цунића—Кочића, које је записао Владимир Николић, од 1815—1825. г. био је учитељ у Пироту АЋИМ. Код овог учитеља и деда Панајот је учио. Аћим је стекао образовање у Србији. Радио је у згради код старе цркве. Имао је годишње 50 ученика. Плаћано му је у почетку по 60 пара месечно за сваког ученика, а после су чорбације спустиле на грош месечно. Родитељи су сами плаћали учетиља. Предавао је по старо-словенском буквару, а писање је учио на таблицама. Поред буквара, употребљавао је Часловац и Псалтир. Све књиге је набављао из Београда.

У школи је био добар ред, а и сам учитељ Аћим је уредан и тачан на дужности. Школски намештај се састојао из простих клупа, на којима су ученици седели, а књиге су држали на крилу или на земљи. Бољи и старији ученици, који су учили Псалтир, помагали су учитељу у пропитивању бака. Ти ученици су називани кафе. Они су пазили на ред у школи и ван ње. До подне деца су имала само један одмор. Доносили су ручак у школу; на подне се нису враћали кући „да их Турчетијата не задевају и не тпају по пут“, како је говорио деда Панајот. Учитељ Аћим је примењивао казне да би одржао ред у школи, и то „бијење“ и „кљечање“.

После Аћима, долази за учитеља Пејча Борбевећ, из села Рудиња. Његов отац се крајем 18. в. доселио у Пирот код Саит-хоџе. Пејча је научио од хоџиних синова да говори турски. Писменост је научио у неком манастиру у Ср-

бији. Пејча је отворио школу у Тијабари и радио од 1825. до 1830. г. Од 1830. до 1835. г. радио је у Светогорском метоху, а од 1835. г. преселио је своју школу у Пазар, код старе цркве, у црквену митрополијску кућу.

Ова школа је, како је записао Владимир Николић, нарочити тип српских школа у овом крају. „Често се ова школа губила сама у себи, губила се у самом броју свом, губио се и сам даскал Пејча у својој школи и онда се није знало шта је то што се зове школа“. Кад је радио код старе цркве, број ђака је растао неких дана до 300, па и више. Само овај број никад није био сталан. Једни су самовољно напуштали школу, други су свршавали, трећи су се уписивали, и тако је сваког дана било ново стање. Почетак и свршетак школе се није знао. Најстрожом дисциплином одржавао се ред у школи. Учионица је захватила цео простор, као једна соба испод целог крова. Дужина ове учионице била је 20 м, а скоро толика и ширина. Клупе су биле сасвим просте и поређане преко целе ширине. Клупе су називане „чинови“. Кад је даскал упућивао ђаке на место, говорио је: „Сваки у свој чин, ајде!“. Бащи су били стари од 7—15 година, а било је и младића од 19 година. Затим је у учионици било сабијено као у кутији. Служитеља нису имали. Чистоћу су одржавали сами бащи. Воду су редом доносили. Судове су заједнички куповали. Бачки родитељи су сами куповали дрва. Школа је имала служитеља у 1845. г., али је он у исто време био и ђак. То је био неки Јованче Брзкопче.

У почетку се ватра ложила на мангалу, тј. кад ватра прегори, унесу се мангали са жаром и тако се учионица загревала. Доцније су набављене две велике бронзане пећи. Али како је учионица била велика, то ни ове пећи нису могле да је загреју те су и даље употребљавани мангали. Учионица је била без патоса.

Даскал Пејча је предавао Буквар, Часловац и Псалтир, Апостол и Октоих. Према предметима и клупе су биле распоређене. Прве клупе су биле за букварце, па онда за псалтирце и тако редом. Ко није хтео да учи Апостол и Октоих, иде код мајстора. Из овога се види да је ова школа имала словенско-црквени правац. Учење је било овакво: кад ученик научи да се крсти, онда учи азбуку из буквара, која је била врло тешка, јер се свако слово звало по имену (аз, буки, веде, глагол). Шчитавање је било такође врло тешко. Кад се заврши Буквар, прелази се на Часловац и Псалтир, који су се учили напамет. Пропитивање су вршили учитељ и калфе. Писање је долазило после читања Буквара. Писали су на песку у дворишту, а затим на плочама — таблицама. Писало се крижуљом и мастилом. Држаље су им биле пера од гуске или орла. Мастило су у почетку прави-

ли од барута, касније је из Београда набављано готово мастило. Писању се обраћала већа пажња код даскала Пејче него код Аћима. Учитељ Пејча је учио децу и писменом рачунању, и то највише сабирању и одузимању. Молитву су читали и пре и после рада у школи. У почетку су ученици седели у школи са капама, а касније су били без капа. Није било одмора између часова, али је учитељ пуштао сваког ко је имао потребе да изађе. Он их је учио како треба да се понашају. Тако је сваки ученик при поласку и повратку љубио руку старијима у кући. Старије људе на улици ученици су поздрављали скидањем капа и уклањањем с пута. Путем су ишли скрштених руку на грудима. Да би се овај ред одржао, за сваку махалу постојао је старији ученик, који је разводио млађе ученике.

Почетка и краја школске године није било. Одмора је било по 7 дана о Ускрсу и Божићу. Ученици који су учили 5—6 г. оспособљавали су се за свештенике и учитеље.

Рад учитеља Пејче имао је утицаја како на омладину, тако и на старије. Он се увек трудио да утиче на цело друштво. И, како каже Владимир Николић, и „дан дањи што се у Пироту примећује већа побожност и похабање цркве од стране Пироћанаца мислим да се то повлачи још од Даскала Пејчина времена, када је неко време вршио улогу свештеника”. Био је добар патриота. Волео је Србе, а мрзео Турке. Касније је престао да буде учитељ, радио је књиговезачки и књижарски посао. Умро је у дубокој старости 1862. г.

У времену када је учитељ Пејчина школа почела да нестаје долази Никола 1847—1850. г. и стекао је велики број бака, али због жене која није волела да живи у Пироту, вратио се у Ниш. Све што је даскал Пејча предавао у школи, то је наследио и Никола, са малим изменама. Он је рачуну и писменим саставима обраћао већу пажњу. Учио је ученике да пишу писма, уговоре и тапије. Људи су га волели, јер их је васпитавао у народном духу. Плата му је била 5000 гроша годишње.

Од 1850. до 1860. г. били су учитељи: Неофит и Јованча Филибија али се не зна да ли су били на Пазару или у Тијабари.

Године 1855. у Пироту калуђерица Јефтимија отвара женску школу. До тада школу су похабала само мушка деца. Имала је 60 ученица. Учила их је да читају и пишу и да знају извесне молитве напамет.

1855. г. умро је пиротски владика Нектарије, а на његово место дошао Антим, Грк. Он је поставио за учитеља Константина, Грка, преко кога је вршио утицај; у школама се одмах осетио грчки утицај.

Тада је на Пазару био учитељ Јован Ајдукоглин, који се школовао у Србији. Он је, поред осталог, децу учио и грчком језику, и то под утицајем владике Антима.

Са одласком владике Антима, свршава се са јачим грчким утицајем на народне школе у Пироту.

Од 1863. до 1872. г. у Пироту се јавља учитељ Коца С. Глигоријевић, родом из села Берјанице. Учио је школу у Софији, код неког учитеља Филарета. Умео је да чита и пише турски. Он је поред старих књига, почео да предаје и из бугарских уџбеника, које је добијао из Бугарске. 1872. г. постао је окружни благајник и на тој дужности остао до ослобођења. По ослобођењу прешао је у Софију и однео око 15 000 гроша народног новца. И његова школа је била код Старе цркве. Рад у овој школи био је сличан раду дотадањих школа. Клупе су биле сличне данашњим простијим клупама (чинови). Дисциплина се одржавала прутем, јер је и овде био велики број ђака (преко зиме до 350). И у овој школи читане су молитве, учио се Буквар, Часловац, Псалтир, Октоих, рачун (писмено рачунање и рачунске радње) и Свештена историја, штампана у Београду. Цео програм добар ђак је могао да савлада за три године. И овде се није знало кад почиње, а кад се завршава школска година. Није било служитеља. Дрва су куповали богатији родитељи, и то разрезом, а сиромашни су били ослобођени. Казне су биле исте као до тада, само је он навео још једну — „опраштање”. Учитељ се договарао са клисарем Маном, који је укоравао пред целим разредом неваљалце, а уједно молио учитеља да му опрости. И тако је учитељ за „волу деда Манета опраштао ученику”. Ова је казна утицала поправно на ученике.

У његово време долази за владиком Партенијем и за учитеља поставља Ристу Спасовића. Одмах су Риста и владика прегледали рад у Коциној школи, књиге по којима ради, и завели нове књиге. Владимир Николић је записао ово: „И од тога дана, кад су унети у пиротске народне школе ти нови уџбеници и отворена даскал Ристина школа класна, настаје у Пироту најновији и последњи период у пиротским народним школама пре ослобођења од Турака”. У школама се предаје матерњи језик, турски и неке вештине (певање).

До доласка Ристе, школе су радиле у народном духу, а касније учитељ Риста пише програм, по свом нахођењу, по коме су се учитељи морали управљати. У књизи Владимира Николића постоји један овакав запис: „Ученик који се до њега на свесци потписивао Мита Антић, а за његово време морао је да се потпише Димитрије Антонов”.

1871. г. за учитеља је постављен Ђира Илић, из Моклишта код Беле Паланке. Он је у школи почео да ради на

српском језику, као што се радило пре учитеља Ристе. Но, како га Риста није трпео и стално прогањао, Бира је напустио Пирот. Учитељ Риста је завео и неку врсту испита по школама за ученике. Постојао је и летњи одмор за време жега. Бирао се у школски одбор. У времену од 1873. до 1875. г. били су школски одборници: Тодор Кокаловић, Тана Поп — Крстић, Алексије Даскаловић и Алексије Стевановић. Одборници су вршили надзор над школом и бринули се о њеном издржавању. Учитељ Риста је отворио и читаоницу, уз помоћ ових одборника.

До ослобођења од Турака 1877. г. радили су још и ови учитељи:

Симеун Крстић; Борђе Табановић, који је почео да ради гласовном методом; Нестор Абацијевић; Крста Бистрић, из Пирота; Коца Ранђеловић, из Пирота; Јелисије Манић; Борђе Васић — „Мечкоњин“; Алекса Христић; Борђе Панић; Никола Петровић; Крста Богчевановић; Јеленко Манић, Рогожарски из Пирота; Стеван Јовановић, из Старе Загоре. У последње време о платама бринуо се владика са школским одбором. Сви ови учитељи радили су по захтевима даскала Ристе. Свој рад нису подешавали према народу и његовом језику; није им био циљ право просвећивање. То су били, како каже Владимир Николић, „прави просветни шовинисти“. У кратком периоду пре ослобођења од Турака у Пироту су биле две школе са 4 разреда.

Ослобођењем Пирота од Турака 1877. г. настаје нов период у животу школа овога града. Отеран је непријатељ, који је 500 година угњетавао народ. Сада долазе за учитеље људи са стручном спремом и школа добија свој прави изглед. Иако није било неког одређеног плана и програма, ипак се у почетку, по ослобођењу, радило организованије. Настава је подељена на предмете, што се види из белешке (сведочанства) коју су ученици добијали за свој успех. Овако је изгледало сведочанство одмах по ослобођењу од Турака:

Б Е Л Е Ш К А

За Крсту Манчевића, ученика III разреда, за месец септембар, октобар и новембар

Из науке хришћанске	— — — — —	одличан
Из читања српског	— — — — —	одличан
Из деклемовања	— — — — —	добар
Из словенског	— — — — —	вр. добар
Из приповедања	— — — — —	одличан
Из рачуна	— — — — —	одличан
Из зсмљописа	— — — — —	одличан

Из српске историје — — — — — одличан
Из краснописа — — — — — вр. добар
Из гимнастике — — — — — добар
Владао се — — — — — примерно
У школу није дошао једанпут.

4/12 — 1880 г.
Пирот

Учитељ,
Крста Андријевић
(учитељ на Пазару)

Међу првим учитељима по ослобођењу Пирота од
Турака били су:

1. Павле—Паја Јовановић
2. Крста Андријашевић
3. Трајко Филиповић
4. Милан Ковачевић

ПАВЛЕ—ПАЈА ЈОВАНОВИЋ постављен је за учитеља у Пироту новембра 1878. г. Пре доласка у Пирот био је учитељ у Срему, у селима: Каћу, Војни и Старом Сланкамену. Његови преци били су из Србије, из села Буковика код Аранђеловца. Зато су у Срему добили надимак „Буковчани“. Живели су у селу Голубинци, срез Стара Пазова, бавећи се земљорадњом, радећи богатим сељацима. Доцније су се преселили у Земун и почели се бавити трговином.

После српско-турског рата 1877/1878. године Србија је добила три нова округа, те је била велика потражња учитеља. Тада Павле одмах добија учитељско место у Пироту. Купују кућу у Пазару и почиње свој културно-просветни рад. Учитељ Павле Јовановић познат је у грађанству под именом „Бакон-Паја“, јер је стално певао у цркви. Умро је 12 III 1901. год. (Успомене Стане Паје Јовановића, „Слобода“).

МИЛАН КОВАЧЕВИЋ, постављен је за учитеља у Пироту 16. септембра 1878. г. са платом од 1010,40 дин. годишње, а 1882. г. преведен на плату (по ондашњем закону) од 1300 динара. Пензионисан је 31. јула 1885. г. у Белој Паланци.

Рођен је 20. септембра 1821. г. у Јемени (Војводина). Свршио је 4 разреда немачке школе и 5 разреда реалке. Био је учитељ у Манасији, Доњој Видови (близу Параћина), Прилепу, Приштини, Скопљу, Врању, Пироту, Смедану, Крушевици и Белој Паланци. Умро је 1899. г. 1. децембра (пише у „Националном апостолу“ Зарије Р. Поповић).

То су били учитељи који су радили одмах по ослобођењу од Турка. Према подацима из записника Учитељског удружења од 1897. до 1919. г. у овој школи радили су следећи учитељи:

1. Влада Радоичић, ради од 1896. г. Исте године изабран за председника Учитељског удружења округа пиротског.

2. Мијајло Јовановић, ради од 1896. год.

3. Милан Б. Стојановић, родом из села Горчинца, срез пиротски. Био је сарадник дечјег листа „Зорница“. Ради од 1896. год.

4. Димитрије С. Младеновић, „Митица“, из Параћина, ради од 1896. год.

5. Наталија Зебићка, ради од 1896. год.

6. Славка Ј. Митровић, ради од 1896. год. Тодор Ђинић, учитељ у пензији (као ђак послуживао је код њених родитеља) прича како је била врло строга. Њена мајка је стално чекала при повратку из школе. Ако је ишла намрштена, морала је благим речима да је развесели. Стално се жалила како је ђаци ништа не разумеју кад прича.

7. Зорка Грубановић, ради од 1896. год.

8. Полихрон Николић, ради од 1896. год.

9. Живка Љ. Балтићка, ради од 1896. год.

10. Зорка Ковачевић, ради од 1896. год.

11. Персида Продановић, ради од 1897. г., супруга Јаше Продановића, политичара и књижевника.

12. Љуба Јоцић, ради од 1897. год.

13. Милева М. Стојановић, ради од 1896. год.

14. Наталија Домановић, ради од 1895. г. Исте године удала се за Радоја Домановића, предавача пиротске гимназије. Рођена 20. VIII 1876. г. у Карловцу, од родитеља Јелене и Алексе Ракетића.

15. Стана Паје Јовановића, учитељица, рођена 3. марта 1877. у Старом Сланкамену (Србија), чији су родитељи дошли у Пирот, где јој је отац, „Бакон Паја“, био учитељ. Из Калне премештена за Пирот 1898. г. и службовала до септембра 1904. г., када је премештена за Јеловик Извор, јер није испуњавала законске услове да и даље остане у Пироту. (По закону о народним школама од 1904. г. град су могли да добију учитељи који су провели 10 година учитељске службе на селу).

16. Стева Илић, ради од 1905. г.

17. Никола Ковачевић, ради од 1885. г. Одлуком Министарства просвете П. бр. 674 од 1. VIII 1885. г. постављен је за учитеља I разреда трећег одељења у Пироту са годишњом платом од 800 динара; 1886. г. премештен за учитеља у Станичењу. Одлуком бр. 14210 од 6. X 1892. г. постављен за управитеља мушке школе и женске у Пироту,

а одлуком бр. 2846 од 15. II 1895. г. за управитеља месних основних школа; 1. октобра 1913. год. премештен по потреби службе за учитеља основне школе у БсвЂслији. Рођен је 23. XI 1865. г. у Приштини, а умро 4. VIII 1914. г. у Солуну. (Подаци узети из оригиналних докумената, који се чувају у Народном музеју у Пироту).

18. Владимир Вапа, из Ужица, ради од 1904. г.
19. Сара Вапа, из Ужица, ради од 1904. г.
20. Косара Дуканац, ради од 1919. г.
21. Даринка Владимир Радића, ради од 1911. г.

Док је за време Турака по школама било опште комешање и школа трпела разне утицаје, после ослобођења школа добија одређен правац и циљ. Како су се прилике у Србији срећивале, тако се и рад у школама нормализовао. Тада Пирот још није имао своје учитеље и зато су они долазили из Србије.

Од 1878. до 1912. г. школа има посебан задатак. Србија се у то време спремила за рат и васпитавање ученика се одвија у том духу. Она је имала задатак да припреми тадање генерације за ослобођење осталих крајева од Турака. Тада се сматрало да су Македонија, Црна Гора, Босна и Херцеговина и Хрватска српске земље. Да су у том духу васпитаване генерације сведочи рељеф Србије, прављен од воска, који се налази у Народном музеју у Пироту. Рељеф је израдио Никола Ковачевић, учитељ у Пазару. Он је, у оквиру граница Србије, обухватио крајеве све до Софије, затим целу Македонију, део Војводине, Црну Гору, Босну и Херцеговину и Хрватску.

Овакав правац васпитања није имао само утицаја на омладину, већ и на одрасле.

У том духу био је написан и наставни програм и у том духу се одвијала целокупна настава.

У овом периоду школа ради у садањој згради и код старе цркве. Од намештаја школа је имала неколико столова и ормана, а свака учионица по једну таблу. Клупе су рађене од дрвета, сличне данашњим. У одељењу је било од 30—40 ђака. У времену од 1907. до 1911. г. у пазарској основној школи су радили ови учитељи:

I разред учио је Коста Јовановић 1907/8.

II разред учио је Димитрије Младеновић 1908/9.

III разред учио је Божин Живковић 1909/10.

IV разред учио је Никола Ковачевић 1910/11.

Дисциплина је била на висини. Учитељ је батинама и клечањем на каменчићима одржавао савршен ред у школи. Казне су се редовно и често спроводиле. Тако, на пример, учитељ Вапа тучао је сваког ко би закаснио из било којих разлога. А батине је добијао и свако ко не научи. Ученике је учитељ тучао у канцеларији прутем који се налазио на полицаи. Исти учитељ је испитивање обављао на следећи начин: построји све баке у једну врсту, па се редом рецитије или прича. Ко зна, иде на место, а ко не зна, добија по три „врџе“ на обе руке прutom или лењиром. Свеске и књиге су чуване, а уредност је учитељ редовно контролисао. Хигијена бака и школе је такође одржавана на исти начин.

Градиво је по предметима овако подељено:

Српски језик је обухватао: читање, рецитовање, причавање и писање реченица.

Из историје су се учили важнији догађаји из историје Срба, а у главним цртама историја народа поробљених од Турака.

Из земљописа се изучавала Србија по окрузима и по сликовима.

Из рачуна су се училе све четири рачунске радње (писмено и усмено), затим о метру, литру и граму.

Очигледна средства су ретко употребљавана. Они који су добро цртали, цртали су на табли приликом предавања. Иначе, догађаји из историје су сликовито приказивани. На пример, бој на Иванковцу је овако приказиван: баца се поделе у две групе. Једни су Турци, а други Срби. Лоптом се води борба око заузимања одређеног простора. Уз помоћ учитеља, побесјују Срби, тиме што убијају пашу који седи у средини, окружен мањом групом Турака-Бака.

Било је заступљено гледиште, по причању Тодора Бирића, да из рачуна не треба никакво очигледно средство, осим рачуналке за I разред. Код поимања бројева мислило се да се употребом разних предмета скреће дечија пажња и зато је, сем рачуналке, најчешће употребљаван новац. На часу ручног рада баца су правили теразије од мањих бундева и лубеница. Литар је показиван при обради, а вагу су посматрали у продавници.

Као очигледно средство из историје употребљавана је историјска карта Србије и Балканског полуострва. Деца нису цртала карте, а ни учитељ.

За наставу земљописа је такође употребљавана земљописна карта Србије. Деца су ретко задавани домаћи задаци из земљописа, сем по који округ да се нацрта.

Рад у школи је почињао читањем молитве. За сваки разред постојала је посебна молитва. Веронауку су предавали учитељи.

Почетак школске године био је у септембру, а завршетак 15. јула до 1900. године, а касније се узима Видовдан као дан завршетка рада у школи.

По причању учитеља који су у ово време радили у школи (Тодор Ђирић, Алекса Петровић, Живорад Костић и др.), веза родитеља са школом је била слаба. Родитељски састанци су се ретко одржавали. Било је само појединих разговора о успеху ђака са родитељима. Већи родитељски састанци су одржавани о Св. Сави и Видовдану. О Св. Сави је била велика прослава. Поред тога што су деца изводила програм пред родитељима, дељене су и награде. 1904. г. о тој прослави дељене су награде ученицима за писмени рад „Стогодишњица првог српског устанка“. Том приликом ученици су добијали медаље као знак прославе стогодишњице првог српског устанка. О Видовдану прослављивао се завршетак школске године и дељене награде за успех и владање, уз кратак програм који су ђаци припремали.

Сем рада у школи, учитељ није радио ван школе. Иначе, сви учитељи били су чланови Учитељског удружења. Забавни живот учитеља одвијао се преко забава и других скупова. Тако је био заведен дан бербе винограда. Онда су се окупљали учитељи, одлазили код оних који су брали винограде и заједнички приређивали вечере. Учитељске забаве биле су честе. Преко свог Учитељског удружења учитељи су се борили против заосталости, наслеђене од Турака, и радили на свом стручном уздизању. На састанцима Учитељског удружења прорађиване су следеће теме:

1. О подизању земљорадничких задруга — референт П. М. Стојановић 1897. г.
2. О подизању школске баште — исти референт.
3. О казнама ученика у основним школама — П. М. Стојановић, 1898. год.
4. Како предавати земљописну наставу, дискусија.
5. О заразним болестима, реф. др Максим Селаковић, 1898. године.
6. Цртање и рачунска настава — Коста Јовановић,
7. Кратак преглед психичког и моралног развоја, реф. В. Николић, 1906. г.
8. Прелаз од усменог на писмено рачунање у II разреду, реф. М. Стојановић, 1906. г.
9. Неколико забележака из школског рада, реф. В. Николић, 1906. г.
10. Предавање српске историје у основној школи, Коста Костић, 1906. г.
11. Прво предавање из рачуна у III разреду основне школе или очигледно упознавање са количинама, Јов. Петровић, 1906. г.

12. Стварни задаци у рачунској настави, реф. Коста Јовановић, 1906. г.

13. О прикупљању народних умотворина, М. Стојановић, 1907. г.

14. Настава српског језика у основној школи и тимочко-лужнички дијалекат, К. Костић, 1907. г.

15. О обради нүле у старијим разредима.

16. Учитељ у другој десетини 20. века, Коста Јовановић, 1911. г.

17. Учитељ као јавни радник, Б. Кулић, 1911. г.

До 1904. године учитељи су постављени као заступници са платом од 600 динара. Касније се доноси закон о сталности учитеља са платом од 800 динара. Овај закон важи до 6. јануара 1919. г. У 1907. години учитељи целог града изводе екскурзију: Пирот, Београд, Нови Сад, Загреб, Дубровник.

Од 1915. до 1918. г. Пирот је био под окупацијом Бугара, и у школи се радило на бугарском језику. Од српских учитеља за то време нико није радио. У окупираном граду било је само једног српског учитеља. Остали су били или у заробљеништву, или су са нашом војском преко непроходне Албаније отишли на Крф и у Солун. Тешко је живео овај учитељ и тешко подносио, као и сви мештани, јарам окупатора. Одбио је захтев бугарских власти да ради у школи. Да би прибавио средства за живот узео је тестеру и са ногарима на рамену ишао од куће до куће, секао дрва и тако зарађивао хлеб.

Бугари су уништили све школске књиге, тако да нису оставили никакав траг у свом „просветитељском раду”.

Од 1919. год. настаје трећи период у раду школе на Пазару, који траје све до капитулације Југославије 1941. год., односно до 1944. год.

У овом периоду школа се разликује по свом задатку од претходног периода. Док је школа у периоду припреме балканског рата припремала за борбу, да би се ослободили и остали народи од Турака, дотле је школа у овом периоду у духу стварања Краљевине Југославије. Створена је онаква држава какву је хтела буржоазија. Народ се борио за братску заједницу, али је био преварен. Црној Гори и Македонији није призната националност. Националним мањинама нису дата никаква права. И школа се у том духу развија и васпитава генерације, које ће обезбедити буржоазији власт. У том циљу је написан и наставни план и програм по коме се настава одвијала. Одмах по завршетку првог светског рата, пошто су се прилике у држави донекле средиле, Министарство просвете — Одељење за наставу, под бр. 731 од 22. VI 1919. г. доноси одлуку по којој се

деца, ометена ратом, те нису могла редовно да заврше школу, деле у категорије. Тиме је омогућено да и престарела деца заврше своје школовање.

За редовне ученике није донет нов наставни план и програм одмах после ослобођења. Радило се по наставном плану и програму за српске школе из 1904. г. У програм су унете лекције само из земљописа и историје.

Нов наставни план и програм за школе Краљевине СХС донет је за почетак школске 1925/26. год.

Други наставни план и програм донесен је 1927. г., а трећи 1933. год.

Наставни план и програм из 1933. г. уведен је тек у школској 1934/35. г. после извршених огледа у многим школама. Са овим програмом радило се све до пада Југославије 1941. год.

До 1933. г. у саставу ове школе била су и одељења која су касније припала Вежбаоници Учитељске школе. До тада, два одељења школе радила су у згради Старе цркве, нека одељења у Рабеновој згради (Еснаф), јер није било простора за смештај свих одељења ове школе у самој згради. Од 1933. г., зидањем Вежбаонице, школски простор је проширен, те сва одељења раде у овој згради и згради Вежбаонице. Због недостатка простора, све до 1933. г. настава је била полудневна. Од те године сва одељења имала су целодневну наставу.

Школска година почињала је 1. септембра а завршавала се 24. јуна, превођењем ђака у старији разред. Завршна свечаност се обављала 28. јуна, на Видовдан, којом приликом је саопштаван успех ученика и дељене награде у књигама. Том приликом ученици IV разреда добијали су школска сведочанства. Почетак школске године није обележаван никаквом свечаношћу. У времену од 1919. до 1941. год. уведени су и дужи божићни и ускршњи распуст, који су спајањем католичких и православних празника износили и преко 20 дана. Сем ових распуста, празновали су се и сви већи верски празници.

Свакодневни рад је почињао у 8 часова. Час је трајао 45 минута, а одмора од 10—15 минута било је после сваког часа. Четвртком по подне није се радило, а суботом по подне нису радили I и II разреда.

Похађање школе било је прилично уредно. За неоправдане изостанке кажњавани су ђачки родитељи по 0,20 дин. за сваки неоправдани изостанак.

Дисциплина у школи била је на висини. Примењивне су и физичке казне — батине, клечање, стајање ван клупа или удаљавање са часа, под претњом да учитељ ученика неће више примити у одељење. Ова последња била је најефикаснија и деловала је поправно на ученика. Дежур-

ство наставника стриктно је извршавано. Свакодневно су дежурала по два наставника, један у дворишту, а други у самој згради. Дежурни наставник је долазио пола сата пре почетка рада. Прво звоно било је за децу. Сви ђаци се по одељењима построје и улазе по старешинству (I, II, III, IV). При улазу скидају капе, тако да су гологлави улазили у зграду.

Постојао је празнични ред за похађање цркве. Ово похађање било је обавезно и за учитеље и за баке. Свакодневна настава почињала је и завршавала се молитвом. Успех и рад школе контролисао је два пута годишње школски надзорник. Завршни испит су обављали сами учитељи у присуству управитеља школе.

Веронауку су предавали свештеници само у последњим годинама пред рат, а већим делом наставу су изводили сами учитељи.

Плате су учитељи примао по платним списковима које је сачињавао режисер школе на терет тадање бановине. Поред плате, учитељ је примао и станарину у износу од 300 дин. месечно и лични додатак (додатак на скупоћу) у износу од 200 дин. Плате учитељица удатих за државне службенике биле су за једну половину мање. Учитељице су се буниле против овакве одлуке, али се стање није изменило.

Стручно уздизање учитеља одвијало се преко предавања која су одржавана на учитељским зборовима. Учитељи су примао и своју стручну штампу („Учитељ“, „Народна просвета“, „Наша школ“, „Учитељска искра“, „Просветни гласник“, „Предавач“).

Забавни живот одвијао се преко забава и другарских вечери које су приређиване после сваког учитељског збора. О Св. Сави приређивана је забава за родитеље и учитеље. Деца су том приликом давала свој програм.

У 1935. г. отворена је при овој школи Ђачка кухиња, коју је издржавао Црвени крст. Деца су бесплатно добијала доручак; за време оброка дежурали су наставници ове школе.

Учитељи ове школе нису пасивно посматрали ондашње политичке догађаје. У 1921. г., када се почело са терором над учитељима, сталним премештајима из једног у други крај, учитељи су јавно протестовали. На свом збору од 8. V 1921. г. донели су Резолуцију против премештаја учитеља. Устали су и против Обзнане. Тако је у записнику Учитељског удружења записано и ово: „Треба да ценимо поступке надзорника, да ли су га руководили Обзнана или лично нерасположење. Да ли Обзнана има свој „резон дотр“ то питање треба да размотримо. Не треба да ћутимо.

Треба да манифестујемо, па ма то долазило и од рођеног брата". И даље се дискусија наставља: „Надзорник је експонент владајућих и он врши вољу претпостављених”.

Многи учитељи су били против религије. Тако се на учитељском збору од 11. марта 1922. г. водила оваква дискусија: „Религију треба да предају свештеници, а не учитељи”. Интересантна дискусија је Јована Јовановића: „Морал и религија су две супротне чињенице. Религија и интелигенција су као бог и шеширција. Религију треба избаци из школе.” А Васа Бирић додаје: „Омладина ће одржати наше јединство, стога омладину треба за ово припремити.” На учитељским удружењима, поред дискусије о школском раду, водила се дискусија и о политичким питањима тога времена. Та борба имала је утицаја и на грађанство.

Учитељи ове школе нису заборавили ни своје погинуле другове. На збору од 1919. г. донесена је одлука да се помогну породице погинулих учитеља у I светском рату.

Са ослобођењем наше земље од фашистичког окупатора у II светском рату настаје четврти период у раду ове школе. Сада школа добија карактер праве народне школе. Заводи се у потпуности обавезно школовање деце.

Осми септембар 1944. г. остаће у свести Пироћанаца дуго. Све што је било поштено у граду, изишло је тога дана са даровима и цвећем да дочека и поздрави драге ослободиоце. Почине нов живот. Стварају се антифашистичке организације, формирају органи народне власти. И сви делују у истом правцу, сви раде за коначну победу.

У том општем полету не заборавља се ни просвета. Стварају се хорске, драмске, рецитаторске секције. Дају се приредбе. Омладина је и ту прва. Просветни радници се прихватају посла и помажу омладини и пионирима у припремању програма.

Док борба траје, Окружни народноослободилачки одбор заказује прву конференцију просветних радника у Пироту. Преко 500 просветних радника из белопаљачког, лужничког, димитровградског и власотиначког среза сакупило се да прими нове задатке. То је био курс, на коме, поред општих смерница за рад, учитељи треба да буду упознати и са суштином нове народне власти и револуције, са њеним циљевима и тековинама. Конференција је почела 15. октобра и трајала 10 дана. Просветни радници били су смештени по приватним домовима. Исхрану су добијали преко народне кујне, која је била смештена у кафани „Солун”.

На дневном реду било је неколико реферата:

1. НОБ народа Југославије

2. Завичајна настава — Милутин Петровић
3. Букварска настава и нова наставна средства — Бира Јанковић
4. Ново и старо — Новица Живковић
5. Облици народног просвећивања — Душан Ђирић
6. Наука и религија
7. Политичке информације

После реферата развијала се врло жива дискусија.

При крају течаја — курса извршен је размештај просветних радника у округу. Скоро сви су добили место по молби. Школу на Пазару — сада школу „Вук Караџић” — добили су следећи учитељи:

Живојин Костић, управитељ, Љубомир Ђирић, Светозар Манић, Радомир Станковић, Манојло Манић, Светислав Цветковић, Живадинка Јовановић, Драгољуб Божиновић, Добринка Петровић, Божиња Поповић, Милутин Поповић, Момчило Ђирић, Миљана Пенчић, Василије Пенчић.

Бобра за ослобођење земље је настављена. Са фронта стижу стално рањеници. Болница је пуна. Заузимају се и приватне зграде и зграде јавних установа — основне школе, Гимназија и Учитељска. Због тога настава у школи не може да почне. Али наставници не седе скрштених руку. Раде у месним антифашистичким организацијама, помажу народну власт, прикупљају прилоге у новцу, храни, оделу и обући за рањенике и фронт.

По инструкцијама које су долазиле од Окружног НОО преко среских и месних, одмах се приступило формирању народно-просветних одбора. У одборе су улазила по 6—9 лица, као и представници народно-ослободилачких одбора, просветних радника и месних организација. Њихова дужност била је да у сарадњи са месним одборима воде рачуна о свим школским потребама и о народном просвећивању: да се школе оспособе за рад, да се оштећени намештај и учила доведу у исправно стање, да се изврши упис деце за школску 1944/45. г., да се школе снабдеју огревом, да се води рачуна о исхрани наставника и њихових породица (јер просветни радници нису могли да примају своје принадлежности) и др.

Зграда ове школе је личила на разбојиште. Прозори полупани, врата расклиматана и без брава, зидови голи, замазани и ишкрабани масним бојама, а по дворишту крш и лом. Брзо је све то уређено. Али опет, школа није примала оне које је очекивала. Место песме и веселих поклика малишана, у њу су се уселили рањеници који су стизали са фронта. Школа је претворена у помоћну болницу.

Упис ученика још није извршен. У школи се нема

где. Чланови просветног одбора и просветни радници нашли су помоћну просторију, и у једној кафани извршили упис. Школом су обухваћена сва одрасла деца као и престарела, која за време окупације нису похаћала школу. Број уписаних ученика износи 422. Формирано је 14 одељења заједно са Вежбаоницом. Народнопросветни одбор и колектив наставника извршио је и попис неписмених и престарелих, којима ненародни режими старе Југославије нису дали ни основну писменост. Упоредо са радом редовних ученика, вршене су припреме за почетак рада аналфабетских течајева, како би се неписменима обезбедила основна писменост и образованост.

У наредној школској години број ученика расте на 549 у 16 одељења. У току године из ове школе издваја се Вежбаоница, те је, како број ученика, тако и број одељења мањи. Бројно стање ученика по годиштима иде овако:

Школска	1946/47	одељења	7	ученика	306
"	1947/48	"	15	"	608
"	1948/49	"	16	"	640
"	1949/50	"	7	"	290
"	1950/51	"	11	"	456
"	1951/52	"	27	"	834
"	1952/53	"	20	"	1001
"	1953/54	"	24	"	933
"	1954/55	"	19	"	722
"	1955/56	"	19	"	705

У школској 1950/51. г. школа прераста у осмогодишњу. У овој школској години школа има само пети разред од виших разреда, са три одељења. Ученици су само из града. Наставу у вишим разредима изводе наставници разреда хонорарно. Само наставу француског језика предаје наставник Гимназије. Хонорар од часа био је 80 динара.

Основно образовање, које се завршавало за 4 године, продужено је на осмогодишње и постаје обавезно за сву дораслу децу. Ово прерастање школе у осмогодишњу и проширење основног школовања на осам година тражила је и наша друштвена стварност. У том времену дешавају се крупне промене у нашој привреди — фабрике и предузећа постају својина радника, стварају се раднички савети који узимају у своје руке управљање предузећима, а на другој страни врши се реконструкција у пољопривреди и води борба за већу продуктивност на свим секторима привреде, те је основно четворогодишње образовање постало недовољно.

Са порастом броја ученика и броја одељења у овој школи, а нарочито са прерастањем школе у осмогодишњу,

јавља се и проблем школског простора. Како је простор школе остао исти, то је смештај одељења често мењан. Неко време нижи разреди радили су у приватним зградама, а виши разреди у згради Гимназије или згради Вежбаонице. У 1952. г. простор је презасићен. Одељења су и са преко 50 ученика. За проширење простора потребна су огромна материјална средства, а извора није било, јер се у том периоду води борба за освајање кључних објеката у привреди. Од ослобођења у погледу проширења простора учињено је следеће: у 1949. г. школско двориште је ограђено, 1952. г. извршено је проширење клозета, а у 1955. г. озидана је мала зграда за смештај бачке кухиње.

Почетком јануара 1945. г. школа је испражњена и почињена. Требало је почети рад. Намештаја није било. Он је био разбацан по граду, а делом изломљен и упропашћен. Чланови Просветног одбора и наставници школе, уз помоћ народне власти, пронашли су школски намештај у граду, прикупили га и разместили по учионицама. Добровољним радом је оправљен. Бачких клупа је било мало. Због тога се један број ученика служио столицама које су доносили од својих кућа. Почетком нове школске године, 1945/46, нарасле су потребе за намештајем и училима. Оскудица у дрвној грађи је била велика. У таквој ситуацији Окружни НОО предузео је мере да стање побољша. На његову иницијативу, 1. IX 1945. г. основана је школска столарска радионица, која је смештена у Учитељској школи и која је почела да снабдева школе најнужнијим намештајем и училима, уз врло повољне цене. Преко те радионице наша школа је извршила набавку најнужнијег намештаја. Набављање намештаја и учила у наредним годинама било је редовно, постепено, а већи издаци утрошени су са прерастањем школе у осмогодишњу, када је предвиђена сума за набавку намештаја и наставних средстава.

Сем набавке по буџету и набавке из добровољних прилога, наставници школе још од почетка 1944/45. г. почели су да сами и са ученицима израђују и прикупљају наставна средства и праве збирке. Израђиване су географске и историјске карте, илустрације прича и рецитација, прављене збирке семена, метала, руда, врста ораница и др., са чијом је употребом растао и квалитет знања ученика и подизан успех у настави. Касније, почев од 1946. године, грађени су нови извори и нове могућности за потпунију опрему школе училима. Један од путева била је и међушколска преписка ученика и наставника школе са школама из других крајева (из Македоније, Црне Горе, Босне и Херцеговине, Хрватске, Словеније, Војводине, Космета и др.), која је била лепо организована и преко које се дошло до

бољег упознавања појединих делова наше домовине и развијала љубав према тим крајевима и према отаџбини као целини.

Иницијатива просветних радника наше школе и њихова борба за свестранијом очигледношћу и идејношћу у настави не малаксава ни касније. Упоредо са јачањем наше привредне моћи, шири се и круг очигледних средстава која се примењују у настави. Још од првих дана у настави се користи филм. Појединачно или у групама, а често и само за ученике, дају се научни или популарни филмови. У 1955. години из буџета школе набављен је кинопројектор са географским и историјским филмовима за наставу природних наука, којима се приказују поједине методске јединице. Од 1953. године, после увођења емисије „Радио школа“, и радио се повремено уноси у учионице и слушају поједине емисије из наставних предмета. Школа није имала средства за озвучавање учионица, али је налазила могућности да ово најсавременије наставно средство буде доступно ученицима. Ученици су са интересом слушали емисије „Радио школе“. Касније су и сами, под руководством наставника, спремали посебне програме, које су преко разгласне станице изводили. У 1954. години на седницама наставничких већа вођене су дискусије за стварање могућности за набавку грамофона и грамофонских плоча за наставу матерњег језика и живих језика, као и за прелаз на кабинетску наставу, али простор школе није дозволио да се замисли спроведу у пракси. У 1955. г. поведена је дискусија да се у нижим разредима, у трећем и четвртном разреду, пређе на предметну наставу. А у 1956. г. поведена је акција у циљу политехнизације наставе и стварања школских радионица. У зиму 1956. г. организован је краћи течај за руководиоце радионица целога среза, на коме је присуствовао и наставник ручног рада наше школе. Почело се са стварањем новчаних средстава за опрему радионица алатом и прибором. На седницама школског одбора и родитељским састанцима апеловано је на родитеље да својим прилогом у новцу или материјалу помогну оформљење радионица. Радионица није почела са радом, јер школа није имала просторије за то.

Почетак школске године по ослобођењу донео је тешкоће у учбеницима и прибору. У Пироту и селима која су била под окупацијом Бугара, и имала школу на бугарском језику три године, тешко је било наћи било који учбеник из бивше Југославије. У школу су ученици долазили празних руку. Оскудевало се у прибору. Хартија и оловке добијале су се поделом. Место буквара, почело се на свескама да ствара текст буквара. После давања појмова о гласу, слову и речи, почело се са учењем слова. Слово по

слово, долазио је и текст, стварао се буквар из кога су ученици учили и читање. А вежбање у писању обављано је на школској табли, мада се и ту штедело, јер је недостајало креде. Ученици старијих разреда имали су само свеске, које су морали брижљиво да чувају и штеде. Ту је записиван само сиже, оно што је сачињавало костур наставе. Из ње се и учило, управо, утврђивало оно што су на часовима морали да науче. Често је на часовима читана и дневна штампа и прорађивани чланци.

Тако се завршила прва школска година без уџбеника и са мало прибора.

Нови уџбеници за основне школе добивени су у другој школској години. 23. новембра 1945. г. изашли су први уџбеници у новој држави: буквар са читанчицом (по цени од 22 динара), читанка за II разред (18 дин.), читанка за III разред (20 дин.), читанка за IV разред (27 дин.). Уџбеници су одисали новим духом и новим идејама. Чланци из НОБ имали су прво место. Поред тих чланака и песама песника НОБ Бранка Ђопића, Десанке Максимовић и др., било је и историјских и географских чланака, као и чланака из познавања природе и друштва, који су допуњавали програм оних предмета, за које још није било уџбеника. Скоро све читанке биле су од истог писца — Стевана Филиповића. Оне су доживеле по неколико издања и стално су допуњаване и прерађиване. Касније, предузеће „Знање” расписује конкурс за израду уџбеника и број писаца се повећава, издања постају разноврснија, боља и потпунија. Међу првим уџбеницима појавило се Познавање природе 1946. г. (од Лилића), па Земљопис и Рачуница. Уџбеник за историју није излазио. Ученици су се служили белешкама. Тек у 1950. г. појављује се уџбеник за историју за III разред од Голуба Јањушевића, а у 1951. г. од Миљкана Тодоровића. Касније је историју за III разред писао и Цвеја Јовановић. Прибора је из дана у дан било све више. Упоредо са изласком уџбеника историје, изашао је и историјски атлас од Букића. За наставу земљописа у 1953. г., уместо текстуалног уџбеника, појавила се књига, сликовница — Моја прва знања о домовини. То је био покушај Јелене Херцог, Радована Теодосића и других да уџбеник учине приступачним и примамљивим ученицима.

Одмах по ослобођењу, скоро упоредо са стварањем антифашистичких организација, које су имале задатак да помогну народноослободилачки одбор и да пружају помоћ фронту, ствара се и организација за најмлађе — Пионирска организација, која окупља како школску, тако и предшколску децу. Она пружа помоћ у учењу, и то формирањем кружока, којима руководе најбољи ученици, бори се за боље владање и понашање пионира како у школи, тако

и ван ње, а сем тога и она, према својим могућностима, ради на прикупљању средстава за фронт, обилази рањенике, даје приредбе и чини огроман допринос у изградњи и обнови земље. Пионирска организација ове школе прикупљала је старе крпе, хартије, старо гвожђе, стакло и тиме омогућавала рад тек оспособљених фабрика. Овај посао обављала је у виду такмичења са другим школама и одељењима, мада се такмичила и у учењу. Била је формирана овако: сви пионири једне школе сачињавају пионирски одред. Одредом руководи штаб, који чине начелник штаба одреда и начелници штабова чета. Одред је подељен на чете а ове на десетине, са десетарима на челу. Поред штаба одреда, постоје и штабови чета, којима руководе начелници са десетарима. Начелници штабова и десетари имали су своје ознаке од зелене чохе са петокраком изнад ње. На глави су имали титовку са петокраком. Одред је имао и своју пионирску — одредску заставу црвене боје, коју је увек носио кад иде на такмичење. Под том заставом ФНРЈ вршен је и пријем у Пионирску организацију — почев од 1946. на Дан Републике, 29. новембра, сваке године. Био је то свечани дан за пионире. Свечаности су присуствовали, поред родитеља и наставника, још и представници народне власти, Армије, омладинске и осталих масовних организација. Свечаност је почињала знаком трубе. Пионири се постројавају, и под заставом улазе у просторију. Слушају говоре о 29. новембру и пред заставу и пионирски одред ступају они који похађају I разред и који треба да буду примљени у организацију. Полажу заклетву и отпоздрављају начелнику одреда који их је примио: **ЗА ДОМОВИНУ С ТИТОМ — НАПРЕД!**

Пионирска организација имала је и свој Дом. У ваншколском и слободном времену пионири су се окупљали у Дому, одржавали састанке, заказивали такмичења, организовали читалачке часове, спремали материјал за зидне новине и припремали програме за приредбу. Овим састанцима присуствовао је и секретар омладинске организације, који је био руководилац пионира и разредни наставник — учитељ, а за веће школе и управитељ. Рад штабова пионира свих школа у граду и срезу обједињавао је Срески штаб пионира, који је бројао до 20 лица.

Пионирски одред наше школе спремао је приредбе за родитеље, грађанство и рањенике којима је чинио посету. Прву своју приредбу дао је у априлу 1945. г. Приходи од ове и свих каснијих приредби ишли су једно време у фонд за куповину уџбеника и прибора сиромашним ученицима и полазницима аналфабетског течаја. Касније, од тих прихода и чланарине, која је износила 1 динар месечно, љубављени су труба, добош, застава, пионирске мараме и

др. Са програмом, уз обилате поклоне, пабављеним добровољним прилозима и припремљеним од пионира, одред школе чинио је посете рањеницима у болници. Том приликом пионирски одред је преко свога штаба делио рањеницима прикупљене намирнице, које су се састојале од погача, пита, колача, јаја, воћа, цигарета и др. Приредба је дата и на крају школске године, 15. VII, за ђачке родитеље. У наредној школској години наставило се са истим еланом. 23. IX 1946. г. прослављен је дан почетка школског рада са кратким програмом, а 29. новембра изведена је приредба у знак прославе тога дана. Са спремањем програма и давањем приредби, чији је квалитет увек био на висини, продужило се и даље, а са прерастањем школе у осмогодишњу, приредбе су биле квалитетније и масовније и давале су у згради Народног позоришта. Прва таква приредба дата је у марту 1952. г. Почев од те године, омладинска организација, створена после прерастања школе у осмогодишњу, ствара и посебне секције: хорске, драмске, рецитаторске, музичке и др., са одабраним програмом наступа пред грађанством у данима такмичења са осталим олимпијцима у граду, а некад даје и приредбе по селима. Најбољи успех на такмичењу показала је балетска секција пионира, која је добила писмену похвалницу од Комитета Народне омладине. Поред осталих приредби, школа бележи и успелу приредбу у Гњилану, у предизборној кампањи за народне посланике 21. IX 1954. г. и 26. XI у граду. Са оваквим приредбама школа наступа сваке године о Дану Републике на родитељским састанцима и са једном приредбом за грађанство. Најуспелије приредбе дате су 10. IV 1955. г., када је изведена бајка у 5 чинова „Чудотворни цвет“, и у 1956. г. бајка „Љубичица“.

Школа је крајем сваке школске године приређивала и изложбе наставничких и ученичких радова. На изложби су запажени радови од иловаче, глине, хартије, дрвета, женски ручни радови са мотивима народног веза, цртежи, географске и историјске карте, шеме, графикони, збирке и др. Прва таква изложба приређена је на крају школске 1944/45. год.

У месецу мају и јуну, почев од 1945. г. па до данас, одржавају се и физкултурни слетови. Најмасовнији и најуспелији је слет изведен 19. и 20. маја 1956. г., на коме је, поред омладине школа, узела учешћа и сеоска и радничка омладина среза Пирот.

У школској 1944/45. школа је почела са радом, из објективних разлога, тек 10. јануара 1945. г., а завршила рад 15. VII 1945. г. Настава је била разредна и целодневна. Мада је школска година на тај начин била скраћена, залагањем просветних радника прећен је програм за ту го-

дину и ученици су оспособљени да са успехом наставе школовање у старијим разредима. Школска 1945/46. г. почела је 1. септембра, а завршила се 28. јуна. Касније школа је почињала са радом 10. септембра, а завршавала 18. јуна. У школској 1946/47. уведен је зимски одмор у времену од 15. до 31. јануара.

У почетку, у школској 1944/45. г. школе нису радиле и о верским празницима. Повереништво просвете, акт. бр. 141 од 24. I 1945. г., издало је следеће: „До даљег наређења школе неће радити у ове празничне дане: Мала госпоиња, Ваведeње, Св. Никола, Божић 5 дана, Тужин дан, Бадњи дан и 3 дана Божића, Нова година, Богојављење, Ускрс 6 дана, Бурбевдан, Спасов дан, Духови 2 дана. Што се тиче државних празника, до даљег наређења школа неће радити на дан Бирила и Методија и Видовдан. Накнадно ће се објавити који ће се још државни празници празновати. „Пада у очи да прослава Св. Саве није ушла у обзир. Традиционална прослава наших школа је ипак прослављена. Каснијим расписом дата су упутства за прославу Савин-дана. Прослава је изведена скромније од уобичајених. Имала је више карактер просветне свечаности, а не славе. Улогу домаћина узео је на себе Просветно-школски одбор. Он је, уз учешће наставника и ученика, организовао прославу и дочекивао госте. Свечаности су присуствовали, поред бачких родитеља, и представници масовних организација. Свечаност је отворио управитељ школе предавањем о Св. Сави. У предавању је обрађен његов државнички и просветитељски лик, а његова улога као црквеног човека није додиривана, нити величина заслуга у извојевању самосталности српске цркве. После тога предавања говорило се о постигнутим резултатима школе, похваљени су најбољи разреди и појединци у учењу и дисциплини. Тако је прослава Савин-дана добила вид подстрека за бољи и успешнији рад у школи. После овога дела изведен је и краћи програм. Певана је химна Св. Саве са малим изменама као:

„Ускликнимо с љубављу учитељу Сави...”

Оваква прослава, само још скромнија, изведена је и у 1946., а потом је укинута. Те године последњи пут се Божић празновао.

Почев од 1945. г. школа није радила ни у дане 25. и 26. маја, када су одржавани пионирски слетови. Предслетски дани били су посвећени писању писама и поздрава другу Титу, која су предавана штафетном одбору. Поред поздравних писама другу Титу, начелник штаба одреда предао би штафетном одбору и поздравна писма рањеницима и писма пионирима федералних покрајина, као и пионирима, „септемврицима”, Бугарске. Нека писма при испрајају су и читана. У 1946. г. Титова штафета била је боље

организована. Полазак је био из Цариброда 23. маја у Пирот је стигла истог дана у 13 часова. У дочеку и испраћају учествовали су и пионери ове школе. Почев од 1947. г. пионери редовно учествују не само при дочеку штафете, него организују и своју пионирску штафету, коју носе од неког места из околине, познатог из борбе, до места где се предаје главна штафета. Уз штафету се шаљу поздравна писма и обећања да ће пионери добро учити и бити добри грађани.

Године 1945. први пут је прослављен и 1. мај, као дан борбене солидарности трудбеника целог света. У поворци су узели учешће и пионери школе са заставом и паролама. Поворка од радника, сељака, омладине и пионира прошла је улицама града са паролама и поклицима трудбеницима света, Маршалу Титу и КПЈ.

Наредне, 1946. г., Први мај је проглашен за државни празник, а од 1952. године он се празнује два дана. Исти је случај и са 29. новембром, који је проглашен за дан Републике.

У 1945. г. уведени су и свечани завршни испити и превођење ученика у старије разреде. Свечаним испитима и превођењу бака присуствовали су наставници других одељења и управитељ школе.

Сем зимског одмора, школа је имала и дужи прекид у раду због епидемије и невремена. У 1945. г. школа није радила у месецу марту због појаве пегавца, због великог мраза од 1—15. фебруара и од 21. II до 1. III 1954. г. и од 12. до 17. марта због епидемије грипа у 1955. г.

Од 1955. г. настава је полудневна и изводи се у више зграда.

Сваког пролећа и јесени школа је изводила полудневне или целодневне излазе и излете забавно-научног карактера. Излазило се у околину: на „Сарлак“, до оближњих села, на Нишаву. Од већих екскурзија забележена је екскурзија која је изведена маја 1952. г. са ученицима виших разреда и то у овим правцима: Пирот — Скопље, преко Куршумлије и Косова (VIII разред); Пирот — Београд (VII разред); Пирот — Нишка Бања — Ниш (VI разред). У мају 1954. г. изведене су екскурзије са ученицима и то: VIII и VII разред имали су правац Пирот, Ниш, Зајечар, Прахово, Дунавом за Београд и натраг преко Ниша, а ученици V и VI разреда обишли су Ниш и Нишку Бању. У 1956. г. ученици виших разреда извели су екскурзију до Скопља и Охрида.

Бригу о здрављу ученика воде народне власти. Скоро сваке године врше се два систематска прегледа ученика. Сем овога, вршене су и вакцинације ученика против дифтерије, великих богиња и др. болести. У октобру 1948. из

вршена је вакцинација са БСЖ вакцином, која је поновљена у децембру 1954. г. Лекарски преглед ученика је бесплатан и обавља се у школској поликлиници.

У 1955. г. извршен је избор чланова школског одбора. Један део чланова биран је на зборовима бирача, други је постављен од органа власти, а трећи је делегиран из Удружења просветних радника. У систему друштвеног управљања у просвети и овај орган школе врши своју функцију и доприноси побољшању материјалних услова школе, али се брине и о васпитању ученика и настави. Школски одбор редовно одржава своје састанке и врши анализу рада и успеха школе и даје смернице за побољшање. У овај одбор изабрани су следећи чланови: Јордан Костић, председник, Раде Голубовић, Миодраг Живковић, Јосиф Алексић, Радош Борђевић, Светислав Петровић, Душан С. Николић, Ратко Анђелковић, Милош Пејчић, Живојин Костић, директор школе, Душан В. Николић, наставник и Даница Николић, наставник.

Одмах по ослобођењу приступило се организовању аналфабетских течајева. У току прве године одржана су 4 течаја и описмењено је 132 лица.

Баци ове школе редовно су примали дечију штампу и то: „Пионирске новине“, „Пионир“, „Полетарац“ и др. Листови су били пуни прича и рецитација, а такође и чланака у вези са градивом, те су радо куповани и читани. На часовима српског језика редовно су тумачени, а поред тога читане су и дечије странице дневне штампе („Борбе“ и „Политике“). Ученици ове школе скоро су сви чланови Народне библиотеке — дечјег одељења.

У времену од 1919. до 1941. г. у овој школи радили су следећи учитељи:

1. Божа Поповић
2. Перса Михајловић, ради до 1932. г.
3. Настасија Вулетић, ради до 1925. г.
4. Милка Пешић, ради до 1932. г.
5. Антоније Тодоровић,
6. Божин Живковић, ради од 1919—1925. г.
7. Коста Јовановић, ради од 1919—1923. г. Школски надзорник и председник Учитељског удружења.
8. Зорка Јовановић, ради од 1919—1932. г.
9. Милан Живковић, ради од 1919—1932. г.
10. Катарина Живковић, ради од 1928—1932. г.
11. Станко Станојсвић, ради од 1928. г.
12. Љубомир Јоцић, ради од 1920—1940. г.
13. Борђе Ристић, ради од 1920. г.
14. Светислав Ценић, ради од 1919. г.
15. Петар Стојановић, ради од 1919—1935. г.

16. Надежда Цанић, ради од 1922—1932. г.
17. Драгутин Цанић, ради од 1922—1923. г.
18. Раде Вуловић, ради од 1919—1932. г.
19. Радмила Јаначковић,
20. Надежда Михајловић, ради од 1928—1941. г.
21. Светислав Митић, ради од 1927—1941. г.
22. Јованка Митић, ради од 1927—1941. г.
23. Светислав Илић,
24. Јогуш Перуновић, ради од 1938—1941. г.
25. Олга Перуновић, ради од 1938—1941. г.
26. Милица Бетковић, ради од 1938—1941. г.
27. Живојин Костић, од 1937. г.

У времену од 1944. до 1956. г. у овој школи раде следећи учитељи:

Име и презиме	Место рођ.	Год.	Ради од — до рођ.
1. Живојин Костић, управ.	В. Јовановац	1896	1944
2. Љубомир Бирић	Пирот	1899	1944-1945
3. Светислав Манић	Трњана	1896	1944
4. Радомир Станковић	Пирот	1995	1955-1947
5. Манојло Манић	Г. Криводол	1904	1944
6. Светислав Цветковић	Трњана	1904	1944-1948
7. Живадинка Јовановић	Б. Паланка	1903	1944-1945
8. Драгољуб Божиновић	Стањинци	1898	1945-1947
9. Добринка Петровић	Пирот	1914	1945-1949
10. Богиња Поповић	Б. Паланка	1910	1944-1945
11. Милутин Поповић	Стрелац	1903	1944-1945
12. Момчило Бирић	Расница	1903	1945-1946
13. Миљана Пенчић	Дражевац	1896	1945-1949
14. Василије Пенчић	Пирот	1893	1945-1948
15. Теодосић Даринка	Ваљево	1912	1951-1952
16. Љубица Јоксимовић	Кожељ-Тим.	1914	1951-1952
17. Дивна Вељковић	Медвеђе-Трст.	1904	1951-1952
18. Даница Николић	Пирот	1902	1951-1952
19. Миливоје Младеновић	Књажевац	1907	1951
20. Смиља Бирић	Пирот	1927	1951 и данас
21. Јанаћко Бирић	Студена	1912	1952-1954
22. Јован Бирић	Крупац	1922	1951
23. Милица Станковић	Крагујевац	1907	1948-1955
24. Милош Ницић	Зајечар	1905	1948-1953
25. Цвета Костић	Неготин	1923	1951-1953
26. Василије Шебердин	Казањ-Рус.	1896	1947-153
27. Милош Николић	Алексинац	1909	1951-1954
28. Светислав Митић	Трњана	1898	1951
29. Милева Маринковић	Пирот	1913	1948
30. Милена Костић	Св. Тод. Тим.	1916	1951-1954
31. Петар Ј. Видановић	Трњана	1919	1947-1954
32. Добросав Станковић	Пирот	1905	1948-1953
33. Радмила Ташковић	Нови Пазар	1929	1949-1952
34. Мирослав Манојловић	Церова	1907	1945
35. Славца Видановић	Власотинце	1931	1950

Име и презиме	Место рођ.	Год.	Ради од — до рођ.
36. Радмила Вашић	Пирот	1929	1951-1955
37. Јелена Нишић	Пирот	1904	1951-1955
38. Стана Стојковић	Неготин	1910	1951-1953
39. Нада Стаменовић	Врање	1910	1948-1953
40. Радомир Јовановић	В. Ржана	1903	1944
41. Милутин Гајић	Јевремовац	1919	1949-1953
42. Душан Николић	Суково	1910	1945
43. Драгутиц Петровић	Рсовци	1923	1952-1955
44. Душан Бирић	Бабушница	1905	1951-1953
45. Смиља Петровић	Пирот	1931	1952
46. Мирко Борђевић	Трњана	1902	1945-1953
47. Боривоје Димитријевић	Лесковац	1931	1953-1954
48. Влајко Ранчић	Држина	1919	1953-1954
49. Србислав Потин	Крупац	1911	1953-1954
50. Вукосава Живковић	Пирот	1908	1953-1955
51. Дафина Антић	Свр. Топола	1919	1953-1954
51. Венета Потин	Славиња	1916	1953-1954

Др ЈОВАН В. БИРИЋ

ЈОШ ЈЕДНОМ О ПОРЕКЛУ НАЗИВА ПИРОТ

Непознато значење и нејасна мотивисаност назива Пирот вероватно су били разлог што се овим питањем мало ко бавио. На овај проблем осврнули су се К. Н. Косић¹⁾ и Светислав Петровић²⁾, али без ближег објашњења, констатујући „нејасност“ порекла назива. На нешто више од пола странице своје монографије „Нишавље“ М. Живановић³⁾ даје објашњење да је назив Пирот вероватно настао јелинизацијом римске речи *Turges*, у грчку реч *Pyrgos* сличног значења (кула, зид с торњевима), а затим словенизацијом овог имена (у XIV веку) добио име Пирот. Више о пореклу назива Пирот речено је први пут тек на симпозијуму Пирот и околина у светлу научног истраживања (1970) од стране Др Миливоја Павловића и у одговарајућем чланку истог аутора у Пиротском зборнику — III₄).

Топономастички трагајући за пореклом појединих назива и, на први поглед, немотивисаним топонимима и изразима, М. Павловић са успехом улази у генезу бројних, за данашње уво, немотивисаних и нејасних назива. Један од таквих назива је и Пирот. Назив Пирот је очигледно несловенска реч и М. Павловић, исправно, упућује на грчко порекло ове речи. Узевши овај приступ за своју полазну основу он га топономастички анализира. Тако долази до грчког глагола *peigo* (чита се пир), у значењу „пробијати се (кроз нешто)“, односно семантичким трансфером у „место, значајно место на путу“ (4,стр. 19). Трговачки слој становништва, и то онај из Епира, својом покретљивошћу, вероватно

1) У својим радовима о Пироту: Историја града Пирота, Извештај пиротске гимназије, Пирот 1907/8. Гласник СГА — 1, Београд 1912.

2) У појединим радовима: Око наше Нишаве, Пирот, 1934, и у усменим излагањима.

3) М. Живановић: Нишавље, Пирот, 1933. стр. 18.

4) Др Миливој Павловић: Пирот — топономастичка вредност, структурални значај, Пиротски зборник III, Пирот 1971., стр. 17—19.

се бавио, а можда и насељавао на сектору Пирота. Управо захваљујући овом становништву и изразу *Epigota*, који га је пратио, вероватно је омогућио да се стабилише изразна структура у контаминацији (*e*)*pigot*. Тако се, далеко од Епира, по М. Павловићу „некадашња мотивисаност могла контаминovati и са *Pigotus*, тако да су семантичке вредности две базе, подстакнуте економским условима и оријентацијама привредних токова, утицале да се стабилише структура речи Пирот“ (4, стр. 19).

Мада је поступак у објашњењу израза Пирот топономастички ерудитски постављен и вођен, он је ипак оставио нека недовољно одређена и испотуно јасна места. Чини се да су слабе, недовољно поткрепљене, тачке дате топономастичке анализе следеће:

а) Зашто би били потребни досељеници, односно путници, из Епира да би се увело име Пирот?

б) Зашто би то требало бити XVI век?

в) Не би ли била могућа и која друга комбинација фактора заснована на топономастичким, али истовремено и на нешто више историјских и географских података?

Чини се да би у комбинацији са више историјских и географских података, топономастичка анализа порекла назива Пирот дала нешто чвршћу основу. Топономастичко објашњење било би потпуније и прихватљивије.

Историјски елементи, наиме, показују да се увођење назива Пирот могло десити пре XVI века. Словенско становништво, насељавајући подручје Нишавске долине, могло је да прихвати и уведи име Пирот и пре XIV века — кад се први пут под овим именом помиње⁵). Поред тумачења везаних за грчке речи *pyg* (вагра) и *pygotos* (црвен), постоји и тумачење везано за глагол *peiro* (пробијати се кроз нешто, место значајно на путу — М. Павловић), као и за јелинизацију римске речи *Turres* (кула — М. Живановић), или за грчку реч *pyretos* (врућица, грозница, маларија)⁶).

⁵) Код Косте Костића и М. Живановића (фус ноте 1 и 3) Пирот се под горњим именом помиње у XIV веку. По Кости Костићу, Пирот је свакако постојао и у периоду пре XIV века „и у том времену наш га је народ тако назвао“ (Извештај Пиротске гимназије, Пирот 1908.). У XII веку (1153) арапски географ Едрузи помиње га под именом *Атруби*, што се тумачи диверсификацијом старог римског назива *Turres*.

⁶) Н. Бирић: Из старог Пирота — Град без године рођења, „Слобода“ бр. 1059 (11. XII. 1971.)... „Обзиром да је Пиротско поље било прекривено шеваром и трском и да је мочвара Барје била легло комараца и познате пиротске маларије, онда је то дошљацима пружило могућност да град — кула, на сутоку Расничке и Нишаве, прозову ПИРЕТОС — маларични град“.

Свим варијантама заједничко је грчко језичко порекло. Оно што би — као мање вероватно — у овим варијантама могло да се прихвати, то је да се назив увео у XVI веку и да је за његово увођење било потребно досељавање становника из Епира. Склони смо, због тога, да дамо предност оном тумачењу, које, поред топономастичког, има и нешто потпунији историјско-географски аспект. А то значи:

1. Да је словенско увођење и учвршћење назива Пирот могло да се обави пре XIV, а можда и пре XIII века, а прва вест је могла само потећи из друге половине XIV века. Ово се објашњење чини прихватљивим и због тога што се Пирот у дугом низу векова, од престанка римске епохе па до појаве и пада у турске руке, дакле више од девет векова, једва помиње или уопште не помиње, а као насеље једва и да постоји. Објашњење лежи у чињеници да се, после престанка римске управе, гаси улога трасе *Via Militaris* кроз пиротско поље (неодржавање и забареност терена) и иста измешта на оцедније терене јужног руба пиротског поља, тако да је позиција Пирота постала обручна, изван караванског пута (више о предњем у „Географији Пирота“ I, стр. 22—25⁷⁾). То, међутим не искључује могућност да Словени — који у међувремену насељавају овај простор — нису већ, пре XIV века, прихватили и из грчког језика извели свој назив Пирот.

2. Прихватање назива Пирот и његово извођење из грчког језика могуће је на бази речи *pyr* (огањ, ватра) због тога што је у Пиротском пољу и то у Барју, заиста повремено горела ватра. Разуме се, овим се тумачењем не искључују друге могућности тумачења. Појава ватре у Пиротском Барју од стране досадашњих истраживача, па ни од М. Павловића, није уочена, па се, због непотпуне обавештености није могло узети у обзир. Ради се о ватри, чија је повремена појава и могућност појаве, како историјски тако, у новије време, и геолошки констатована. Ватру у пиротском Барју помиње и Недељско Стојић⁸⁾, а помиње се и у усменом предању Пироћанаца. Ова ватра (*pyr*), или црвена боја ватре (*pyrgos*), долазила је или од сасушене барске трске, или од барског гаса, метана, чије је присуство у тресетном саставу Барја, са индикацијом запаљивања и горења (за време спарних дана), заиста уочено. Могућно је да су путници грчког порекла, историјски присутни у овом

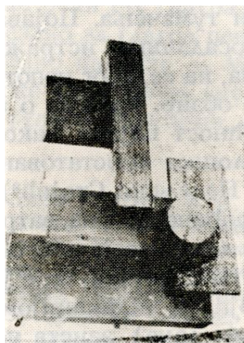
7) Др Јован В. Ђирић: Географија Пирота I, Пирот, 1965.

8) Стојић Недељко: Општи привредни преглед у Округу пиротском, Пирот, 1936.

простору, регистровали појаву горења ватре у пиротском Барју, што се је са пута, који је ишао јужним рубом пиротског поља, морало видети. Из локацијско-топонимског одређења и везаности појаве за овај простор, могло је прозићи и име насеља које је настајало уз овај простор. Отуда је извођење имена Пирот из грчке речи πυρ реално могуће и доста вероватно.

3. Коначно, није искључива могућност појаве назива Пирот од грчке речи πυρρετος — врућица, грозница, маларија (6). Зајезереност и мочварност пиротског Барја је неоспорна географска и историјска присутност у ширем простору Пирота. У таквим топографским условима појава маларијне грознице је била нормална, што је могло послужити као основа за увођење назива Пирот.

Навођењем горњих примера нису се хтеле негирати остале могућности тумачења, поготову могућност јелинизације римског Tigris-а (М. Живановић), односно могућност контаминације πυρ-а и ρεῖο-а (М. Павловић). Уз нешто више историјског-географских и геолошко-хидролошких пода така можда би и поменути истраживачи дошли до сличних тумачења.

НОВИЦА ЖИВКОВИЋ

**НАГРАДНИ ТЕМАТИ
У УЧИТЕЉСКОЈ ШКОЛИ У ПИРОТУ
У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА РАТА
— Прилог за историјат Школе —**

У циљу подстицања ученика на рад и развијања њихових стваралачких способности, у средњим школама између два рата била је веома развијена пракса расписивања наградних конкурса и награђивања темата, домаћих ученичких радова из појединих научних области, првенствено друштвених, или оних које су у појединим врстама школа биле стручне или доминантне. Називе тема за ове радове одређивала су наставничка већа, новчане износе за награде додељавале школске или друге, државне или друштвене институције и организације, или грађани, а награде су ученицима додељиване јавно, на светосавској свечаности или на свечаностима или приредбама друге врсте.

Учитељска школа у Пироту имала је у предратном периоду свога постојања веома развијен систем расписивања и награђивања ових ученичких темата, па ће, због занимљивости тема и могућности сагледавања духа и праксе тога времена, у овоме напису о њима и бити речи. Аутентичност података је несумњива, јер су забележени у записницима седница Наставничког савета и у Летопису школе.

Међутим, мада је Учитељска школа у Пироту постојала још од 1920. године (најпре, од 1920. до 1925. г. као Педагошко одељење при Гимназији у Пироту, а од августа 1925. г. као самостална школа), први подаци о тематима помињу се тек у школској 1927/28. години. На седници Наставничког савета од 6. новембра 1927. г., директор Школе, Владимир Стојадиновић, саопштава да је Повереништво Удружења југословенског учитељства из Београда доделило Школи суму од 500 динара којом треба да се награде најбоље урађени ученички темати о „раду учитеља у школи и друштву или о животу народа и школе“. На овај седници формирана је и комисија чији је задатак био да саста-

ни називе тема, изврши преглед и оцену ученичких радова и да предлоге за награђивање. Чланови комисије били су професори Богдан Симић, Карло Вајкерт, Светислав Петровић и Миодраг Ристић. На седницама Наставничког савета од 21. и 26. јануара 1928. г., комисија (у неколико измена, јер је уместо Карла Вајкерта, који је отишао из школе, изабран Светозар Ранчић, који је те године из Алексинца премештен у ову школу), од пет приспелих ученичких радова предложила је за награду три рада. Наставнички савет је прихватио предлог комисије и првом наградом у износу од 300 динара наградио ученика IV разреда Василија Првуловића за рад под насловом „Просветно-културни рад на селу“, док је другим двома наградама у износу од по 100 динара наградио радове под називом „Школа и идеја трезвености“, дат под псеудонимом „Србин Хрватовић“, и „Утицај школе и учитеља на здравствено стање народа“, са псеудонимом „Марин Златарић“. (Имена носилаца ових псеудонима нису забележена).

Ради објективности у оцењивању и награђивању темата, школа је захтевала да ученици своје радове потписују псеудонимима или шифром, а да своја имена прилажу посебно, у затвореном омоту, с тим што би на омоту написали само назив рада и свој псеудоним. Додељивање награда била је, обично, последња тачка програма на светосавској или другој свечаности, када би директор школе саопштавао називе награђених радова по њиховим псеудонимима, а онда отварао омоте и из њих читао имена награђених ученика. Био је то тренутак радозналости и ишчекивања, и то како за ученике који су радили темате, тако и за наставнике који су их оцењивали, за госте и родитеље, који су међу награђеним ученицима често имали и своју децу. Награђени ученици би прилазили директору и, уз аплауз присутних, примали новчане награде, доживљавајући при томе радост и узбуђење због престижа и похвала.

За награђивање темата у 1929. години новчане прилоге дали су Удружење учитеља среза нишавског (100 динара) и два грађанина: Тодор Ђирић, пензионер из Пирота, и Бранко Радосављевић, апотекар из Пирота. Наставнички савет је одредио само једну тему („Пример као васпитни чинилац“), али је број ученика ове године био већи него претходне. Међутим, од 13 радова, колико је на конкурс приспело, награђена су само три рада. Прву награду од 300 динара добио је рад „који се знатно одвајао од осталих“, потписан псеудонимом „Иван Гундулић“. Његов аутор био је Светомир Игњатовић, ученик IV разреда. Другу награду од 100 динара добио је ученик IV разреда Милутин Петровић,

са псеудонимом „Просвета“, а трећу награду од 50 динара добио је Милић Поповић, ученик IV разреда, са псеудонимом „Јован Скерлић“.

За израду темата у 1930. години Наставнички савет је још половином првог полугодишта одредио и саопштио ученицима тему (Васпитање у духу народног јединства; Учитељ као културни радник; Учитељ садашњости; Школа и живот). Саопштавање тема ученици су увек са радозналошћу примали. Оне су истицане на огласној табли у школи, испред које су се ученици скупљали и живо расправљали. Дародавци су ове године били Учитељско удружење из Београда (500 динара), и пиротска општина (100 д.), а затим грађани — Бранко Радосављевић, апотекар (500 д), Љуба Љубеновић, столар и грађевински предузимач из Пирота (100 д), и Љуба Јоцић, учитељ из Пирота (50 динара).

На светосавској свечаности, после програма, састављеног од рецитација, хорских и оркестарских тачака, као и предавања „О културно-моралном препороду“ које је одржао професор Тодор Лицић, директор школе Владимир Стојадиновић поделио је ученицима награде за најбоље урађене темате.

За тему „Учитељ садашњости“ од прилога Учитељског удружења, награде су добили Љубивоје Поповић, ученик IV разреда (300 д) и Десанка Цанић, ученица II разреда (200 д), а од прилога Бранка Радосављевића за тему „Васпитање у духу народног јединства“ награде су добили Божидар Станчић и Владимир Митић, ученици IV разреда (по 250 динара).

Награду пиротске општине од 100 динара за тему „Школа и живот“ добио је Љубиша Стојановић, уч. IV разреда, награду Љубе Љубеновића од 100 д за тему „Учитељ као културни радник“ добио је Зарије Поповић, уч IV р., а награду Љубе Јоцића од 50 динара за тему „Васпитање у духу народног јединства“ добио је Љубомир Живковић, уч. IV разреда.

Занимљиви су псеудоними које су ови ученици узели за потписивање својих радова. То су најчешће имена педагога („Елен Кеј“, „Дистелвег“, „Сајдел“, „Смајлс“), књижевника („Радоје Домановић“) или националних јунака („Владимир Гортан“).

У школској 1930/31. години, Наставнички савет је, знајући за повећано интересовање ученика, одредио десет тема и благовремено их саопштио ученицима. Биле су то следеће теме: Паралела између старог и новог васпитања; Интерес и саморађња у настави; Жена у народним песмама кософског циклуса; Национални рад светог Саве; Учитељ у служби народне идеје; Културни и национални зна-

чај нашег уједињења; Учитељ у служби народне идеје у прошлости и садашњости; Мати у народној поезији; Сокољство у идеји Југословенства; Божићни обичаји у Понишављу.

Осим Бранка Радосављевића (50 д) и Јордана Цацића, директора банке из Пирота (300 д.), дародавци су били Моравска бановина, из Ниша (1000 динара), Општина града Пирота (300 д) и Коло српских сестара из Пирота (100 динара).

Како је број приспелих радова био велики (ове године је први пут уведен и V разред у учитељским школама), то је Наставнички савет за њихов преглед одредио две комисије: једну за радове из педагошке области, и њу су сачињавали професори Богдан Симић, Светозар Стојановић и Димитрије Вучковић, и другу за радове из књижевности и националне историје, и у њој су били професори Драгољуб Вучинић Видосава Чавдаревић и Светислав Петровић.

Награђени су следећи ученици: Владимир Митић, ученик V разреда, са 500 динара, за тему „Учитељ у служби народне идеје у прошлости и садашњости“, Божидар Станчић, ученик V разреда, са 300 динара, за рад „Мати у народној поезији“; Божидар Милошевић, ученик V разреда, са 200 динара, за рад „Сокољство у идеји Југословенства“, Зарије Поповић, ученик V разреда, са 300 динара, за тему „Интерес и саморадња у настави и васпитању“; Десанка Цацић, ученица III разреда, са 200 динара, за тему „Учитељ у служби народне идеје у прошлости и садашњости“; Божидар Давидовић, ученик IV разреда, са 300 динара, за тему „Жена у народним песмама косовског циклуса“; Раде Панајотовић, ученик III разреда, са 100 динара, за тему „Национални рад светога Саве“; Драгомир Митровић, ученик IV разреда, са 100 динара, за тему „Учитељ у служби народне идеје у прошлости и садашњости“; Владислав Веселиновић, ученик V разреда, са 200 динара, за тему „Паралела између старог и новог васпитања“ и Рајко Николић ученик IV разреда, за тему „Учитељ у служби народне идеје у прошлости и садашњости“ (100 динара).

Псеудоними којима су ови ученици потписали своје радове били су занимљиви: „Вук“, „Владика Раде“, „Вук Мандушић“, „Син косовког осветника“, „Мил. О. Шивић“, „Зофка Кведер“, „Јанко Веселиновић“, „Будући учитељ“.

За наградне темате у школској 1931/32. години објављено је шест тема (Улога ручног рада у настави и васпитању; Феријални савез у изградњи нашег народног јединства; Улога жене у стварању југословенске мисли; Значај Илирског покрета за данашње јединство; Краљ Петар — његов живот и рад; Реалистичка и савремена приповетка).

Рок за предају радова био је 24. јануар а комисија је била састављена од професора Димитрија Вучковића, Светозара Стојановића, Видосаве Чавдаревић, Драгољуба Вучинића и Драгице Аранђеловић.

Прилози су стигли од бана Моравске бановине, из бановинског буџета (1000 динара), од пиротске општине (300 д), Ескоитне банке из Пирота (200 д), Учитељског удружења и Кола српскоих сестара из Пирота (по 100 динара), Бранка Радосављевић (500 д) и Љубе Јоџића, учитеља и школског референта у Пироту (100 динара).

Када је директор школе Владимир Стојановић, на светосавској свечаности која је приређена у Соколини заједно са Гимназијом, после пригодног предавања (наставник Гимназије Божидар Стојадиновића: О васпитању) и концертног дела, отворио омоте са именима ученика у њима, сазнало се да су награде добили следећи ученици:

Душан Николић, ученик V разреда (псеудоним „Југословенски Жил Фери“) за тему „Улога ручног рада у васпитању“ (500 динара); Драгомир Митровић, ученик V разреда („Син југословенске мајке“) за тему „Улога жене у стварању југословенске мисли“ (300 динара); Владислав Веселиновић, ученик V разреда („Ратно сироче“), за тему „Краљ Петар — живот и рад“ (200 динара); Даница Ристић, ученица IV разреда („Поварета“) за тему „Реалистичка и савремена приповетка“ (300 динара); Вера Костић, уч. III разреда („Кћи Југославије“) за тему „Значај илирског покрета за данашње јединство“ (200 д); Чедомир Антић, уч. IV р. („Др Влад. Спасић“) за тему „Улога ручног рада у васпитању“ (200 дин.); Александар Цунић, уч. IV р. („Јанжс Новак,“) за тему „Феријални савез у изградњи нашег народног јединства“ (100 д); Божидар Бурић, уч. III разреда („Бискуп Штросмајер“) за тему „Значај Илирског покрета за данашње јединство“ (100 д); Радомир Филиповић, уч. II разреда за тему „Краљ Петар — живот и рад“ (100 д); Десанка Цанић, уч. IV р. („Југословенка“) за тему „Улога жене у стварању југословенске мисли (100 д); Светислав Живковић, уч. V р. („Илир из Пирота“) за тему „Значај Илирског покрета за данашње јединство“ (100 д); Војислав Тошић, уч. V р. („Миџорац“) за тему „Улога ручног рада у васпитању“.

На свечаности 27. јануара 1933. године предавање је одржао професор Драгољуб Вучинић („Југословенска мисао у нашој књижевности“), а награде ученицима је доделио вршилац дужности директора Учитељске школе, професор Димитрије Вучковић, пошто је дотадашњи директор Владимир Стојадиновић премештен из Пирота. Поред

старих дародаваца, јављају се и нови: Свстозар Николић, капетан у пензији из Пирота, и Богдан Мадих учитељ из Пирота.

Награде су добили: Раде Панајотовић, ученик V разреда („Идеалиста“) за рад „Учитељев рад ван школе“ (300 д) и Михајло Ранчић, уч. III р. („Змај“) за исту тему (200 д); Новица Живковић, уч. III разреда („Пироћанац XX века“) за рад „Пирот и околина у прошлости“ (200 д); Чедомир Антић, уч. V р. („Пиротски педагог“) за исту тему (100 динара); Милисав Павловић, уч. IV раз. („Коменски“) за тему „Учитељев рад ван школе“ (200 д); Божидар Бурић, уч. IV р. („Народни трибун“) за тему „Учитељева личност“ (100 д); Десанка Цанић, уч. IV р. („Гђа Монтесори“) за тему „Наставне методе“ (100 д); Тихомир Тасковић, „Млади идеалиста“ и Душан Илић („Воћ“), ученици IV разреда за тему „Учитељева личности“ (први 100 а други 50 д.).

У школској 1933/34. години, поред дародаваца из претходне године, јављају се нови: од организација — Подмладак Црвеног крста и Коло „Здравље“ Савеза трезвена младежи Учитељске школе, а од појединаца — Аранђел Пешић, „поп Раша“, свештеник из Пирота, и Драгутин Антић, трговац из Пирота (по 50 динара). Међутим, највећи дародавци ове године били су браћа Миодраговић, Димитрије и Милан, из Београда, синови Јована Миодраговића, познатог српског педагога и писца, чије је име у то време носила Литерарна дружина Ђака Учитељске школе у Пироту.

Идеја да се ступи у везу са синовима Јована Миодраговића, који су живели у Београду (један је било лекар, други инжењер), потекла је од ученика — чланова Управе Литерарне дружине „Јован Миодраговић“. Почетком 1933/34. школске године два члана Управе — ученици V разреда Божидар Бурић и Душан Илић — по налогу Дружине, посетили су у Београду браћу Миодраговић и обавестили их да у Учитељској школи у Пироту постоји Ђачка дружина која носи име њиховог покојног оца. Браћа Миодраговић су ученике срдечно примили и преко њих, за потребе Дружине, као свој поклон, послали сва штампана дела свога оца, већи број разних других књига за Ђачку библиотеку, као и известан број музичких инструмената и нотних партитура за Ђачки оркестар. Осим тога, обећали су и свој новчани прилог. И убрзо, при Учитељској школи у Пироту, са улогом браће Миодраговић од 10.000 динара, формиран је „Фонд Јована Миодраговића“, из кога је требало, по Правилима фонда која су састављена, да се сваке године награђују најбољи ученички радови, по претходно расписаном конкурс, из области васпитања и педагошких наука, или радови везани за педагошки рад и педагошка дела

Јована Миодраговића. И у знак поштовања према личности и педагошком раду Јована Миодраговића, Бачка дружина је од ове године па све до почетка рата, сваке године, у месецу марту, о годишњици смрти Јована Миодраговића, приређивала тзв. „Дан Јована Миодраговића“, када су, на јавној свечаности, у присуству ученика, наставника и грађана, осим евоцирања успомене на Јована Миодраговића и приказа његовог педагошког рада и његових књига, и осим културно-уметничког програма, додељиване ученицима и награде из „Фонда Јована Миодраговића“ за најбоље урађене темате.

„Дан Јована Миодраговића“ постао је традиционалан и омиљен код ученика. Целокупну организацију „Дана“ изводили су сами ученици, односно Управа Дружине. Свечаност се одржавала најчешће у Соколани, са штампаним позивницама које су упућиване представницима власти и установа и грађанима.

Прве награде за темате из „Фонда Јована Миодраговића“ додељене су у школској 1933/34. години, у два маха, и то најпре на прослави, 27. јануара, и у марту 1934. г.

На првој прослави из овог фонда награђени су: Божидар Бурић, ученик V разреда, са 500 динара, за рад „Дидактички принципи Хербартове и нове школе“; Миодраг Бурић, уч. IV разреда, са 100 динара, за рад „Психологија младости“; Љубица Бинђић, уч. V разреда са 100 динара, за рад „Шта очекује данашњица од мене — народног учитеља“; Никола Ранчић, уч. IV разреда, са 100 динара, за рад „О важности трезвењачког покрета“.

На „Дан Јована Миодраговића“, први пут организован, марта 1934. године, из „Фонда Јована Миодраговића“ награђени су: Божидар Бурић, ученик V разреда, са 500 динара, за рад „Приказ књиге Српска звезда од Јована Миодраговића“, и Новица Живковић, ученик IV разреда, са 500 динара, за рад „Патријархални живот и васпитање“.

Године, 1934. осим награда из „Фонда Јована Миодраговића“, додељене су награде и из других прилога.

За тему „Шта очекује данашњица од мене — народног учитеља“ награђени су са по 250 динара Божидар Бурић, ученик V разреда, и Новица Живковић, ученик IV разреда; Тихомир Тасковић, уч. IV раз. са 100 динара, Бура Манчић, уч. IV раз. са 100 динара и Синислав Манојловић, уч. III разреда са 50 динара.

За тему „Васпитна вредност Горског вијенца“ награђени су Драгомир Димитријевић, уч. IV разреда са 150 динара, а Властимир Живковић и Цветан Тошић, ученици IV разреда, са по 50 динара. За тему „О важности трезвењачког покрета“ награде су добили Борђе Петровић, уч. V раз. и Ратко Илић, уч. III разреда — по 100 динара, а за тему

„Етичка анализа песама Косовског циклуса“ награђени су Радојка Видановић и Милисав Павловић, ученици V разреда и Раденко Ристић, уч. IV раз. — са по 50 динара.

За тему „Дидактички принципи Хербартове и пове школе“ награђени су Милисав Павловић, уч. V раз., и Јован Јотић, уч. IV разреда са по 50 дин, а за тему „Ослобођење Пирота и његове околине“ награду од 100 дин. добио је Новица Живковић, уч. IV разреда. Скоро два месеца након ових награђивања, Просветно одељење Моравске баповине из Ниша послало је Школи суму од 1000 динара за награђивање темата. Наставнички савет Школе, на седници од 23. марта 1934. г. одлучио је да са по 500 динара накнадно награди ученике Божидара Бурића и Новицу Живковића.

Број ученика који је радио темате и конкурисао за награде бивао је све већи. Тако, на пример, за светосавску прославу у школској 1934/35. години пријављена су 42 рада, од којих је награђено 17. Кад се узме у обзир да је те школске године школа имала само последња три разреда са по једним одељењем — III, IV и V разред — јер је била у фази постепеног укидања, што значи да је имала нешто више од стотину ученика укупно, онда је више од трећине ученика школе учествовало у конкурсју. Овако велико учешће резултат је развијеног интересовања и племенитих амбиција ученика, јавног и свечаног додељивања награда, те тиме и позитивног афирмисања ученика, ауторитативности институција које су давале новчане прилоге, као и материјалног ефекта новчаних награда, који није био мали, особито када се узме у обзир да је највећи део ученика ове школе био сиромашног стања, јер је потицао из сиромашних сељачких и радничко-ћилимарских породица.

У години 1935. јавља се као дародавац Архијерејски синод из Београда, који шаље 500 динара и предлаже тему („О светом Сави“). Из саме школе прилоге за награде из сопствених средстава дају Дружина Ђака „Јован Миодраговић“ (350 д.), Школски подмладак Црвеног крста (200 д.), Коло „Здравље“ Савеза трезвене младежи (200 д.), колегијум наставника школе (100 д.). Од градских установа прилоге дају Градска општина (200 д.) и Коло српских сестара (100 д.), а од грађана — Љуба Љубеновић, председник градске општине (100), Б. Радосављевић (50), и учитељи из Пирота Богдан Мидић и Светислав Митић (по 50 динара).

За тему „О светом Сави“ награде су добили Цветан Димић (псеудоним „Крамер“), Новица Живковић („Скромни“) и Фрањо Копић, сви ученици V разреда (први 300, други 200 и трећи 50 д.). За тему „Улога учитеља пре и за

време последњих ратова” награде су добили Миодраг Бурић и Никола Ранчић, ученици V разреда (први 300 а други 200 динара).

За тему „Под којим се условима може остварити идеја нове школе код нас” награђени су са 200 д. Новица Живковић (псеудоним „13”), а са по 150 д. Бура Манчић („Док”) и Чедомир Божиновић („Млади учитељ”), сви ученици V разреда.

Михаило Ранчић („Југословенче”) и Јован Јотић („Омладинац”), ученици V разреда, добили су награде — 300 и 200 динара — за тему „Живот и рад Витешког краља Александра I Ујединитеља”; Ратко Илић („Југословенски младић”) и Параскева Стојановић („Нишевљанка”), ученици IV разреда, и Чедомир Николић, уч. III разреда, („Масарик”) добили су награде по 100 динара за тему „Трезвеност и омладина”; Божана Јоцић („Југославија”) добила је награду од 100 д. за тему „Улога жене у остварењу задатака Црвеног крста”; Бура Манчић („Феријер”), уч. V разреда, и Димитрије Најдановић, уч. IV разреда, награђени су са по 100 динара за тему „Учитељева личност”, а Урош Живковић, уч. V разреда, за тему „Спорт и васпитање”.

„Дан Јована Миодраговића” школске 1934/35. одржан је са закашњењем — 24. маја. На свечаној академији, одржаној у Соколани, осим поздравне речи председника Дружине, и предавања о Јовану Миодраговићу, које је одржао ученик V разреда Брањибор Живановић, изведен је музички програм — хор Учитељске школе отпевао је „Што ми је мило и драго” Биничког, „Попевку” Густава Коцијана (ранијег наставника музике Учитељске школе и Гимназије у Пироту), „Српкињу” Бајића, а оркестар ученика одсвирао је неколико оркестарских композиција. На крају су додељене награде из „Фонда Јована Миодраговића”. Награде су добили: Новица Живковић, ученик V разреда, за рад „Приказ књиге Рад у I разреду основне школе од Јована Миодраговића” (250 динара), и Миодраг Бурић, ученик V разреда, и Божидар Петровић, ученик IV разреда, за рад „Психолошки услови нове школе” — по 150 динара. Овој академији присуствовали су и ученици V разреда Учитељске школе из Алексинца.

Светосавска свечаност у 1936. години када је школа имала само два разреда, IV и V, са укупно 68 ученика, одржана је у сали Вежбаонице Учитељске школе. После предавања које је одржао професор Светозар Ранчић („Деца између дома и школе”) и концертног дела у коме су учествовали ученици Учитељске школе и Вежбаонице, додељене су уобичајене награде. Од 23 приспела рада, награђено је 12.

За тему „Спољни и унутрашњи захтеви за унутрашње учвршћивање духовног јединства нашег народа” награде су добили Борисав Станковић („Тимочанин”) и Берго Алексић („Препорођени Југословен”), ученици V разреда — по 250 динара. За тему „Значај и примена тестова у школском раду” награђена је са 200 д. Параскева Стојановић („Меланија Хлајн”), а за тему „Значај етичких мотива у нашој народној поезији” награђен је са 100 д. Ратомирко Петковић („Гете”) — обоје ученици V разреда. Дародавац за ове награде било је Градско поглаварство Пирота.

Награду Удружења Пироћанаца из Београда у износу од 300 динара за тему „Историја Пирота и околине” добили су Анка Маринковић и Божидар Петровић, ученици V разреда. Награду Учитељског удружења из Пирота од 100 динара за тему „Лаж код деце” добио је Божидар Јаначковић, а награду Кола „Здравље” Савеза трезвене младежи од 100 д. за тему „Васпитање и трезвеност” добио је Ратко Илић, ученик V разреда. Од прилога пиротског хирурга др Петра Бурића (300 д.) и председника Градског поглаварства Љубе Љубеновића награђени су за тему „Лаж код деце” Благоје Тошић и Бошко Тошић, ученици V разреда.

„Дан Јована Миодраговића” у школској 1935/36. години одржан је 28. марта 1936, али подаци о наградама нису сачувани.

У школској 1936/37. години дародавци су исти као и претходне године. Ученицима су подељене награде за темате али имена добитника нису сачувана, већ само називи тема. Награђени су радови са следећим темама: Доситеј Обрадовић као педагог; Педагошка вредност ручног рада; Династија Карађорђевића и јединство; Утицај рата на морал и друштво; Принцип доживљаја; Настава матерњег језика у основној школи; Моја психолошка посматрања у Вежбаоници; Важност Друштва Црвеног крста; Важност трезвењачког покрета.

Године 1938, први пут после низа година, није било расписивања конкурса и награђивања ученичких темата. Прилоге су у сврху награђивања дали др Петар Бурић, лекар (300 динара) и Борбе Ранчић, адвокат (100 динара), по одлуци Наставничког савета додељени су сиромашним а добрим ученицима. „Дан Јована Миодраговића” одржан је 20. марта, али нема података о наградама.

Године 1939. награђено је 16 ученика. Њихова имена и називи тема наведени су у записнику седница Наставничког савета Учитељске школе од 25. јануара, који, међутим, није сачуван. Свечана седница поводом „Дана Јована Миодраговића” одржана је 26. марта, али нема забележених података.

Године 1940. Наставнички савет није расписивао конкурс за израду темата за награде, већ су ученици темате радили у школи, 12. јануара, сви истовремено и у присуству наставника. Награђен је 21 темат, али ни називи тема ни имена ученика нису сачувана. „Дан Јована Миодраговића” приређен је 31. марта, али је и он без података.

Исти је случај и следеће, 1941. године. Од 60 темата, колико је урађено на исти начин као и претходне године, награђено је 37. „Дан Јована Миодраговића” одржан је 16. марта, уз додељивање награда из „Фонда”. Међутим, ни називи тема, нити имена дародаваца и добитника награда, мада су записани у записнику Наставничког савета, нису сачувани.

Биле су то последње теме и последње ученичке награде у последњој и недовршеној школској години предатног живота и рада Учитељске школе у Пироту.

Др ИЛИЈА НИКОЛИЋ

**МИЛАН Б. СТАНОЈЕВИЋ И ЊЕГОВА
ЗБИРКА НАРОДНИХ ПЕСАМА
ИЗ ПИРОТСКОГ КРАЈА (1868—1934)**

Југозападни део некадашњег пиротског округа, брдовити и пространи лужнички срез био је до 1892. године у погледу народне поезије готово неиспитан. Тада се појавио млади стрижевачки учитељ **Милан Б. Станојевић**, је дан од првих записивача народних песама тога краја. Рођен 19. септембра 1868. у Горчинцу.¹⁾ Основну школу учио је у Стрижевцу, где му је отац обављао дунђерске послове. По очевој жељи, требало је да буде у његовом занату, међутим, пошто је био одличан ђак, по наговору учитеља, отишао је у Пирот на даље школовање. Са уштевеним новцем и без очева знања допутовао је у Београд, уписао се у учитељску школу, завршио је и био постављен за учитеља у Стрижевцу, у који је дошао ујесен 1889. и отпочео са радом у тек отвореној школи изван села, у засеоку Бела Вода. Уз помоћ седам, истина неписмених, али вредних чланова школског одбора, са 52 ученика у четири неподељена разреда, млад и полетан постигао је запажене резултате.²⁾ У тој основној школи остао је до 15. маја 1892, затим је премештен у Брестовац, где се оженио учитељицом Милевом Јанковић с којом је учитељевао у Оснићу, Метовници

1. Када сам 20. јуна 1958. заједно са 80-годишњом учитељицом Станом Јовановић, једном од првих ученица пиротске гимназије посетио Милеву, супругу Милана Б. Станојевића и њену кћер Смиљку Васић у њиховом стану у Београду, љубавно су ми омогућиле преглед породичне заоставштине из које сам за овај рад узео извесне податке и фотографију М. Б. Ст.— Сећајући се са поштовањем племенитих ликова данас покојне и Стане и Милеве, захваљујем се и овом приликом Станојевићевој кћери др Смиљки Васић на помоћи која ми је том приликом укавана.

2. *Архив Србије*. Мин. просвете 1890. фасц. VI. Извештај М. Б. Станојевића од 30. новембра 1899. о стању стрижевачке основне школе.

и Брзоходу.³⁾ Сиромашни родитељи живели су му у Пироту. У жељи да им помогне, обратио се 7. јула 1896. с молбом министру просвете да га премести за Пирот, наводећи, између других и разлог тај: „Што сам — пише он — још раније почео прикупљати народне умотворине у пиротском округу, и кад бих добио Пирот, могао бих исти посао продужити.“⁴⁾ Премештен у Пирот, дошао је са женом и био најпре учитељ V и VI разреда основне школе у Пазару, затим њен управитељ и дугогодишњи школски надзорник за пиротски округ, све до 1911. када је на свој захтев премештен у Београд, где је као учитељ основне школе близу Саборне цркве и пензионисан 1924. године. Умро је 11. маја 1934.⁵⁾

Милан Б. Станојевић се занимао и књижевним радом. Благе нарави, музакалан и вредан, он се још од ране младости, поред бележења народних песама, бавио и писањем љубавних и деџјих песама, те био добар педагог и писац. Сарађивао је у Зорици, Зраку, Звезди Јанка Веселиновића, Учитељу, Невену, Делу и другим. Написао је књигу за децу „На пропланку“ и позоришни комад „Јастребачки соко“.

Народне песме бележио је у првим годинама свога учитељавања у Стрижевцу (1889—1892) и у Пироту (1899). Не знамо тачно колико је забележио, тек сачувала се у рукопису његова збирка краљичких народних песама, коју је, у виду свог саопштења, читаног на збору пиротских учитеља 1892. под насловом „Из народних обичаја у срезу лужничком, округа Пиротског — КРАЉ“, преписао у Црној Реци 1893. и послао Етнографском одбору Српске академије наука.⁶⁾ У њој је, после декларативно-патриотског увода, описао народни обичај КРАЉ (КРАЉИЦЕ, у другим деловима Србије) и уза њ приложио 76 текстова народних песама, које је забележио из уста самих певача „краљева“.

Када је предао рукопис Етнографском одбору, Милан Б. Станојевић је — као и остали скупљачи — очекивао да ће му се збирка што скорије штампати у Зборнику Академије. Међутим, године су пролазиле, а до тога није долази-

3. *Архив Србије*. Мин. просвете 1894. фасц. 17, 28. Молба М. Б. Ст. од 2. јула 1894. да га премести из Оснића у Пирот.

4. *Архив Србије*. Мин. просвете 1896. фасц. 32, 158. Молба М. Б. Ст. од 7. јула 1896. за премештај у Пирот.

5. (Некролог:) Смрт Милана Б. Станојевића — Млабинца, учитеља и деџјег књижевника. НАРОДНА ПРОСВЕТА (лат). Београд, 1934, бр. 47, 20. мај, 1934. стр. 4.

6. АРХИВ Српске академије наука и уметности. Етнографска збирка, бр. 3.

ло. Председник Етнографског одбора Академије Пера П. Борђевић поднео је 1794. у свом извештају мишљење да се, пошто се све прикупе, изда један велики зборник народних умотворина у више књига, у избору; и пошто је његов предлог Председништво Академије на свом састанку од 11. априла 1894. усвојило,⁷⁾ до појединачаног штампања збирки — па ни Станојевићеве — није дошло, то је, како смо утврдили, М. Б. Станојевић штампао у „Звезди“ Јанка Веселиновића, под називом ПИРОЋАНКЕ, међу деветнаест 14 народних песама из своје рукописне збирке.⁸⁾ Пет љубавних (три лирске и две епске) које се не налазе у Академијином рукопису, први пут је штампао у „Звезди: (Сестра брата на обеда звала (Договор, 21). Ој убава, убава девојко (Девојачке чини, 11) Прочула се Милица (Милица, 27) Да што ми се на планин белесе (Милош и Милица, 80) а Обложи се Тодоре везире (Тодор везир и Јевреје, 161).

Из Станојевићеве рукописне збирке штампао је 1903. угледни норвешки слависта ОЛАФ БРОХ седам народних (пет њих краљичких) песама у свом знаменитом делу: »Die Dialekte des südlichsten Serbiens«¹⁰⁾ као потврду својих дијалектолошких испитивања, која је 1899. по налогу Бечке академије наука вршио на територији пиротског, затим лесковачког и врањског округа. Брок је то учинио по личној дозволи М. Б. Станојевића, с којим се срео у Пироту јујесен 1899. Неколико њих нису из оригинала Академијина рукописа. Текстови народних песама у Броча забележени су стручније него код М. Б. Станојевића. Акцентовани су, а сачувана је у њима и двопадежна именичка декларација.

7. ИЗВЕШТАЈ о раду Етнографског одсека Српске краљ. академије од 12. II 1896. ГОДИШЊАК X, 1896. стр. 221—227.

8. Станојевић, М. Б.: Народно благо. ПИРОЋАНКЕ. Прибележио М. Б. Станојевић, учитељ.

ЗВЕЗДА, Београд, 1899, бр. 15. 4. фебруар, стр. 120 и б,

ЗВЕЗДА, Београд, 1899, бр. 16. 6. фебруар, стр. 128 а и б,

ЗВЕЗДА, Београд, 1899, бр. 17. 9. фебруар, стр. 135 а и б,

ЗВЕЗДА, Београд, 1899, бр. 18. 11 фебруар, стр. 142—143,

ЗВЕЗДА, Београд, 1899, бр. 19. 4. март, стр. 150.

ЗВЕЗДА, Београд, 1899, бр. 100. 21. новембар, стр. 1.

ЗВЕЗДА, Београд, 1899, бр. 104. 9. децембар, стр. 825—826.

Захваљујем и на овоме месту своме професору, данас по којном др Војиславу М. Јовановићу који ми је указао на постојање ових народних песама штампаних у ретко доступној „Звезди“ Јанка Веселиновића.

9. Московљевић, Милош: ОЛАФ БРОК (1867—1961). НАШ ЈЕЗИК. Београд, 1961. књ. XI, стр. 121—124.

10. Olaf Broch: Die Dialekte des südlichsten Serbiens von mit einer Dialekttarte. Wien 1903. S. 342+I.—Vidi str. 2+316—321—8° Kol: Keiserlich Akadenie der Wissenschaften... Südslavische Dialektstudien, III

Постоји разлика и у нешто скраћеним текстовима. На тачност белжења песама код Броха указао је својевремено и Александар Белић у оцени његове књиге.¹¹⁾

Милан Б. Станојевић је у наставку доношења народних песама из лужничког среза штампао у Звезди још 25 других народних орских песама.¹²⁾ Сакупио је и народне речи из Пирота, које је у виду збирке такође послао Академији за њен Речник.¹³⁾

Својом рукописном збирком од стотину углавном краљичких и орских народних песама Милан Б. Станојевић је међу првима открио народне умотворине Лужнице, тог забаченог, планинског дела пиротског краја. Рођен у њој, он је тамо и младост провео, а по школовању, посветио јој је и прве дане свога учитељевања. Народне песме забележио је доста добро. Мелодијски ритам сачуван је у њима, особито у орским песмама у којима певање условљено и темпом игре доминира над речима. Штета што песме нису акцентоване, не знамо им ни имена певача и играча, ни место и време белжења — што се не да надокнадити. Можемо зажалити и што њихова мелодија није забележена — поготову када се зна да је Милан Б. Станојевић учитељ надарене природе и извесног музичког образовања.

Прегршт народних песама из његове збирке доносимо овде у прилогу.¹⁴⁾

11. Белић, А.: О дијалекатском материјалу О. Броха у књизи „Die Dialecte des südlichsten Serbiens“. СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК, књ. II. Расправе и грађа, књ. X. Београд, 1911, стр. 1—104, види стр. 181.

12. Станојевић, Милан. Српске народне песме из Пиротског округа. Из збирке Милана Б. Станојевића, учитеља. ОРСКЕ ПЕСМЕ.

ЗВЕЗДА, лист за забаву, поуку и књижевност, 1900. Уредник Јанко М. Веселиновић, св. III, септембар, стр. 304—311.

13. Станојевић, Милан. Збирка речи из Пирота, 1899. РЕЧНИК српскохрватског књижевног или народног језика I. Српска академија наука. Београд, 1959. стр. CI.

14. Избор и нумерација песама извршио је И. Н. Првих 14 песама су из рукописне збирке „Краљ“ (и то овде бр. 1 — у рукопису је бр. 47=1(47), 2(1), 3(7), 4(10), 5(67), 6(13), 7(15), 8(30), 9(35), 10(38), 11(53), 12(56), 13(73), и 14 (стр. 10); песму бр. 15., донео сам из штампане збирке „Пироћанке“ (Звезда III/1899, бр. 15., 4. фебруар, стр. 120/б; следећих 6 песама су такође из штампане збирке М. Б. Станојевића, под насловом: „Орске песме (из пиротског округа), објављене у Звезди, 1900, ст. III, стр. 304 — 311.

1.

КУБИ

Ова ижа борова,
на њу врата јелова,
пред њу стоје столови,
у њи седи кметица,
кмету шије кошуљу
сас две игле сребрне
и два конца свилена.
Иглице се скршише,
кончићи се сћинуше!

2.

ДОМАЃИНУ

Цар ми Степан седеше
на високе чардаке,
у сребрне столове,
крај сребрне трпезе.
До њег седи царица,
до царицу синови,
па си гозбу гозбује.
Златну чашу узима
па наздрави здравицу
свим гостима по реду,
а царици најпосле:
„Здравица ти госпојо!”
— „Сполај, сполај Степане!”

3.

ДОМАЃИЦИ

Нишнула се Тодорка
низ то поље широко
у шарену лелејћу.
У сречу вој делије;
„На ред, на ред делије,
да ватимо Тодорку,
да ју младу питамо:
је ли села сељанка,
је ли града грацанка?”
Уватише Тодорку,
а она им говори:
„Несам села сељанка,
нити града грацанка:
на друм сам седела,
сто сам пушке строшила,
триста коња менила!”

4.

НЕВЕСТИ

„Добра, млада невесто,
што се млада ожени?
Ил си сама годела,
ил превара голема?“
— „Несам сама годела,
нел' голема превара
ова златна јабука
и смиљева ћитица!“

5.

МЛАДОЖЕЊИ

Младожењо, младо дете,
што си младо задремало,
на кума се навалнало,
куму чашу просипало?
Да ли ти се много спава,
ил се младо нешто стидиш
баш од мајке девојачке,
како си је преварио,
те вој ћерку младу узе
да ти буде верна љуба.

6.

ДЕВОЈЦИ

Чубричице девојћо,
чубар ли си сејала
или бели босиљак,
те ми тољко меришеш?
— „Несам чубар сејала,
нити бели босиљак,
кад ме мајћа рацала,
уз чубар је стојала
па у сланце гледала,
те ви затов меришем!“

7.

ОПЕТ ДЕВОЈЦИ

Петријица танац води,
до њу игра младо момче,
за руку ју постискује;
на ногу ју поступкује:
„Мудро, младо бре Баволе,
ене отац где ми стоји,

ене мати где ме гледа,
ене братак где ми прети;
уста има, језик нема,
па ми прстом припрећује!”

8.

МОМЦИМА

Обложи се Бранко јунак
обложи се с јасно сланце
за дан земљу да преигра;
обложи се, предигра ју!
Кад је било среди земље,
леже да се поодмори,
ал га сланце попристиже,
попристиже и претече!
Коњ зеленко ногом копа:
„Диг се, диг се, млад јуначе,
сланце нас је попристигло,
попристигло и претекло!”
Таг се диже Бранко јунак,
тури ногу у зенгију,
док претури другу ногу,
коњ зеленко на крај земљу!

9.

Ово момче Бүзел оди,
Бүзел оди, Бүзел носи:
На раме му танка пушка,
на главу му шајка капа
и на капу смиљна ћитка,
и на ћитку два дуката.
Отуд иде девојчица
па се суну с десну руку
те отћину два дуката!

10.

Поврвели левени
низ краљеве друмове;
сви левени весели,
само један невесел!
Дружина га питају:
„Што си толко невесел?”
„Таком’ бога дружино,
лагала ме девојћа
три године с гајтана,
а четврту с црне очи;
гајтан жали и прежали,
црне очи баш никако!”

11.

ДЕТЕТУ МАЛОМ

Голубенце воду пије
насред реке на растоке;
ту ми беше девојчица,
па си бели бело платно,
ал се вода замутила;
„Ишо, ишо голубенце,
не мути ми бистру воду,
да промакнем бело платно,
да накројим бели дари!”
То не било голубенце,
него било — детенце!

12.

ОРАЧУ

Орач оре равно поље,
рало му је чудно дрво,
чудно дрво давиново;
ралник му је сиви голуб,
остан му је струк босиљак,
а волови два јелена,
Место брице и пшенице,
семе му је ситан бисер,
брана му је чудно перо,
чудно перо пауново!

13.

ЧОВЕКУ

Обложи се Никола
с пашу коња да игра,
љубе си му говори:
„Стој Николо, не иди,
паши коњи 'рањени,
а твоји су мршави
паша ће те надигра!”
То Никола не слуша,
него коња разигра,
те си пашу надигра,
па му дворе заплени,
и љубе му задоби!

14.

НА „РАСПОЈУВАЊЕ”*

Што појасмо распојасмо:
„Ој ти ало неведо,

*) Кад понеко неће „краљу” да плати, да дарује, девојке му онда „распоју” тако што га у песми обично овако награде.

да би паре имало,
не би краља пљачкало,
не би се петла влачило,
не би кучку јаало,
не би с козу орало,
не л' би право казало:
„Немам црне мангрке,
немој да ми појсте!”

ЉУБАВНА ПЕСМА

15.

ДЕВОЈАЧКЕ ЧИНИ

Ој убава, убава девојко,
Стано Јано, зелена јабуко,
рашчини ми што си ми чинила!
— „Ја ти несам ништа учинила,
троје сам ти трагове обрала:
један сам ти у огња турила,
дрући сам ти у невен врљила,
а трећи сам низ воду пустила:
огањ гори, ти за мен да гориш,
невен вене, ти за мен да венеш,
вода тече, ти по мен да течеш!”

16.

ОРСКЕ ПЕСМЕ

Играј, играј мала момо,
па си гледај младо момче;
не гледај га на празника,
нел' га гледај на делника,
да га видиш како коси:
за два дана један откос,
за недељу три откоса.
Све се село узверило
у што сам се загледала!

17.

Синоћ коњи не дојдоше,
Тоне, Тоне Тодоринће,
зором рано разбудимће!*

А ја појдо да и тражим,
мину двори Стојанови,
Стојанови вечерају,
Стојан седи, не вечера,
него свира у цевару.

*) Пева се уза сваки стих овако.

Кроз цвару проговара:
„Жени мене, мила мале!”
— „Та коју ћеш, мили сине?”
„Кумову ћу сестричину!”
— „Ћути сине, греота је,
а од бога срамота је,
он је мене венчавао,
а тебе је криштавао!”
„Ћути мале, не говори,
када те је венчавао,
ти си њему дар давала;
а кад ме је криштавао,
а ти си га гошћавала!”

18.

Уруру Пенће,
уруру друшће,
треси, потреси,
па ме понеси!
— „И бре, бре, момче,
и бре ђаволче:
сам се затреси,
сам се понеси
и мене дома
с тебе однеси!”

19.

ОВЧАР СТОЈАН

Ој ти Дено, кара Дено
кој ти синоћ двори мину?”
„Тавно беше, не видо га,
месечина, не позна га,
отприлике Стојан беше,
а на слике овчар беше!
На рамо му златан кривак,
за појас му златна свирка,
под мишку му вакло јагње,
Мину село и промину,
па отиде на дел голем,
па раскриши златан кривак,
те накладе голем огањ,
па испече вакло јагње,
па си узе златну свирку,
те засвири колко може:
„Која оће моја да је,
нек излезне на дел голем!”

20.

Лиле, Лиле, вакло јагње,
да идемо у Загорје,
у Загорје оро игра:
све момчета ферманчета,

све невесте оплетене,
а девојке у заб'ње!
Лиле, Лиле, вати пила,
он га стисну, оно писну,
понесе га да га пече,
оно прну па утече!
Девојће се насмејаше
па ми Лилу запиташе:
„Лиле, Лиле, кам' ти пила!”

21.

МОМЧЕ И РАДА

Ајде Ра, Ајде Ра,
Ајде Радо да легамо!
— „Легај мо, легај мо,
легај момче, ја не могу,
мен је мај, мен је мај,
мен је мајка запретила
да не ле, да не ле,
да не легам обујена!”*
Рипи момче, па ју собу:
„Ајде Радо да легамо!”
— „Легај момче, ја не могу,
мен је мајка запретила
да не легам забрадена!”
Рипи момче, разбради ју:
„Ајде Радо да легамо!”
— „Легај момче, ја не могу,
мен је мајћа запретила
да не легам закопчана!”
Појде момче да раскопча;
Рада бутну па утече!

*) Овако се певају остали стихови песме. (И. Н.)

А. Х. МИЈЕ

Из књиге: А. Н. MILLET: A TRAVERS LA
SERBIE LIBÉRÉE 1918-SOUVENIRS
КРОЗ ОСЛОБОБЕНУ СРБИЈУ 1918.¹⁾

— СЕБАЊА —

... У 15 часова полазимо у правцу истока, широком и плодном долином Власине. Очарани смо лепотом предела. На путу, поред кога су виногради, појављује се дуга поворка празних воловских кола која су водили старци и млађарија. Терали су у Бугарску житарице из Власотинца, у пратњи Бугара који, и поред свог пораза, нису хтели да се врате својим кућама празних руку, већ су принудили житеље да им одвезу у земљу оно што су покрали и опљачкали. Срби нису спремни да им ово забораве!

Пут од 32 километра, после јучерашњег од 31 километра, завршава се у Модрој Стени по киши. Људи и коњи су уморни. Напади барске грознице код Мароканаца и Француза поново се јављају и ја имам таман толико времена да у једној храстовој шуми, у близини пет-шест оронутих кућа које сачињавају насеље, за време краткотрајног разведравања, дам нашим људима интравенозне инјекције које ће им помоћи да наставе пут. Киша и даље пада. Склониште смо нашли у кући неког лончара, који, и поред своје љубазности, није могао да нам пружи богзна шта.

Киша пада целе ноћи. Бивак има жалостан изглед. Ујутру настављамо пут. Идемо долином реке Лужнице. На блиској удаљености примећен је непријатељ. У Горчинцу,

¹⁾ Одломак из књиге под истим насловом у којој је лекар-мајор француске војске А. Х. МИЈЕ изнео сећања на марш свога пука, који је, у саставу српских и француских трупа, после пробоја Солунског фронта 1918. године, из места Котори близу Флорине у Грчкој, кренуо на север за непријатељем који је одступио, и преко Битоља, Скопља, Власотинца и Бабушнице дошао до Пирота, а одатле долином Нишаве и Тимока, избио на Дунав код Градишта, доносиоћи становништву, после трогодишње окупације, радост због повратка дуго очекиване слободе. Наслов књиге у оригиналу: MEDECIN - MAJOR A. H. MILLET: A TRAVERS LA SERBIE LIBÉRÉE 1918 - SOUVENIRS; Charles-Lavauzelle et Cie, Editeurs militaires, Paris, Boulevard Saint-Germain, 124; 1923.

на месту где је пут, оивичен шљиварима, био закрчен великом гомилом камења, ескадрон из наше претходнице заробио је извидницу од десет швапских коњаника под вођством једног подофицира, која се, због пића, била задржала у кафани²⁾ Када су њихови коњи већ били у нашим рукама, они о нашем присуству још ни појма нису имали. Гледам их како пешице одлазе у позадину, збуњени што су на тако јадан начин заробљени. Кажу да су стигли са Крима да би зауставили наше напредовање. Наше веома уморне коње замењујемо њиховим одморним. На изласку из кланца непријатељски митраљез уби нашег челног коњаника³⁾ и рани десетак војника, који су одмах, као и они из Јаболчишта раније, евакуисани на заробљеним коњима.

Пук се заустави и прикупи у селу Горчинцу, које је веома погодно за одбрану и које је имало то преимућство што је пружио кров над главом нашим уморним и од хладноће укоченим људима, који су, мокри до коже, марширали по киши већ више од 24 сата.

Пошто се одморио, пук је 10. октобра ујутру наставио марш према Бабушници, коју су Немци у току те ноћи напустили. Становништво, поређано дуж пута, нуди нас обилно храном, а нашем коњанику, погинулом претходног дана, одаје последње почаст; сахрањујемо га испред турске касарне⁴⁾. сигуран сам да су све баште у месту лишене својих украса, јер је наш храбри Мароканац почивао под читавим брдом цвећа. И какво изобиље цвећа приликом нашег проласка: читав пук је њиме покривен — то је леја која маршира! Војници су цвећем закитали своје капе, опасаче, коњске узде; о вратове официрских коња обешени су огромни венци од хризантема, ружа, бршљана и ко зна још чега.

Марш се наставља. После четири километра путовања застајемо у једној храстовој шуми. Околна села су још пуна Шваба и Бугара — видимо ескадроне који иду у извићање час у једном, час у другом правцу. На неколико кило-

²⁾ Заробљавање непријатељске извиднице извршено у кући Ваце Стојановића — Крљотинског у Горчинцу. Један коњаник се био сакрио у свињцу, где је приликом заробљавања рањен.

³⁾ Француски коњаник, Мароканац, погинуо на „Малој Плуџини“, између Рашине баре и Брестова, недалеко од среског вођног расадника у Бабушници.

⁴⁾ Мароканац сахрањен испред среске зграде у Бабушници за коју писац погрешно наводи да је турска касарна. Позади ње је била турска кула, па је вероватно због ње дошло до забуне.

мстара удаљености налази се бугарска граница, са низом заклона, испресецана многим путевима, којима пролази комора, праћена јаким заштитницама.

Наш топ од 37 мм није више могао да иде са нама; да би избегао губитке, морао је да сачека извештаје извиђача које су послате у правцу Пирота. Дуге поворке српских кола враћају се празна; њихови возачи упозоравају нас на присуство Шваба, наоружаних многим митраљезима, који држе коту 630 која доминира над читавим крајем.

Покрети непријатеља у повлачењу појачани су. Пирот гледа — кажу нам Срби који се отуд враћају — како свакодневно све већи број јединица одлази.

Пошто смо провели две ноћи у овој храстовој шуми, под цирадама наших мазги, настављамо пут који је изложен као и сви српски путеви, и изнад кога се налазе положаји које је непријатељ претходне вечери напустио. Пут пролази кроз више кланаца, које, срећом, нико не брани. Киша престаје, али поново почиње увече, приликом нашег доласка у мало село Војници, смештено уз планинску страну на голом и каменитом земљишту, одакле се, кад нема кише, Пирот веома добро види. Једна од наших извиђача успела је да без опасности дође до првих варошких кућа, што је одушевило једног српског официра, судију из Пирота, рањеног пре неколико дана, који је по сваку цену хтео још исте вечери да оде у град и нађе своју породицу. Имамо грдне мукe да га од тога одвратимо.⁵⁾

Наша кућица се смешта у кафани⁶⁾ чија је главна просторија сва шарено обојена. Ми ћемо ноћити у једној собици. Ту ћемо спавати и сањати о нашем сутрашњем уласку у погранични град Пирот, који ће најзад бити ослобођен бугарског јарма. Међутим, ми нисмо имали у виду наше домаћине — мужа и жену — чије смо понуде ракијом пре тога морали више пута да одбијемо. Јер, таман када смо се спремали да легнемо, сви убоше у собу да нас питају да ли нам нешто недостаје, да ли је све припремљено за наш одмор, што је, изгледа, био највећи знак њихове пажње. Домаћин, међутим, за часак изађе, па се опет врати носећи у рукама неки прашњави музички инструмент, гусле, које су по свој прилици дуго лежале на неком тавану, Гусле су инструмент са струнама од алака, и по облику веома много личе на

⁵⁾ Ово се односи на Петра Вучковића, судију из Пирота. Он је био први српски војник — официр, који је са француском војском ушао у ослобођени Пирот. Ушао је са завијеном руком о рамену.

⁶⁾ Кафана Браће Мишић у Горњем Крњину. У гусле гудио Милан Игњатовић.

„гумбри“ наших Мароканаца. Направљене су од буковог дрвета; њихов врат личи на врат лабуџа, а гудало је начињено од длака из коњске гриве. Наш домаћин их узме у руке и зачас се преобрази у гуслара. Гуслари су браћа наших трубадура и трувера — средњевековних песника и певача. Живели су некада на дворовима великаша, чије су подвиге опевали, а касније, после Косова, гуслари су најчешће били путујући слепци, који су певали да би од тога живели, и које су људи, мада потајно, веома радо примали у своје куће. Они су оставили велики број песама, које су, као свето наслеђе, преношене с колена на колена. Јер, овај народ, који није знао да чита а још мање да пише, овај потлачени народ који је желео да живи, да се обнавља, да се сећа своје прошлости, слави своје јунаке и оплакује своје поразе, да чува поруке прошлости и верује у своју будућност — имао је само једно средство пред којим је угњетач био немоћан: своје усмено предање, своју песму. Јер, како то каже велики српски народни песник Јован Јовановић у својој „Песми о песми“:

Где је бола, где је јада,
 — Песма блажи;
 Где се клоне, где се пада,
 — Песма снажи;
 Где су људи добре ћуди,
 — Песма с' ори;
 Што не можеш друкче рећи,
 — Песма збори,
 Где утехе нема друге,
 — Песма стиже
 А где сумња све обара,
 — Песма диже⁷⁾

⁷⁾ Ови познати Змајеви стихови дати су у књизи у преводу, на француском:

Où la tristesse règne et la douleur,
 La chanson soulage;
 Où l' on fléchit, où l'on tombe,
 La chanson soutient;
 Où l'on est joyeux,
 La chanson retentit;
 Ce qu' on ne peut dire autrement,
 La chanson l' exprime;
 Où il n'y a pas d'autre consolation,
 La chanson console;
 Et là où tout est abattu par le doute,
 La chanson relève.

Наш гуслар поче да пева. Ми се бојажљиво противимо, али он наше противљење схвата као одобрење. Пева песму о смрти девојке Ружице, веома познату у крајевима око Тимока, коју нам је, касније, председник општине у Зајечару превео.

Спава нам се много, те још више негодујемо, али наш домаћин вероватно сматра да се са њим саглашавамо.

Хај што Србин још се држи
крај свих зала,
песма га је одржала,
њојзи хвала.⁸⁾

Песми хвала! И наш певач и даље пева: пева о Косо-ву и цару Душану, о слави, јунаштву и мегданима Марка Краљевића, о јуначким подвизима хајдука, о устанцима и устаницима који нису признавали турску власт и који су свстили своју браћу, притиснуту патњама које им је наносио освајач.

Лампа све слабије гори. Заспао сам. Када сам се после неколико сати пробудио он је и даље певао. Лампа је поцрнела од чађи. Када се прва светлост дана појавила, он је, тихо и пригушено, не пратећи се гуслема да нас не би пробудио, и даље славио своје јунаке... Лампа се угасила, али — шта мари! — гусле и песма живе, и гуслар пева, непрекидно пева...

Пут који води за Пирот веома је прав: то је јеран од два велика српска национална пута; први, Беч — Константинопољ, пресеца Србију од Београда до Ниша, пролази кроз Пирот, улази у Бугарску код Цариброда, пролази кроз Софију и завршава се у Константинопољу; други се у Нишу наставља на онај први и преко Врања, Скопља и Велеса долази до Солуна. Пут води кроз пространа житна поља; Нишава, оивичена зеленилом, пружа веома пријатну слику; дуж пошумљених брда иза града протеже се граница. Пирот је погранична варош у правом смислу, последња српска станица на прузи Београд — Софија, град који „пиротски пролаз“ брани од нападача, омрзнутог непријатеља — Бугарина. Србија се на овом месту у облику кљуна највише приближава противничкој нацији. Овде је патриотизам веома развијен — као што је то, уосталом,

⁸⁾ Стихови у књизи гласе:

Si le Serbe vit toujours,
Malgré tous les martyres,
C'est la chanson qui l'a soutenu,
Grâce à elle.

свуда где је опасност блиска. Радост због нашег доласка је утолико већа, што су последњи Немци отишли тога јутра у 7 часова.

Девет је сати када стижемо испред Пирота. Представници власти изашли су нам у сусрет.⁹⁾ Ту су свештеници са својим литијама и иконама, рабин са барјаком на коме је утиснут Соломонов печат, деца са цвећем, девојчице које имају у коси траке у бојама српске националне заставе — црвене, плаве и беле. Представници општине, у име српске војске, поклањају нашем пуку један диван ћилим. Пуковник, на коњу, ставља га преко својих колена као покривач. Одушевљење је на врхунцу. Улазимо у малу, лепу варош, познату у Србији и средњој Европи по својим ћилимовима са белом или црвеном основом, украшеним разним геометријским шарама, у врло живим бојама које су изванредне постојаности. Ђилимова има свуда — на прозорима, по зидовима, на улицама и раскршћима, испред кућа — јер је Пирот, кажу, пре рата имао онолико ткаља колико и кућа. И сва та лепота, за чије је стварање требало много година рада, изложена у нашу част, пружала је изванредну слику.

Дочек је веома срдчан. Целокупно становништво је на улицама. Пук се једва пробија до хотела где нас чекају општински представници.¹⁰⁾ У пролазу, као и обично, добијамо цвеће, чарапе, пешкире, а о вратове наших коња вешају огромне венце разнобојног цвећа. Наши коњи окићени су као што је 1913. године био окићен коњ принца Александра када се победоносно вратио у Београд.

У градском хотелу, у друштву председника општине и општинских одборника у рендготима и жакетима, са полудициндрима или цилиндрима на глави, знају само да нас нуде цигаретама. Нико од нас не зна српски, и ни један од општинских одборника не говори француски. Какав жалостан положај када имамо једни другима толико много ствари да кажемо и толико много мисли да измењамо.

На срећу, најбоље један члан општинског одбора, лекар српске војске у пензији,¹¹⁾ озбиљан старац, висок, мршав, орловског профила, који је течно говорио француски и који постаде тумач осећања грађана према нама и наших осећања према њима.

Када наш пуковник саопшти да кроз неколико сати треба наставити пут, лица се ожалостише. Нашег тумача

⁹⁾ Сусрет био код моста на Бистрици, сада између зграда Ауто-мото друштва и Стрелачке дружине и зграде стрелишта.

¹⁰⁾ Хотел „Национал“.

¹¹⁾ Др Алекса Стојковић, окружни физикус.

одједном нестане, и после четврт сата, сав радостан, он се врати, у униформи српског лекара, у мрко-сивој официрској блузи са оковратником од црног сомота, са официрском шајкачом, овиченом мало избледелим златним шпиритом, који су носили само официри командантског чина; мољци су, каже он, у току минулих пет година нагризли и знатно оштетили његову униформу, те је морао да задржи цивилне панталоне, што му је, изгледа, било веома непријатно.

Он се са неколико речи обрати својим колегама и радост озари сва лица. Пре нашег поласка приредиће нам гозбу, на брзину припремљену — „оно што је дао Бог”, рече ми он, смејући се, јер ми смо већ постали добри познаници, људи ће добити све што им је потребно, јер се о томе мислило још претходне вечери.

И заиста — када смо изашли на улицу, видели смо воловска кола пуна хлебова и огромних котурова сира. Пошто смо мало прокрстарили по граду, вратили смо се у гостионицу, где је ручак био већ постављен. Сала је била дивно украшена ћилимовима. Пошто смо попили ракију, санитарски потпуковник подиже чашу и наздрави француском санитару, чији сам представник овде био ја. Моје румено лице чудно је одударало од лица ових људи, чији су синови изгинули, чије су кћери силоване, робаци или пријатељи стрељани, јер немачка или бугарска окупација била је далеко од тога да буде блага, и мада је наш долазак у Пирот излечио многе ране, повратио многе наде, учинио крај многим моралним патњама, физичке патње још трају и показују своје трагове, код многих неизбрисиве, на грађанима ове мале вароши.

Седамо за сто који је у облику потковице; на њему су убруси, боце ружичастог вина, чаше, цвеће — и једно нечувено обиље, на које нисмо навикли. Разговор у почетку тече споро, и да бисмо се разумели, мора да се води на немачком. Срби су морали за време трогодишње окупације да уче немачки, а моје знање немачког језика, остало из детињства, сада ми је веома корисно послужило, мада је потицало из времена када се учење овог језика у школама састојало само од превођења Месинске заручнице, Фауста и неких песама.

За предјело смо имали сир, онај што смо га већ видели, исечен на дугачке кришке, које су људи јели у знатним количинама. Затим је донесена пуњена паприка — која је, зато што није могла бити скувана на време, задала много брига моме пријатељу — па онда месо, воће, а уза све то служено је неко танко ружичасто и опорно вино, које се веома лако пило, али које је исто тако лако и главу

замућивало; Срби, додуше, не умеју да праве добра вина. Кафа је била од прженог јечма.

Време за здравице је дошло, а наш судија, рањен у раме код Врања, одржа говор. Сви га одушевљено поздравиле плескањем, и одједном, неочекивано, људи подигоше нашег пуковника на рамена и понесоше га; мало је недостајало да и ми доживимо исто. Санитетски пуковник, у име града Пирота, загрли и пољуби нашег пуковника; радост је блистала на свим лицима; ослобођење града није била реч без смисла у очима његових грађана.

Час поласка је дошао. Главнина пука напушта Пирот. На испраћају је целокупно становништво, пуно радости. Полазимо путем за Ниш, али се ускоро смештамо у село Суволоду. Један део пука остаје у Пироту, где ће уживати у благодетима ове мале гостољубиве вароши, седишту српске ћилимарске уметности, чије су раднице за време владавине Великог краља долазиле у Француску на позиве Колбера, који је био један од њихових ватрених обожаваца и коме су оне доносиле своје најлепше примерке.

Суводол је мало ратарско село, састављено од неколико махала, у коме се обделавају жито и кукуруз и гаје свиње. Свиње су једно од великих богатстава Србије; гаје се, како се то зоотехнички каже, на „антички начин“, тј. у слободној природи. Оне по цео дан грокћу и рију по пољу и шумарцима, под надзором сеоског свињара, а увече се саме враћају кући, где их чека обилан оброк веома укусног кукуруза; ако би се десило да се некоја не врати, онда би газда изишао са судом пуним кукуруза, намамио би је и она би одмах постала веома послушна. Гајење свиња на овај начин врши се и у Мађарској и Немачкој, а да не идемо далеко, и у Лорени. Кад се закоље, свиња се одере, али се њена кожа не шури, већ се суши, разапета на даскама, а затим се, са чекињама, употребљава у разне сврхе.

Гајење свиња у Србији веома је развијено, тако да сатирични листови на Полуострву представљају Србина увек у друштву ове животиње. Гаје се и чувене овце, које дају вуну, неопходну за ткање ћилимова у Пироту.

Вече је тихо; 14. октобар је дан одмора који користимо да доведемо у ред себе и своју одећу. Кућа у којој станујемо прилично је нова, на један спрат, од камена, покривена црепом, са малим тремом као код турских кућа; пространа је, окречена, веома чиста, са вином лозом која сенком покрива улаз и са саксијама цвећа свуда испред ње.¹²⁾ Ниски зидови, покривени црепом, окружују двори-

¹²⁾ Кућа Каменка — Црне Стојановића Гринчаревот у Суволоду.

ште, у коме има много родног дрвећа. Насред дворишта је бунар са Ђерамом, који је веома чест на читавом Истоку.

Наредба за покрет коју смо очекивали читавог дана најзад стиже у 18 часова. Полази се у 19 часова за Ниш, где треба да будемо сутрадан ујутру, мада не у самом Нишу, већ у Малчи, на десет километара од тог старог српског града. У правој линији има само 52 километра, али када то растојање треба прећи за 11 часова, делимично по ноћи, пешице, са коњима чије су потковице већ излизане и људима чији су Ђонови на ципелама подерани, онда је то веома лепа „шетња“ за нашу пешадију!

У поноћ, прешавши пут дуж кога је по јарковима било доста преврнутих и напуштених камиона, прошли смо кроз Белу Паланку, у којој се виде трагови прекјучерашњег бомбардовања, које је стало живота команданта Фора и неколико африканских стрелаца. Постављамо бивак на једној ливади северозападно од вароши, поред железничке пруге Ниш — Пирот, баш у тренутку када се млади месец спремао на починак: ми смо га у томе следили.

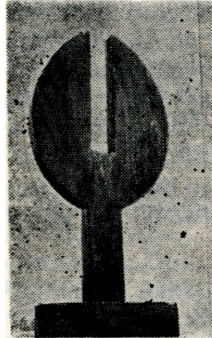
У 5 часова ујутру настављамо марш. Поред пута и у јендесима и даље видимо уништена кола и камионе. Железничке станице и кућице чувара прелаза Немци су уз помоћ дрвених железничких прагова, цакова са песком и лимених плоча претворили у мале тврђаве. Путем сусрећемо многе српске војнике, који, са изврнутим пушкама, после ослобођења Ниша, 12. октобра 1918. године, иду на одсуство у своја села. У 7 часова сустиже нас генерал, командант коњице. У подне прелазимо Нишаву близу неког порушеног моста. Пошто наредба не долази, постављамо бивак на једној пространој ливади покрај реке. Наредба затим стиже, али како је напорно да оседавамо и самаримо коње ради тога да бисмо се помакли само за два километра даље, то ми остајемо где смо, а јединице које се још нису сместиле одлазе у Малчу, где је био штаб коњичке бригаде.

Налазимо се на десет километара од Ниша, и мада обавештења нису много повољна, јер су немачки авиони били бомбардовали Ниш, ја се спремам да посетим ту ратну престоницу Србије. То је, изгледа, прилично велика варош, са широким улицама које се секу под правим углом, али без дрвених споменика, старих цркава, лепих грађевина.

Али у тренутку поласка стиже курир са позивом да хитно одем у други ескадрон који је кантоновао у Малчи, где је, како ми рече курир, знатан број војника оболео. Одлазим у Малчу и тамо налазим тридесетак алжирских ко-

њаника озбиљно оболелих од барске грознице. Према обавештењима, за последњих десетак дана које су провели у маршу, они нису употребљавали своје следовање кинина, те на последице после овако напорног путовања није требало дуго чекати...

С француског превео
Новица ЖИВКОВИЋ

ДУШАН М. БИРИБ

РАБЕНОВО ЗДАЊЕ
(Одломак из необјављеног рада.
ПИРОТ — КАЛЕ КАПИЈА)

Прошло је скоро деведесет година од како је подигнуто „Рабеново здање”, а назив није потиснут у заборав. Многи га знају под тим именом, нарочито стари људи („Сретомо се куде Рабеново, правимо живо и здраво, улезомо у мејану, поседмо и попимо по шише рађију” — чује се повремено у говору).

Млађим нараштајима стари назив је мање познат. Познатије им је под именом „ЕСНАФ” или „ПОЗОРИШТЕ”. Нарочито се одомаћио последњи назив.

Здање је подигнуто ускоро после ослобођења од Турака, 1883. године. Подигао га је Арон Рабен, Јеврејин, имућан пиротски трговац, на простору који захвата данас. Пре тога на плацу су биле ниске куће и повећа турска мезулана, која је служила за преноћиште путника и мењање каравансерај, за кога веле Коста Н. Костић и др Б. Дробњаковић да је постојао у Пироту у 16. веку, али не наводе место где је био („Каравансераји су били врста већих, бољих и угоднијих ханова — вели др Дробњаковић. У XVI веку било их је на цариградском друму на свима преноћиштима: у Београду, Гроцкој, Паланци, Јагодини, Параћину, Нишу, Белој Паланци, Пироту, Софији и даље до Цариграда. Ево како један путник из XVI века описује каравансерај у Нишу: „То је велика зграда у чијој је средини место где стоји пртљак, камиле, маџге и кола. Ово је место окружено зидом од три стопе висине и четири ширине. Путници ту могаху легати, јести, пити, правити на извесним одстојањима кухиње. Њихова се постеља састојаше од седла својих коња, а покривају се путничким огртачем”¹⁾

Вероватно да је сличан каравансерај био и у Пироту.

¹⁾ Др Б. Дробњаковић: „Путевима наше земље”, стр. 67—69; Коста Н. Костић: „Трговачки центри и друмови у српској земљи” стр. 433.

ЗДАЊЕ — ПОСЛОВНА И СТАМБЕНА ЗГРАДА

На месту где је некада била турска мезулана, а можда и каравансерај, никло је модерно здање за сличне потребе — као пословна и стамбена зграда. У односу на ондашње ниске пиротске дућане са ћепенцима и мање приземне куће са ниским надстрешницама, здање је штрчало високо изнад њих. Поглед са здања могао је да обухвати велики простор, јер није било већих зграда које би заклониле видик.

Здање има приземље и спрат. У приземљу су били дућани и кафана, а на спрату четири стана са повише одељења. За сваки стан постојао је посебан улаз, као и сада. Испред станова били су балкони од гвожђа. Гвоздене шипке биле су украсно савијене. На једном балкону (изнад кафане „Србија”), у средини, биле су вешто савијене шипке, које су означавале годину подизања — 1883. Од четири балкона сада постоје само два. Остали су уклоњени приликом разних преправки. Поткровље је било украшено фигурама од малтера (неке се могу видети и сада), а на ивици крова, у средини, биле су поребане разне статуе од гипса.

Где је сада фоаје Народног позоришта, била је гостионица „Српски краљ”. Овакав назив је добила ради сећања на проглашавање кнежевине Србије за краљевину, и кнеза Милана, ослободиоца Пирота, за српског краља.

Десно и лево од гостионице, која је у народу била познатија као Рабенова мејана, били су дућани. Данас је тешко установити чему су у то време служили и ко су били закупци. Стари људи памте шта је било у неколико дућана доцније. Они кажу да су била три дућана где је данас продавница „Галантекс”. У првом је био модни салон Ангелине „шнајдерке”, у другом златарска радња Димитрија — Мите Петровића, а у трећем штампарија Исака С. Бераха.²⁾ До штампарије, где је сада продавница обуће „Астра”, био је већи и шири дућан, у коме је била једно време кафана „Европа”, коју је држао Риста Цолић, кафеџија из Пирота. И у делу где је данас кафана „Србија” били су дућани. У њима су осамнаест година биле учионице пиротске гимназије — док није подигнута нова школска зграда. Пре продаје здања, служили су за војно слагалиште брашна.³⁾

²⁾ У Бераховој штампарији штампана је књига: „Боља освета”, превод с руског, преводилац Полихрон Николић, Пирот, 1895. штампарија Берах и Бошић.

³⁾ По казивању Чедомира Милошевића, учитеља у пензији (82).

Рабенова мејана — нова, планска, од тврдог материјала, на прометном месту, у склопу велике зграде — одскакала је од осталих како по уређењу, тако и по намештају. Зидови у кафани и кафанским собама и ходнику на спрату били су украшени уметничким сликама и огледалима у дуборезу. Рамове је радио Павле Стојановић — Дебрилија.⁴⁾ Спаваће собе, ходник и степениште били су покривени пиротским ћилимовима, а столови белим чаршавима. Посуђе је било ново, као у неком европском хотелу, а подрум пун онда чувеног пиротског вина — („без капку воду, кад га сипнеш у огањ, гори како шпирит“).

Гости Рабенове мејане били су претежно ондашњи чиновници, официри, трговци, вишене еснафлије и сеоске газде. Сељаци и ситне занатлије су је избегавали, јер је важила као „мејана за господу“, где њима није било места („Там’н работа: сељак или папуција у Рабенову мејану! . . . При господу. Бива ли? . . . Затова ли Рабен носеше златну капу: да му у мејану дооде сељаци с’с торбе и дисази, и занатлије с’с прљаве руће? . . . Што јес’, јес’, али за њи несуч бели чаршавје” — причао нам је Милан Младеновић.⁵⁾

Поред Пироћанаца, кафански гости били су и из унутрашњости Србије, као и других земаља, које је пут водио према Цариграду. То су били махом пословни људи или туристи, а таквих је било повише док пруга Ниш — Пирот није пуштена у саобраћај (1. новембра 1887. године). Исто тако гости кафане били су и многе знамените личности онога времена, политичари и државници, приликом доласка и борављења у Пироту. И сам краљ Милан, у неколико бављења, одседао је у Рабеновом здању. Ово му је било нека врста резиденције. Пре подизања здања одседао је у бившем конаку Дервиш Алије, који се налазио на улазу у Протину малу, с десне стране, где је доцније била кућа Страте Божиловића. У овој „дивној кући у центруму града“ била је гост и кнегиња Наталија са престолонаследником Александром, приликом њеног првог и последњег гостовања у Пирот, у лето 1879. године.⁶⁾ Напоменимо да су кафански гости били и друге знамените личности, као: Стојан Новаковић, др Владан Борђевић, др Лаза К. Лаза-

⁴⁾ Дара Стојановић — Дебрилија, стара 78 година, кћи Павла „Дебрилије“, сада покојна.

⁵⁾ Милан Младеновић, берберин, стар 96 година, умро 1955.

⁶⁾ Фотије Станојевић: „Пирот и пиротске прилике” — у рукопису Владимира М. Николић: „Етнолошке белешке из прошлости Пирота” — „Слобода”, Пирот, бр. 310 од 22. I 1955.

ЗДАЊЕ — ПОСЛОВНА И СТАМБЕНА ЗГРАДА

На месту где је некада била турска мезулана, а можда и каравансерај, никло је модерно здање за сличне потребе — као пословна и стамбена зграда. У односу на ондашње ниске пиротске дућане са ћепенцима и мање приземне куће са ниским надстрешницама, здање је штрчало високо изнад њих. Поглед са здања могао је да обухвати велики простор, јер није било већих зграда које би заклониле видик.

Здање има приземље и спрат. У приземљу су били дућани и кафана, а на спрату четири стана са повише одељења. За сваки стан постојао је посебан улаз, као и сада. Испред станова били су балкони од гвожђа. Гвоздене шипке биле су украсно савијене. На једном балкону (изнад кафане „Србија“), у средини, биле су вешто савијене шипке, које су означавале годину подизања — 1883. Од четири балкона сада постоје само два. Остали су уклоњени приликом разних преправки. Поткровље је било украшено фигурама од малтера (неке се могу видети и сада), а на ивици крова, у средини, биле су поребане разне статуе од гипса.

Где је сада фоаје Народног позоришта, била је гостионица „Српски краљ“. Овакав назив је добила ради сећања на проглашавање кнежевине Србије за краљевину, и кнеза Милана, ослободиоца Пирота, за српског краља.

Десно и лево од гостионице, која је у народу била познатија као Рабенова мејана, били су дућани. Данас је тешко установити чему су у то време служили и ко су били закупци. Стари људи памте шта је било у неколико дућана доцније. Они кажу да су била три дућана где је данас продавница „Галантекс“. У првом је био модни салон Ангелине „шнајдерке“, у другом златарска радња Димитрија — Мите Петровића, а у трећем штампарија Исака С. Бераха.²⁾ До штампарије, где је сада продавница обуће „Астра“, био је већи и шири дућан, у коме је била једно време кафана „Европа“, коју је држао Риста Цолић, кафаница из Пирота. И у делу где је данас кафана „Србија“ били су дућани. У њима су осамнаест година биле учioniце пиротске гимназије — док није подигнута нова школска зграда. Пре продаје здања, служили су за војно слагалиште брашна.³⁾

²⁾ У Бераховој штампарији штампана је књига: „Боља освета“, превод с руског, преводилац Полихрон Николић, Пирот, 1895. штампарија Берах и Бошић.

³⁾ По казивању Чедомира Милошевића, учитеља у пензији (82).

Рабенова мејана — нова, планска, од тврдог материјала, на прометном месту, у склопу велике зграде — одскакала је од осталих како по уређењу, тако и по намештају. Зидови у кафани и кафанским собама и ходнику на спрату били су украшени уметничким сликама и огледалима у дуборезу. Рамова је радио Павле Стојановић — Дебрија.⁴⁾ Спаваће собе, ходник и степениште били су покривени пиротским ћилимовима, а столови белим чаршавима. Посуђе је било ново, као у неком европском хотелу, а подрум пун онда чувеног пиротског вина — („без капку воду, кад га сипнеш у огањ, гори како шпирит“).

Гости Рабенове мејане били су претежно ондашњи чиновници, официри, трговци, виђене еснаfliје и сеоске газде. Сељаци и ситне занатлије су је избегавали, јер је важила као „мејана за господу“, где њима није било места („Там'н работа: сељак или папуџија у Рабенову мејану!... При господу. Бива ли?... Затова ли Рабен носеше златну капу: да му у мејану дооде сељаци с'с торбе и дисази, и занатлије с'с прљаве руће?... Што јес', јес', али за њи несу бели чаршавје” — причао нам је Милан Младеновић.⁵⁾

Поред Пироћанаца, кафански гости били су и из унутрашњости Србије, као и других земаља, које је пут водио према Цариграду. То су били махом пословни људи или туристи, а таквих је било повише док пруга Ниш — Пирот није пуштена у саобраћај (1. новембра 1887. године). Исто тако гости кафане били су и многе знамените личности онога времена, политичари и државници, приликом доласка и борављења у Пироту. И сам краљ Милан, у неколико бављења, одседао је у Рабеновом здању. Ово му је било нека врста резиденције. Пре подизања здања одседао је у бившем конаку Дервиш Алије, који се налазио на улазу у Протину малу, с десне стране, где је доцније била кућа Страте Божиловића. У овој „дивној кући у центруму града” била је гост и кнегиња Наталија са престолонаследником Александром, приликом њеног првог и последњег гостовања у Пирот, у лето 1879. године.⁶⁾ Напоменимо да су кафански гости били и друге знамените личности, као: Стојан Новаковић, др Владан Борђевић, др Лаза К. Лаза-

⁴⁾ Дара Стојановић — Дебрија, стара 78 година, кћи Павла „Дебрије”, сада покојна.

⁵⁾ Милан Младеновић, берберин, стар 96 година, умро 1955.

⁶⁾ Фотије Станојевић: „Пирот и пиротске прилике” — у рукопису Владимира М. Николић: „Етнолошке белешке из прошлости Пирота” — „Слобода”, Пирот, бр. 310 од 22. I 1955.

ревић, мајор Светозар Магдаленић, Стојан Рибарац, а 1901. године краљ Александар и краљица Драга.

У српско-бугарском рату 1885. године, све просторије у кафани и на спрату, сем Рабеновог стана, биле су стављене на располагање вишим официрима Врховне команде и ратним командантима пре одласка на положај, док је „квартира“ краља Милана била у стану Тодора Поповића, окружног начелника. За време кратке окупације Пирота, од 15. новембра до 15. децембра 1885. године, од стране бугарске војске, у Рабеновом здању је био „Главни стан“ бугарског кнеза Александра Батенберга, а пре тога неколико дана у Пољској Ржани. Кољевић наводи да је кнез Батенберг са балкона здања наређивао војницима да пазе да се пожар са дома Аранђела Трноског, који је био запаљен по његовој личној наредби, не пренесе на Рабенову зграду.⁷⁾

НЕВОЉЕ АРОНА РАБАНА ЗБОГ ФИРМЕ И СЛИКЕ КРАЉА МИЛАНА

Арон Рабен је претрпео много мука и невоља у српско-бугарском рату. Његово патриотско држање умало га није стало главе, поред материјалне штете која му је била нанета. Иако је знао да му велика слика краља Милана, која је била у кафани у луксузном раму, може донети непријатности, није хтео да је скине. Чак је и протествовао кад су војници разбили стакло, оборили рам и бајонетима почели да боду краљев лик. Појурен од војника, брзо се склонио у кухињу, да би ускоро изашао из ње „у прње, па су војници помислили да је покућар —слуга, те га зато нису убили. Уместо њега убили су Чивутина Беру. Најпре му је неки бугарски коњаник отео 600 дуката, затим опалио један па други метак у груди. Том приликом убио је и једну девојку.”⁸⁾ Арон је тога момента избегао смрт, али није могао да избегне батине. Добио их је због фирме, коју по наређењу није хтео да скине. На њој је писало: „Гостионица код српског краља”. Због неизвршења наређења тужао га је Спас Соколов „до крви”⁹⁾.

Поред добивених батина, Арон је био и опљачкан. Из кафане и стана однете су му многе ствари „за спомен”,

⁷⁾ Риста Кољевић: „Бугарско-татарска разбојништва пустошења и силовања 1885”, стр. 43

⁸⁾ „Отаџбина” — часопис др Владана Борђевића, стр. 235.

⁹⁾ Кољевић, цитирано дело, стр. 44

као: накит, огледала, фотеље, посуђе и друго. И подрум није био поштебен. Чепови су били поваћени, бурад је пливала

УСТАНОВЕ У РАБЕНОВОМ ЗДАЊУ

У делу здања, где је данас кафана „Србија“, била је смештена пиротска гимназија. Држала је приземље и спрат. Стојан Илић¹⁰⁾, вунар из Пирота, вели да је у њој учио гимназију почев од 1889. године. Памти и име свога директора: Живан Живановић, као и имена неких предавача: Карло Маћеха, Гаврило Илић, Светислав Обрадовић. Пре тога гимназија је била најпре у кући Жике Цамбаса, до Старе цркве, затим у згради Митрополије, која је била у црквеном дворишту. У Рабеновом здању гимназија је била скоро осамнаест година, одакле је пресељена, 14. октобра 1907. године, у нову школску зграду, где је и данас.

Пиротски окружни суд био је преко тридесет година у кадијином конаку, који се налазио где је сада зграда окружног суда. Из конака је пресељен у Рабеново здање када је почела да се подиже нова зграда за окружно начелство, суд и друга државна надлештва (1912). У здању, суд је био у собама на спрату, изнад фоајеа данашњег Народног позоришта.

У здању је било и ПОРЕСКО ОДЕЉЕЊЕ ЗА ОКРУГ ПИРОТСКИ. Било је смештено до суда, на спрату. Пре тога било је у згради „турског начелства“. Зграда на простору између куће Павла Стојановића — Дебрије и Хиџијенског завода.

Арон Рабен, док је живео у Пироту, становао је у делу здања, где је данас стан др Јордана Петровића, лекара. Не зна се тачно када се Арон иселио из Пирота, али је његов одлазак уследио неколико година после српско-бугарског рата.

БАЛКОНИ ЗДАЊА — ГОВОРНИЧКА ТРИБИНА

Иако су балкони били ради седења и одмора, посматрања града или какве поворке, служили су, повремено, и као трибина за говорнике. Ако је била каква прослава, поздрав некој вићеној личности, нека месна манифестација или протестни митинг, обично се све то одиграло

¹⁰⁾ Казивање Стојана Илића, вунара, старог 96 година.

испод балкона здања. Тако, приликом доласка краља Алексадра и краљице Драге, 1901. године, испод здања је продефиловала маса грађана, а са балкона их поздрављао краљевски пар. Том приликом изречене су речи добродошлице, као и краљева захвалност на срдачном и топлим дочеку. Краљ Милан, који је био у пратњи краља и краљице, као командант активне спрске војске, посебно је био академиран као ослободилац Пирота од Турака.

Стари Пироћанци су посебно запамтили балконе по два протестна митинга, мада су коришћени и за друге манифестације.

— Од оца сам запамтио да је испод Рабеновог здања одржан велики митинг, ради осуде неког Пироћанца, који се није одазвао војним властима ради регрутовања — причао нам је Чедомир Клисаревић.¹¹⁾ Не бих знао које године је био митинг, а некада сам знао и име тога регрута, али знам да се позиву није одазвао зато што је био на изучавању заната у Бугарској. Позив му је био уручен преко рођака, али се није одазвао и, природно, поступак је наишао на најоштрију осуду.

Са балкона Рабеновог здања демонстрантима је говорио поред осталих, и Фотије Станојевић, син Аранбела Трнског, доцније наш конзуларни представник у иностранству. Он је том приликом, у почетку говора, рекао: „Ја немам речи, браћо моја, којима бих осудио поступак нашег суграђанина, што се није одазвао позиву војних власти...”, кад га је у говору прекинуо Танча Куклић: „Како немаш речи! ... Куде су ти? ... Зашто си учио шкољу? Најди ћи! ... Ја ли да ти ћи најдем, неписмен! ... Дипломатин, па нема речи! ... Бива ли?” — Фотије је после јавног прекора нашао речи и рекао да је „поступак нашег грађанина издаја отаџбине.”

Други велики митинг, највећи у Пироту пре првог светског рата, одржан је поводом анексије Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске (1908). О њему нам је причао такође Чедомир Клисаревић, али овом приликом као учесник — представник пиротске националне омладине.

— „Тога дана — вели Чеда — Пирот је био централно место за протест, јер се после ишло и у друга места у округу. На протестни збор били су дошли људи и из најудаљенијих села из округа, на коњима или пешице, са државним заставима. Нарочито су ми остали у сећању Височани, у народној ношњи — белетинама, из Буџака, са великим шубарама, а из Лужнице, по високим коњима. Ми

¹¹⁾ Казивање Чедомира Клисаревића, бив. директора банке, умро у 76. години живота.

омладинци, националци, са траком државне тробојке, имали смо задатак да дочекујемо поворке на градске улазе и одводимо на зборно место код споменика у Тијабари. Варошани из махала и ђаци из школа долазили су исто тако у поворкама и са заставама на челу. Окупљеном народу код споменика, који је тада био у градњи, говорио је Милан М. Николић, председник Првостепеног суда. И данас се сћам завршетка његовог говора: „Прен’те се, јунаци, прен’те се, родољуби, прен’те се, Срби! . . . Дошао је моменат да ударимо глогов колац аустријској царевини. Дошао је моменат да утремо ропску сузу браћи и сестрама с оне стране Дрине поносите. Дошао је моменат за обрачун са једним тлачитељем наших народа под тућином, дошао је моменат за обрачун са аустро-угарском незајажљивом монархијом! . . .”

Са зборног места поворка је кренула према Пазару. На челу је био Мана Шатић, из Крупа, добровољац из доба ослобођења од Турака. Био је у народној ношњи, у белетинама, у појасу јатаган и пиштољ, а у руци велики државни барјак. Поред њега је корачао Миладин Манчевић, из Држине, с једне стране, а с друге Виден Станковић, из Бабушнице, такође бивши добровољци. Путем су се орили протести: „Доле Аустрија! Доле поробљивачи! Помогнимо браћи из Босне и Херцеговине!” док је Певачко друштво „Момчило” певало патриотске песме: „Хеј трубачу”, „Падајте браћо”, „У ранама на бојишту” и друге.

Поворка се била зауставила испред Рабеновог здања. Простор где је сада парк и главна улица од Јотине кафане до „Национала”, био је покривен светом. Рачунало се онда да је на митингу било прско десет хиљада људи оба пола. Са балкона су говорили: Ракић, директор гимназије и Коста Н. Костић, професор. То нису били говори срачунати на ефекат, већ историјско оправдање револта, изазваног анексијом Босне и Херцеговине. Доцнији ратни догађаји, из 1914. године показали су да семе које је посејано испред Рабеновог здања, није било узалуд бачено — вели Чеда.

ПРОДАЈА РАБЕНОВОГ ЗДАЊА

Наследници Арона Рабена продали су здање после првог светског рата. Купац је била Пиротска окружна штедионица. Ради лаке продаје подељено је на четири дела, јер је сваки за себе чинио целину.

Први део четвртине, где је сада кафана „Србија”, купио је Љубомир Костић, кафаница из Пирота; други део, где је Позориште, купио је Занатлијски еснаф; трећи део, где је продавница обуће „Астра”, Димитрије — Вита А.

Поповић, банкарски чиновник, родом из Бабушнице, а четврти део, где је продавница „Галантекс”, купио је Милан Живковић, апотекар из Пирота.

Купци су сваки део преправили према својим потребама — по плану инжењера.

ГОСТИОНИЦА „СРПСКИ КРАЉ”

Љубомир Костић је приземни део преуредио за кафанске потребе, а спрат за преноћиште путника. Да би се одржала традиција назива Рабенове кафане, Костић је задржао име „Српски краљ”.

По закону о радњама кафана која је пословала претежно са сељацима морала је имати и шталу за смештај стоке, као и место за смештај сточне хране, обично тлакану изнад штале. Због тога је Љуба подигао нову шталу са тлаканом у дворишту.

Гости кафане били су сељаци, варошани и чиновници. Од сељака, највише из среза лужничког, као и из нишавских села: Блата, Костура, Барје Чифлика, Раснице, Суводола, Гњилана и Понора. Од чиновника, чести гости кафане били су професори и учитељи. Нарочито док је био директор гимназије Петар Нешић. За њих је био увек резервисан сто у време када су долазили у кафану. Обично су била састављена два стола и стављан натпис: „Заузето”. Сталним гостима је било то познато, па нису ни покушавали да наруше „резервацију”. За кафанским столом доајен је био Петар Нешић. Ваља истаћи да се за кафанским столом просветних радника могло много што-шта и да научи, јер су разговори вођени „на високом нивоу” — како би се рекло данас. Често се дешавало да тема разговора буде неко питање из школске теорије и праксе, са стручном полемиком, а ставови појединаца упорно брањени, као да је био какав друштвени скуп — конференција или збор просветних радника.

У Љубиној кафани било је и станице присталица Демократске странке, јер је и сам Љуба био њен члан. У њој су одржавани страначки договори и конференције, нарочито присталица Милана Николића, бив. председника Првостепеног суда, и једног од вођа демократа у округу. Мада је Демократска странка, формирана после првог светског рата, имала за чланове припаднике бивше Напредњачке и Самосталне странке, односи међу њима нису били чврсто повезани. Нарочито између напредњака и либерала с једне стране и самосталаца с друге стране. Због тога самосталци нису много марили за Љубину кафану, јер је био раније либерал — бар у почетку.

У кафани се нису играле карте, пити су у њој биле „јавне женске”, какав је био случај у неким другим кафанама. Кафеџија није трпео ни једно ни друго. Изузетно, дозвољавао је игру карата понекад, ако је циљ игре био забава а не коцка. Иако кафеџија који живи од продаје јела и пића, није волео госте који су били склони пијанчењу и нереду, па им је ускраћивао пиће чим би се претерала мера.

У последњој окупацији (1941—1944) Љуба Костић је био ухапшен од стране Гестапо-а, отеран у Београд, из Београда у Беч, под оптужбом да је радио на пребацивању пољских официра преко Бугарске за Турску. У затвору је остао доста дуго и најзад пуштен кући као невин.

Љубина кафана је радила и после ослобођења, док није национализована. Сада је у поседу Угоститељског предузећа у Пироту и носи назив „Србија”.

ДОМ ЗАНАТЛИЈСКОГ ЕСНАФА

Идеја о куповини неке повеће зграде за Дом занатлијског еснафа гајена је међу занатлијама у Пироту још пре првог светског рата. Нарочито од 1912. године када је дошло до уједињења старих еснафа у јединствен занатлијски еснаф за округ пиротски. Идеја би можда била остварена тада, али су је омели настали ратови. Због тога је питање дома скинуто с дневног реда тек по завршетку првог светског рата, када је купљена четвртина Рабеновог здања, где је данас Позориште, на спрату Уредништво недељног листа „Слобода”, канцеларије позоришне управе и само једна канцеларије Удружења самосталних занатлија — природног наследника занатлијског еснафа, који је купио део здања, подигао позоришну салу, малу зграду за канцеларије еснафа и извршио и друге оправке и преправке, све о своме трошку.

О куповини зграде постоји документација у архиву занатлијског еснафа, коју чува Историјски архив Ниш — Архивско одељење Пирот. У записнику управног одбора од 23. децембра 1922. године куповина је формулисана овако:

„... IV Управа једногласно доноси своју одлуку, да је најподесније и најрентабилније купити један део Рабенове зграде, јер је иста спратна и у центру вароши, где би поред стана управе имала и кафану за издавање под кирију итд.

V Управа занатског Еснафа решава да се позову одмах три члана из управе Пиротске Окружне Штедионице и да се приступи погодби.

VI Долази г. Чеда Клисаревић, Карло Скацел и Стојан Минчић од управе Пиротске Окружне Штедионице, и после дугог пазарења, погодили смо се за једну четвртину њихове зграде, зване „Рабеново”, са припадајућим плацем а према скици.

Зграду смо купили за 150.000 — сто педесет хиљада динара, с тим, да наша управа плати таксу при преносу тапије.

Председник Еснафа, Љуб. Љубеновић
Чланови: Петар Станковић, Петар Спасић, Стојан Нешић, Тодор Павловић, Петар Мијалковић, Никола Живковић, Љубомир А. Панић, Јордан Дамњановић, Муса Дурмишевић, Петар Манчић, Алекса Х. Крстић”.

15. децембра 1922. године, на заједничкој седници управног и надзорног одбора еснафа, надзорни одбор је дао сагласност, те је на тај начин куповина постала пуноважна.

Тако је почела да се остварује жеља пиротских занатлија да имају свој сопствени дом. Али је требало урадити још много што-шта да би постао то. По плану приземни део требало је бити преудешен за кафанске потребе, а према дворишту подигнута нова, дугачка и пространа сала са бином.

Рестаурација зграде и подизање нове сале било је поверено Јанаћку Соколовићу, предузимачу из Цариброда, као најповољнијем лицитанту, за 480.000 динара.

Предузимач је у одређеном року извршио радове по плану, 1924. године. На два месеца пре усељења, када су радови били у завршној фази, управа је кафану и собе на спрату издала у закуп Светозару и Љубомиру Мисирлићу. Задржала је само једну собу, број 9, као највећу, за своје потребе. Уговор о закупу био је сачињен на 12 година. Кирија је за првих пет месеци износила 1500 динара месечно, после тога по 2000, а за последње три године по 2500 динара месечно. У уговору је била предвиђена и тачка, да закупци не наплаћују салу када управа еснафа одржава годишње скупштине и приређује занатлијске забаве.

Пошто су закупци изразили жељу да им се уступи и соба број 9, то је дошло до новог споразума 10. XI 1924. године. По њему, соба је уступљена закупцима, с тим, да у дворишту подигну мању зграду за потребе еснафа. Градња је имала пасти на терет кирије. Све ово требало је да се уради у одређеном року, што је и учињено. Кад је мала зграда била готова, закупцима је уступљена соба број 9. Канцеларије еснафа биле су у малој згради до 1941, за

време окупације и после ослобођења, док није уступљена Позоришту. Поред ове зграде, Позориште користи и кафански део, салу и три собе на спрату.

Дом је освећен и свечано отворен 7. јануара 1925. године. Тога дана било је двоструко славље: освећење и усељење, а увече је одржана прва занатлијска забава у новом Дому. На освећењу Дом је добио име: ЗАНАТЛИЈСКИ ДОМ, а кафана назив „ЕСНАФ“.

23. јуна 1923. године Дом је осигуран на 500.000 динара код Београдске задруге.

Исте године, 9. јула, подигнута је ограда дворишта према Јеврејској мали, пошто је претходно купљен плац ради проширења дворишта према улици. Дужина зида износила је 19, висина 1,80 а дебљина 0,30 метара; темељ је био од бетона, а зид био покривен олучним црепом. За подизање зида утрошено је 6320 динара. Предузимач је био Максим Николић.

На подизању Дома радиле су еснафске управе од 1922—1926, које су се смењивале сваке године. За то време били су председници занатске управе: Љубомир Љубеновић, столар (1922), Александар Стаменовић — Сања, обућар (1923), Димитрије Гирић — Загорац, бравар (1924), Радисав Николић — Гала, обућар (1925) и Јован Ковачевић, столар (1926). Чланови управног и надзорног одбора, за време трајања мандата, помагали су исто тако градњу Дома.

У току градње, 1924. године, на челу еснафске управе били су: председник Димитрије Гирић — Загорац, I потпредседник Стојан В. Јовановић, ћурчија, II потпредседник Милан Златковић, кројач, благајник Душан Мадих, терзија и пословођа Александар Т. Костић, пензионер. Грађевински одбор сачињавали су: Димитрије Гирић, Душан Мадих и Раде Борбевих, столар.

Занатлијски еснаф је из својих средстава финансирао куповину имовине и рестаурационе и нове радове. Средства су се састојала од продаје зграда и дућана, који су били својина ранијих еснафа, уштеде од чланских улога и добровољних прилога занатлија.¹²⁾

„Еснаф“ је био пре реновирања „Национала“ 1927. године, најбољи хотел у Пироту. Предност му је давала велика сала са бином. У њој су одржаване забаве, игранке, матинеа, маскенбали, позоришне и биоскопске представе, приредбе мафионичара, атлетичара и других. Путујуће по-

¹²⁾ Историјски архив Ниш — Архивско одељење Пирот: „Занатлијски еснаф за округ пиротски, записници управног и надзорног одбора, 1922—1926.

зориште из Ниша (Чвргино позориште), Душана Животића из Београда и друга, увек су давала представе у сали „Еснафа”. Повремени гости ових позоришта били су познати београдски глумци: Добрица Милутиновић, Илија Станојевић — чича Илија, Жанка Стокић, Љубинка Бобић, Јован Геџ (рођен у Пироту, син Фрање Геџа, ветеринара) и други. Од нишких глумаца посебно су били запажени: Љубомир Рајичић — Чврга, Срдановић, Љубиша Јовановић, Кујунџић, Љубица Красићева, Бүнићка, Јоксимовић и Јоксимовићка, Душан Цветковић и још неки. Репертоар је био заступљен претежно са комадима из народног живота (БИДО, ХАЈДУК СТАНКО, КОШТАНА, ЗОНА ЗАМФИРОВА, КУМОВА КЛЕТВА, ВОЈВОДА БРАНА, ДВА НАРЕДНИКА, ВОДА СА ПЛАНИНЕ), затим Нушићеве, Трифковићеве и друге наше и стране комедије. Нарочито је доста у сећању многих позоришни комад СТАРИ КАПЛАР СИМОН (каплар Милоје). Позоришта су гостовала понекад и по месец дана, а сала је била увек дупке пуна. А када је гостовао неко од познатијих глумаца, онда није могло да се дође до карте. Од мађионичара и хипнотизера гостовали су: Али Бен Али, Рета, Свенгали и многи други. Нарочито је био омиљен Рета. Гостовао је и „најјачи Србин” — Сава Пенгачевић. Многи га се сећају и по томе што је могао сам да поједе печено јагње за један оброк. Поменимо и гуслара Перуновића, који је дао „гусларско вече”, на покладе. Обичај је тада био да се мрсна храна једе на покладе до ponoћи, па су многи посетиоци били донели печење и слатко јели, док је Перуновић певао и гудио. Али када је после отпеваних неколико јуначких песама, запевао шаливу: „Кад се жени рђа за будалу, за готовом совром посједаше, леб немаше манџу не тражише . . . Ја каква је танана невеста, из носа јој слина уста прекрила . . .”, нека жена га је из публице замолила гласно: „Молим те, мани се! Згада ми се кад помислим на слинуту из рнће! С’г не могу да погледам прасето! . . .”

Што се тиче забава, ваља напоменути да је свака ондашња организација имала одређен дан за давање забава. Ред се поштовао и инко није покушавао да га наруши. Тако, на пример, Пиротска трговачка омладина приређивала је забаву првог дана Божића, Пиротско певачко друштво „Момчило” о дочеку нове године, основне школе на дан Св. Саве, Окружни одбор Радикалане странке на Три Јерарха, Гимназија и Учитељска школа на Сретење, Коло српских сестара о Духовима, Занатлијски еснаф на дан цара Константина и царице Јелене, Удружење резервних официра и ратника на Видовдан, пиротски гарнизон 19. децембра, као успомена на дан ослобођења од Турака.

Поред забава, у сали су одржаване игранке и предавања на народном универзитету. Организатори игранки, матинеа, па и предавања били су студенти. Њихово удружење студената било је тада врло активно, што се тиче културно-забавног живота у Пироту. За сваки наступ имало је одабран програм: краћи позоришни комад, скеч и обавезни рапорт „вбрац“, па онда игранка. Предавања на народном универзитету држали су професори, у већини случајева Добривоје Алимпић, др Светозар Ранчић, Угљеша Танасијевић и други. Једном, за време предавања, професора Вукомана Цаковића, на тему: „Историју не чине појединци већ масе“, десио се мали инцидент. Службеник предстојништва полиције позвао је присутне баке да напусте салу, јер је предавање „ненаучно“, али га је послушало неколико ученика. Остали су остали и саслушали предавање до краја.

Док су хотел „Еснаф“ држали браћа Мисирлић, важио је за штаб пиротских радикала. Нарочито кад је њихов брат, инж. Јован Мисирлић, био изабран за народног посланика (8. XI 1931). У њему су одржавани састанци, договори, конференције и зборови, јер су и сами закушци били радикали.

Кад је истекао уговор о закупу, хотел је узео под кирију Петар Смиљанић — Прцањ, кафеција из Пирота. Његовим доласком ситуација се изменила умногоме, што се тиче јавних наступа других политичких странака. Нарочиту привелегију код Пере уживали су студенти. Њихов „вбрац“ није мировао, „кљувао“ је многе али се Пера правило „Тоша“. Њихов поступак пред режимским политичарима правдао је речима: „Младост лудост! Ко ће још да обраћа пажњу на децу. Куче лаје ветар носи...“ А „вбрац“ је на „веселим вечерима“ редовно кљуцнуо понеког. Нарочито се био околио на пиротске банке, после пада под стечај Пиротске задруге:

„Сви господа, али су стигли
милиуне сложено су „воздигли“,
те их зато, жалосна им нана —
сад „под своје“ узела апсана.“

Занатлијски дом је после ослобођења 1944. године прелазео из руке у руке, док није уступљен Позоришту на коришћење.

ПИРОТСКА ОКРУЖНА ШТЕДИОНИЦА

Четврти део Рабеновог здања, где је сада продавница обуће „Астра“, а на спрату стан, био је, као што смо рекли,

својина Димитрија — Мите Поповића. После преправки и оправки, у приземљу је била Пиротска окружна штедионица све до окупације Пирота 8. априла 1941. године. Пре тога Штедионица је била у кући браће Митковић, до Волићеве апотеке.

Штедионица је основана 1912. године, пре српско-турског рата. Стари веле да је дело Милана М. Николића, онда председника суда, који је желео да и либерали имају новчани завод, како су имали радикали и самосталци. Познатији чланови управе штедионице били су истакнути либерали као: Јордан Хаџи Видановић, инжењер, Тола Панчић, земљорадник из Станичења, Чедомир Клисаревић, трговац, Стојан Минчић, табак, Тихомир Поповић, свештеник из Сопота и други, као и политички неопредељен Карло Скацел, апотекар.

Штедионица је постала власник зграде 1925. године после одласка Димитрија Поповића из Пирота, по поравнању за покриће дуга. Куриозитета ради напоменимо, да је Поповић купио први аутомобил у Пироту — марке „форд“.

АПОТЕКА МИЛАНА ЖИВКОВИЋА

У последњој четврти здања, где је сада продавница „Галантекс“, била је апотека Милана Живковића, а на спрату стан. Пре тога Живковић је држао апотеку у згради Уроша Волића, апотекара — прекопута „Србије“.

Апотека је радила и после рата, док нису интегрисане апотеке под једним кровом у Драгошевој улици.

Милан је био тих и миран човек. У грађанству је уживао угледа и поштовање. Био је општински одборник. Умро је 1948. године. У народноослободилачкој борби игубио је сина јединца.

БОРБЕ Ст. ДИМИТРИЈЕВИЋ

ИЗ ИСТОРИЈЕ НАШЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ КУЛТУРЕ

Др ДРАГУТИН ВЛАДИСАВЉЕВИЋ
преводац Марксовог „Капитала“ у нас

Повремено сећање на људе који су ширили идеје социјализма и огледали се у превођењу значајних дела научног марксизма и у другим културно-политичким активностима помаже нам да отргнемо од заборава имена многих великана нашег револуционарног радничког покрета.

Недавно, у кратким написима у дневној штампи, на комеморативном састанку и на телевизијском екрану поново је истакнуто име др Драгутина Владисављевића, популарног „чика доктора“, уз епитет да је био први преводац „Капитала“.

Скоро сви градови у којима је живео и радио труде се да сачувају успомену на овог племенитог лекара, партијског радника и ретког човека. Како није заборављено да је служио и у Пироту, приказаћемо у најкраћем његов рад, одајући пошту његовом раду и његовим заслугама.

Др Владисављевић је рођен 1875. године. Студирао је медицину у Женеви, где се сретао са истакнутим политичким и јавним радницима. Ту су му дошли до руку изводи из Марксовог „Капитала“ од Габријела Девилијеа. Он је те изводе превео и објавио. И то је прво издање таквог текста на нашем језику. У Србију се вратио 1905. године. Службовао је у неким мањим местима, па и у Пироту, и свуда бесплатно лечио сиромашне раднике и сељаке. Године 1913. вратио се у свој родни град — Београд.

Српска социјалдемократска партија му је поверила рад са децом. Године 1914. основао је дечју групу „Будућност“. То је прва таква група не само у Србији, него и на Балкану. Од тада рад са децом за њега није само његова омиљена забава, већ и партијски и животни задатак.

Када је завршен први светски рат, др Драгутин Владисављевић се обрео у Пироту. Неочекивано, пролетеријат Пирота је добио драгоценог сарадника. Иако оптерећен

редовном лекарском дужношћу, увек је имао времена за раднике: лечио је, учио, саветовао и храбрио да се истраје у борби за права радника и сељака. Партија је из дана у дан јачала, а не малу заслугу у томе имао је и др Драгутин Владисављевић.

У Пироту није дуго остао. Отишао је у Београд и постао функционер Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста). Одмах је обновио групу „Будућност” да би наставио васпитање радничке деце у социјалистичком духу. Група је била врло активна. За приредбе групе у Радничком дому на Славији писао је текстове, одабирао песме и био режисер. На почетку 1920. године група је добила и дечји лист са следећим заглављем:

Децо радника свију земаља — загрлите се!

» Б У Д У Ћ Н О С Т «

Забавно поучни лист деце организованих радника

Број.....	Власник и одговорни уредник
..... 1920. год.	за „Будућност” групе деце
Београд	организованих радника
	Др Драг. Владисављевић

Радници у Пироту нису заборавили упуте др Владисављевића о организованом раду са децом, па су и они створили групу „Будућност”. Већ у броју 2. од марта 1920. године објављена је вест да такве групе постоје у Београду, Сарајеву, Мостару, ПИРОТУ, Нишу, Неготину, Прокупљу и Битољу.

Дечја група „Будућност” послала је др Владисављевића као свог делегата на Вуковарски конгрес 1920. године. До тада је група била спонтана организација деце свесних радника. На Конгресу је група „Будућност” призната и од Партије. У конгресној резолуцији је стајало:

„Конгрес сматра да је дошао тренутак да се обрати већа пажња на васпитање деце код којих треба да се развија разум за схватање околности које их окружују.

Конгрес констатује да је овај спонтани дечји покрет у овом облику један нови аргуменат да пролетерска борба улази у дефинитивну фазу своју...

У то име, делегати Конгреса, у име својих организација шаљу топле пољупце свој пролетерској деци!”

За Пирот и његову партијску организацију боравак др Д. Владисављевића у Пироту има посебан значај. Кому-

нистичка партија Југославије припремала се за скупштинске изборе новембра 1920. године. Њени изгледи да се избори за своје посланике били су велики, утолико пре што је нешто раније, на општинским изборима, победила у многим местима Југославије, укључујући и Пирот. Рачунајући да је у Партији више радника и сељака и да је мало чланова са факултетским образовањем одређеног узраста, буржоазија је својим изборним законом чинила препреке комунистима да истакну своју кандидатску листу, увођењем обавезе да на листи мора бити кандидат за „квалификованог“ посланика.

Захваљујући др Драгутину Владисављевићу, комунистичка изборна листа у Пироту могла је бити комплетна:

КАНДИДАТСКА ЛИСТА

за изборни округ пиротски за избор народних посланика
на дан 29. новембра 1920. године

I

Кандидати према чл. 13 Закона о избору народних
посланика за Уставотворну скупштину

Живота Милојковић, уредник „Радничких новина”
из Београда.

Павле Б. Крстић, механција из Пирота.

Никола Стефановић, земљоделац из села Крупца

II

Кандидати према чл. 14 Закона о избору народних
посланика за Уставотворну скупштину.

Др Драгутин Владисављевић, лекар из Београда.

Михајло Јовановић, судски писар из Ниша.

Даље је све познато: Комунистичка партија је тада на изборима за Уставотворну скупштину у Пироту и округу добила највећи број гласова и два своја посланика. Један од њих био је популарни др Драгутин Владисављевић.

Тешко је данас наћи оправдања што његовог имена нема ни на једној школи или школској амбуланти, ни на једној апотеци, на болници или на некој дечјој установи, ако већ то није улица на обали Нишаве у Пироту у којој је станова.

П Р И К А З И

Стеван М. Станковић: *КРУПАЧКА МОЧВАРА*, Зборник радова географског института ПМФ, св. XVII, Београд, 1970, стр. 49—56. Исти: *СНАБДЕВАЊЕ ПИРОТА ВОДОМ*, Зборник радова географског института ПМФ, св. XVIII, Београд 1971, стр. 73—90.

Већ смо навикли да у стручној, првенствено географској, литератури опазимо име Мр Стевана М. Станковића, асистента Природно-математичког факултета у Београду. Није реткост да његове прилоге опазимо на страницама „Слободе”, као и у другим часописима. Добар број његових географских радова и прилога тематски је везан за горње Понишавље и Пирот. Овде ћемо приказати два таква рада, објављена у Зборнику радова Географског института, у Београду.

У раду *КРУПАЧКА МОЧВАРА* аутор нас упознаје са овим занимљивим хидролошким феноменом у околини Пирота, који је повремено био предмет истраживања и од стране других аутора (првенствено из домена биолошких, геолошких и медицинских наука.)

Крупачка мочвара се налази осам километара источно од Пирота, на надморској висини 400 метара. Смештена је у плиткој широкој долини дужине преко 2,3 километра, док сама мочвара има дужину око 1400 метара. За разлику од делова који су стално под водом или представљају стално мочварно тле, има и таквих делова терена — нарочито на северној страни — који су у пролеће под водом, а у току лета сасвим суви и погодни за обраду. Површина мочваре највећа је у пролеће, када износи око 0,42 км², а најмања крајем лета и почетком јесени, кад опадне на 0,38—0,35 км². Дубина воде у највећем делу мочваре креће се од 0,5 до 0,7 метара. У појединим деловима, међутим, аутор је измерио и веће дубине: код Бркиних врела 1 до 1,3 метра, а у вртачастим удубљењима поред јужне обале (од објекта млекаре до врела Гошка) измерене су дубине и од 2,5 до 3,6 метара.

Материја рада изложена је у четири дела: морфометрија, постанак, хидрографске особине и могућност искоришћавања. У морфометријским разматрањима аутор нас упознаје са основним положајима и феноменолошким карактеристикама мочваре. Аутор стоји на становишту да је мочвара настала преграђивањем долине акумулационим материјалом Нишаве. Таложене биљних састојака и подзидавање воденичне ваде — којом је отицала мочвара — допринело је њеном одржавању. Мочвара се храни површинском (атмосферском) водом и водом из крашких извора. Овај други облик снабдевања водом важнији је, јер се на ободу и дну мочваре налазе веома снажна крашка врела. Аутор је августа 1968. године у одводном каналу забележио протицај од 450 литара у секунди, премда је овај протицај у пролећном делу године двоструко већи.

Аутор се је, на крају рада, задржао на искоришћавању мочваре Набрајајући садашње облике експлоатације (рогоз за асуре, трска за потребе праћевинарства, откоси сена, баштенско искоришћавање, појило за стоку, покретање воденице за млевење камена), аутор наводи да су то екстензивни облици искоришћавања. Најефикаснији облик културне и рентабилне експлоатације мочваре — по аутору — је њено претварање у мрестилиште и рибњак. Са таквом оријентацијом у развоју она би добила и одређену туристичку димензију.

У раду *СНАБДЕВАЊЕ ПИРОТА ВОДОМ*. С. Станковић нас упознаје са генезом овог проблема, са његовим данашњим стањем и проблемом снабдевања Пирота питком водом у скорој будућности.

Материја рада изложена је у више делова. У претходном излагању аутор говори о географском и топографском положају Пирота, о морфологији и геологији ужег дела Пиротске котлине, затим о климатским, хидрографским и неким битним популацијским карактеристикама Пирота, доводећи ове делове рада у везу са основним проблемом, то јест са проблемом воде за пиће у Пироту и околини. Текст је прожет потребним и инструктивним табеларним и графичким прилозима, чиме је постигнута документарност и омогућено студиозније праћење проблема. Одговарајуће табеларне и графичке прилоге налазимо и у осталим деловима рада.

У следећем тексту аутор говори о снабдевању Пирота водом у прошлости, о снабдевању водом данас и о потребама и могућностима даљег снабдевања водом. Вредност текста, који говори о снабдевању водом у прошлости, у томе је што открива и отрже од заборава стари, нарочито турски систем водовода у Пироту, који је егзистирао све до 1961. године. Објашњавајући садашње снабдевање водом, аутор нас посебно и документовано упознаје са избором изворишта (Кавака) и динамиком изградње и потрошње воде.

У закључном делу рада С. Станковић истиче нужност предузимања мера за повећање капацитета данашњег водовода. Правилно указује на неоправданост занемаривања врела Бањице под Сарлаком (издашности 48 до 65 литара у секунди). Укључивање вода Бањице је, у садашњим условима, најјефтиније и најпрактичније решење за обогаћење градског водовода. Други значајни извор будућег снабдевања водом аутор — а по свему судећи и градски комунални фактори — види у врелима Крупачке мочваре (8 км источно од града и знатне издашности). Ово решење, на жалост, не бисмо сматрали срећним што је аутор — који такође прихвата овакво мишљење (види рад: Крупачка мочвара) — требало и овом приликом да истакне. Међу будућим изворима снабдевања питком и техничком водом требало је поменути воду Завојске хидроакумулације, која се пројектованим хидроенергетским системом знатно приближава Пироту. Овај потенцијални извор није наведен, а морао би се сматрати најперспективнијим и најзначајнијим за Пирот.

Др Јован В. Гирић

Др НИКОЛА МИЛОЈЕВИЋ: Хидрографија Пиротске Бањице. Зборник радова Рударско-геолошког факултета у Београду, св. 11—12, стр. 165—179, Београд, 1968. 1969.

О термалним изворима Даг Бањице у долини Градашничке (Добродолске) реке, испредано је много легенди и написано више бележака и чланака. Само мали број њих заснива

се на конкретним теренским научним истраживањима и научној анализи појаве, значаја и оцене привредне валоризације. Због тога чланак професора др Николе Милојевића са Рударско-геолошког факултета у Београду „Хидрографија Пиротске Бањице“ представља посебан интерес за нас. Међутим, пре приказа резултата до којих је аутор дошао треба указати да је за термалне изворе у долини Градашничке реке термин „Пиротска Бањица“ неприхватљив, јер се Бањицом назива термално крашко врело у подножју Сарлака, на периферији Пирота. Називи који се од давнина употребљавају за означавање поменутих извора су Даг Бањица, односно, Градашничке терме.

Теренска истраживања и кабинетске студије омогућиле су проф. др Н. Милојевићу широко сагледавање проблема и зато резултати изложени у раду пружају солидну основу за предузимање конкретних радова на терену у смислу искоришћавања.

Аутор најпре указује на положај извора, ранија проучавања, геоморфолошко-хидрографске прилике, климу и вегетацију проучаваног подручја. Више пажње посвећено је геолошком саставу терена и његовим тектонским одликама, као важним компонентама појаве термалних вода. Пошто је терен изграђен од различитих врста кречњака инфилтрација атмосферских вода је интензивна. За кретање подземне воде од посебног су значаја раседи и мање пукотине. На проучаваном терену издвојене су три врсте издани — карстна, фреатска и сложена. Карстна издан има највеће распрострањење у кречњацима тријаске, јурске и кредне старости. Фреатска се формира у алувијалном наносу Градашничке реке и има мало пространство, што је условљено клисурастим склопом терена. Сложене пукотинско-фреатске издани хране изворе мале издашности. У даљем излагању реч је о термалним изворима. Др Н. Милојевић их сврстава у две групе. Доња група извора током лета даје око 23 литра воде у секунди, а горња око 15 литара. Температура воде варира од 18° С до 31° С. Низводни извори имају топлију воду од узводних. Из резултата хемијске анализе воде утврђено је да се ради о хидрокарбонатној класи магнезијско-калцијске групе вода, са малом минерализацијом.

У закључку рада аутор даје веома реалну оцену практичног значаја проучаваних извора. Констатује да су они близу Пирота, да су релативно лако приступачни и да не садрже штетне компоненте. Издашност извора је велика (1.728 м³ за 24 часа), а с обзиром да „... вода одлази неискоришћена, то она са собом односи неискоришћену велику количину топлоте... Ако пак узмемо у обзир да је минимална количина воде од 20 л/сек која непрестано отиче и са собом односи топлоту, то се у свакој секунди изгуби 360 Кал, односно 21.600 Кал/мин, или 29.104.000 Кал/24 ч. То је очигледно велика количина топлотне енергије, која би могла веома корисно да се употреби. Из свега реченог проистиче да је непоходно да се предузму мере у циљу каптирања термалне воде и њеног коришћења. Начин на који то треба учинити предмет је посебне студије”.

Др Ж. МАТИНОВИЋ, Др М. КОСТИЋ: Пећинска саламања на планини Белави код Станичења. Гласник Српског географског друштва, св. XLIX/2, стр. 51—60, Београд, 1969.

Планина Белави је била предмет проучавања неколико наших познатих географа и геолога. Она и данас привлачи па-

жњу истраживача, јер се одликује низом специфичности. Једну од њих чини крашки терен северног одсека планине код села Станичења, настао саламањем пећинске таванице и зидова. Терен је од посебног значаја за морфоспелеолошка истраживања, јер представља доста ретку појаву у природи.

У уводном делу свога рада аутори указују на морфотектонске одлике проучаваног терена, издвајајући на њему одсек Белаве, псеудодолине, псеудовртаче и станичељске леденице. Геолошком саставу и тектонници, такође је посвећен изврстан простор. Указано је да у геолошкој граби терена учествују кречњаци и друге стене и да је појава обурвавања везана за коралске кречњаке отривског и баремског ката. Тектонска активност терена током његове еволуције била је изразита. За појаву обурвавања стеновитих маса и уништавање пећине значајни су орогени покрети раседања терена. По мишљењу Ж. Мартиновића и М. Костића покрети су деформисали терен око села Станичења и створили иницијалне пукотине, које су биле од великог значаја за каснија обурвавања. Тектонски покрети, од којих су неки били праћени сеизмичком активношћу, јасно су утицали на морфолошко преиначавање кречњачких маса и уништавање постојећих подземних облика крашког рељефа. У основне узроке обурвавања пећине Првене стене аутори убрајају тектонске и сеизмичке покрете, малу дебљину пећинске таванице испресецане пукотинама, структуру слојева и падавине. У развоју процеса издвајају шест фаза. „У првој је формиран горњи део пећине и понори са површине, другој — створен пећински накит, трећој — понируће пукотине, четвртој — обурван горњи део пећине, петој — формирана леденица и шестој — извршено обурвавање доњих делова”. Своју поставку о образовању рељефа пећинским саламањем аутори потврђују постојањем бочних зидова некадашње пећине, вертикалних канала, обурваних блокова, пећинског накита и карактеристичних уздужних и попречних профила дна псеудодолине.

Приказани рад имао је за циљ да прикаже једну мање познату појаву и допринесе њеном теоретском објашњењу, у чему је потпуно успео. Еволуција рељефа разматрана из једног посебног аспекта омогућила је сагледавање проблема у целини и због тога је рад од значаја за научно познавање природе околне Пирота.

Мр СТЕВАН СТАНКОВИЋ

БЕЛЕШКЕ О АУТОРИМА

Др **ЈОВАН В. ЂИРИЋ**, рођен 1896. године у Росомачу, срез нишавски. Завршио Медицински факултет у Лиону у Француској 1921. године са докторском дисертацијом: „Прилог изучавању езофаго-саливарног рефлекса“, (штампан на француском језику). Био дуго година општински и срески лекар у Пироту.

Др **МИОМИР ПЕШИЋ**, рођен 1936. у Куманову — СР Македонија. Завршио Медицински факултет у Скопљу. Сада специјализира социјалну медицину са организацијом здравствене службе. Објављивао радове у часопису „Наука и пракса“.

ДРАГОСЛАВ ВОЈЧИЋ, рођен 1931. године у Паклептици. Завршио филозофски факултет у Скопљу. Ради у Републичком секретаријату за народну одбрану.

НАДА БОГДАНОВИЋ, рођена 1928. године у Пироту. Завршила Учитељску школу у Пироту. Ради у Основној школи „8. септембар“.

МИЛОРАД СИМЈАНОВСКИ, рођен 1937. године у Кичеву — СР Македонија. Завршио Пољопривредни факултет у Скопљу. Студент друге године постдипломских студија из области фитофармације. Ради у Заводу за пољопривреду у Пироту.

С А Д Р Ж А Ј

Др Миомир Пешић <i>Одсуствовање са посла због болести</i>	3
Богољуб Пејчић <i>Територијално порекло радне снаге Фабрике гумених производа „Тигар” — Пирот — — — — —</i>	27
Проф. др Јован Ђирић <i>О једној миграцији становника горњег Понишавља у Банату — — —</i>	49
Драгослав Војчић <i>Сузбијање неписмености у општини Пирот од 1945. до 1950. год. — —</i>	53
Др Јордан Петровић <i>Судбина радиофотографски откривених туберкулозних болесника 1959. године у Пироту и 1964. у општини Бабушница — — — — —</i>	75
Др Јован В. Ђирић, лекар <i>Здравствене прилике у Пироту и срезу нишавском у времену између два светска рата — — — — —</i>	83
Бранко Радовановић <i>Стање и проблематика репродукције у говедарству — — — — —</i>	103
Милорад Симјановски <i>Резултати огледа сузбијања корова применом хербицида на подручју горњег Понишавља — — — — —</i>	117
Др Јован Петровић <i>Пећина Ветрена дупка у селу Власи</i>	123
Мр Стеван Станковић	
Мр Томислав Младеновић <i>Река Лужница — — — — —</i>	137

Инж. Божидар Јовановић					
<i>Пројекат Завојског језера и коришћење његових вода</i>	—	—	—	—	147
Нада Богдановић					
<i>Основна школа на Пазару</i>	—	—			153
Др Јован Бирић					
<i>Још једном о пореклу назива Пирот</i>					181
Новица Живковић					
<i>Наградни темати у Учитељској школи у Пироту у периоду између два светска рата</i>	—	—	—	—	185
Др Илија Николић					
<i>Милан Б. Станојевић — његова збирка народних песама из пиротског краја (1868—1934)</i>	—	—	—	—	197
А. Х. Мије					
<i>Кроз ослобођену Србију 1918.</i>	—	—			209
Душан М. Бирић					
<i>Рабеново здање</i>	—	—	—	—	219
Борђе Ст. Димитријевић					
<i>Др Драгутин Владисављевић, преводилац Марксовог „Капитала” у нас</i>					233
<i>Прикази</i>	—	—	—	—	237
<i>Белешке о ауторима</i>	—	—	—	—	241

Композиција „Седенћа“ (на корицама) и ви-
њете у овом броју — радови академског ва-
јара Уроша Костића.

Штампање завршено августа 1972. године

Издаје НИУ „Слобода“

Штампа „Графика“ Пирот